

ანამომთიქი ბნვიოთიქი
და
ანამომთიქი ხიბიქი

ქმნილია სწრაფად

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

რამაზ აბესაძე

ეკონომიკური განვითარება
და
ეკონომიკური რეგრესი

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის
გამომცემლობა
თბილისი
2014

RAMAZ ABESADZE

ECONOMIC DEVELOPMENT
AND
ECONOMIC REGRES

© Publishing House of Paata Gugushvili Institute of
Economics of TSU
2014

წიგნში განხილულია ეკონომიკური განვითარებისა და ეკონომიკური რეგრესის თეორიული და გამოყენებითი სასიათის საკითხები. წიგნი განკუთვნილია მეცნიერ ეკონომისტებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

წიგნი ასევე განკუთვნილია დამხმარე სახელმძღვანელოდ სტუდენტებისათვის, რომლებიც შეისწავლიან დისციპლინებს – “ეკონომიკური განვითარება” და “ეკონომიკური განვითარების თეორია”.

სამეცნიერო რედაქტორი:

ავთანდილ სილაგაძე – აკადემიკოსი, ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, თსუ კათედრის ხელმძღვანელი

რეცენზენტები:

გიორგი ბერუღაგა – ეკ. მეცნ. დოქტორი, პროფესორი

ნანული არევაძე – ეკონომიკის დოქტორი

© თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა.
2014

© რ. აბესაძე

ISBN 978-9941-9361-1-1

UDK (უბბ) 330.34
ს – 159

The book examines the theoretical and applied aspects of economic growth and economic regress. The book is designed for scientists-economists and a broad circle of readers.

The book is also Design as a guide for students studying the following subjects – “Economic development and the Theory of Economic Development”.

Scientific Editor:

Avtandil Silagadze – Academician, doctor of economic sciences,
professor, Head of Department of TSU

Reviewers:

George Berulava – Doctor of Economic Sciences, Professor

Nanuli Arevadz – Doctor of Economics

© Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU. 2014

© Ramaz Abesadze

ISBN 978-9941-9361-1-1

წინასიტყვაობა

წიგნი ეძღვნება ეკონომიკური განვითარებისა და ეკონომიკური რეგრესის უმნიშვნელოვანეს თეორიულ პრობლემებს. წარსულში, პოსტსაბჭოთა სივრცის ქვეყნებში, მათ შორის, საქართველოში ეკონომიკური განვითარების პრობლემების კვლევას ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ თვისებრივი ცვლილებები ეკონომიკაში ძალიან ნელა, თითქმის შეუმჩნეველად მიმდინარეობდა და, ამიტომ, ძირითადი აქცენტი ეკონომიკური ზრდის თემატიკაზე იყო გადატანილი. ისტორიულად იგივე მიდგომა იყო მსოფლიოს სხვა ქვეყნებშიც, ვიდრე განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკა პოსტინდუსტრიული განვითარების ფაზაში არ შევიდა.

ეკონომიკური ლიტერატურა აღნიშნულ პრობლემებზე საქართველოში თითქმის არ არსებობდა. ამ მიმართულებით აქტიური მუშაობა დაიწყო პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტში. შედეგად, 2004 წელს გამოვიდა კოლექტიური მონოგრაფია [36], ხოლო შემდგომ წლებშიც არაერთი ნაშრომი გამოქვეყნდა ჩემ მიერ (და თანაავტორობით) აღნიშნულ პრობლემატიკაზე [მაგ.: 1-36; 225-228; 292-298]. წინამდებარე წიგნს სწორედ ავტორის მიერ წლების განმავლობაში შესრულებული ნაშრომები და ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელ-

მწიფო უნივერსიტეტში გაწეული პედაგოგიური საქმიანობა უძველეს საფუძვლად.

ტერმინი “ეკონომიკური განვითარება” აღიქმება ორგვარი გაგებით. პირველის მიხედვით, ის არის პროცესი, რომელიც მიმდინარეობს ეკონომიკაში, მეორე გაგებით კი ის ეკონომიკური მეცნიერების ერთ-ერთი სფეროა (ან დისციპლინა), რომელიც შეისწავლის ამ პროცესებს.

ნაშრომში (საერთოდ, ეკონომიკურ სამეცნიერო ლიტერატურაში) პირველადაა განხილული **ეკონომიკური რეგრესის** (economic regres) საკითხები ყურადღების გასამახვილებლად იმ შედეგებზე რაც შეიძლება მოჰყვეს ეკონომიკის თვისებრივად უარეს მდგომარეობაში გადასვლას – საბაზრო პრინციპებიდან გადახვევას ან საბაზრო ჩავარდნების არა დროულ გათვალისწინებას. ეკონომიკაში, განვითარების პროცესებთან ერთად, ასევე ადგილი აქვს ეკონომიკური რეგრესის პროცესებსაც. ამდენად, ეკონომიკური რეგრესის თეორია ეკონომიკური მეცნიერების შესწავლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სფერო უნდა გახდეს. მეცნიერებასა და პრაქტიკაში “ეკონომიკური რეგრესის” ტერმინის შემოტანა ხელს შეუწყობს ამ პრობლემაზე მეცნიერებისა და მთავრობის მხრიდან მეტი ყურადღების გამოჩენას.

ჩვენი ინიციატივით და მაკროეკონომიკის კათედრის მხარდაჭერით თსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის ეკონომიკურ მიმართულებაზე შემოდებული იქნა საგნები “ეკონომიკური განვითარება” და “ეკონომიკური განვითარების თეორია”. უნდა აღინი-

შნოს, რომ ეს საგნები მსოფლიოს თითქმის ყველა წამყვან უმაღლეს სასწავლებელში ისწავლება, მაგრამ უმეტესობა სახელმძღვანელოებისა (მაგალითად, Michael P. Todaro, Stephen C. Smith. *Economic Development (11th Edition)*, 2013.) ყურადღებას ამახვილებს მხოლოდ განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკაზე, რაც, ჩვენი აზრით, არასწორია, ვინაიდან ეკონომიკურ განვითარებას ადგილი აქვს არა მხოლოდ განვითარებად ქვეყნებში, არამედ ნებისმიერ ეკონომიკურ სისტემაში. აქ ერთმანეთისაგან მხოლოდ ეკონომიკური განვითარების მიზნები და ამოცანები განსხვავდება.

“ეკონომიკური განვითარების” (“Economic Development”, «Экономическое Развитие») ტერმინის ნაცვლად ზოგჯერ გამოიყენება ტერმინი “განვითარების ეკონომიკა” (“Development Economics”, «Экономика Развития»), რაც მიუღებელია, ვინაიდან იგი აზრობრივად გაუგებარია – რადგანაც განვითარებას ეკონომიკა არ გააჩნია. ეკონომიკა შეიძლება ჰქონდეს ქვეყანას (საქართველოს ეკონომიკა), მრეწველობას (მრეწველობის ეკონომიკა), მშენებლობას (მშენებლობის ეკონომიკა), ვაჭრობას (ვაჭრობის ეკონომიკა), ფირმას (ფირმის ეკონომიკა) და ა. შ., მაგრამ არა განვითარებას.

ხშირად სამეცნიერო ბრუნვაში გამოიყენება გამოთქმები: “უარყოფითი განვითარება”, “უარყოფითი ზრდა”. მიგვაჩნია, რომ გადატანითი მნიშვნელობით ასეთი გამოთქმების გამოყენება შესაძლებელია უფრო პუბლიცისტურ სტატიებში. სამეცნიერო ნაშრომებში კი მათი გამოყენება არასასურველია. ვი-

ნაიდან ეკონომიკურ მეცნიერებაში “განვითარება” და “ზრდა” მხოლოდ დადებით პროცესებთანაა ასოცირებული. ამიტომ “უარყოფითი განვითარების” ნაცვლად უფრო მისაღებია ვიხმართ – “რეგრესი”, “უარყოფითი ზრდის” ნაცვლად კი “დაქვეითება”.

ეკონომიკური განვითარების პრობლემებს საზღვარგარეთ მრავალი ნაშრომი ეძღვნება, ეკონომიკური განვითარების ცალკეული მხარეები (განსაკუთრებით, პოსტკომუნისტური საქართველოს ეკონომიკური განვითარებისა) ასევე შესწავლილია ქართველ ეკონომისტთა შრომებშიც [მაგ.: 37-224 და სხვ.].

ეკონომიკური განვითარებისა და ეკონომიკური რეგრესის პრობლემათა შესწავლას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ქვეყნისათვის, ვინაიდან დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ ეკონომიკის ტრანსფორმაციის დროს დაშვებული იქნა მრავალი შეცდომა, რის გამოც მეტად თუ ნაკლებად სრულყოფილ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა ვერ მოხერხდა. რეფორმების ასე გაგრძელება სასურველ შედეგს ვერ მოიტანს, არსებული ნაკლოვანებების აღმოფხვრა და სწორ გზაზე გასვლა ვერ მოხერხდება თვითდინებით. მთავარი ყურადღება ეკონომიკურ განვითარებაზე, ანუ ეკონომიკის თვისებრივ სრულყოფაზე უნდა იქნეს გადატანილი. ეს კი განხორციელდება ქვეყანაში ახალი, ანუ ინოვაციური ეკონომიკის მშენებლობის გზით.

თაზო I

ეკონომიკური განვითარების არსი

1.1. ეკონომიკური განვითარება და ეკონომიკური ზრდა

ეკონომიკურ განვითარებას პირველი დიდი გამოკვლევა გამოჩენილმა მეცნიერმა ჯოზეფ შუმპეტერმა მიუძღვნა [289]. იგი ერთმანეთისგან მიჯნავს ტერმინებს – „ეკონომიკური ზრდა“ და „ეკონომიკური განვითარება“, ამასთან, ეკონომიკური განვითარების ძირითად ფაქტორად მეწარმეობასა და ინოვაციურ საქმიანობას მიიჩნევს. იგი ეკონომიკური განვითარების მხოლოდ ამ ფაქტორებით შემოიფარგლება, თუმცა, არსებობს სხვა არაერთი ფაქტორი, რომელიც უდიდეს გავლენას ახდენს მასზე.

ეკონომიკური განვითარების არსი ყველაზე კარგად ეკონომიკურ ზრდასთან მის შედარებაში ვლინდება.

განსხვავებას ზემოაღნიშნულ ამ ორ კატეგორიას შორის თვით მათი გამომსახველი სიტყვების მნიშვნელობები გამოხატავს. სიტყვა “ზრდა” ნიშნავს რაიმეს სიდიდეში მომატებას ან მისი რაოდენობის გადიდებას. შესაბამისად, იგი დაკავშირებულია საგნის ან მოვლენის მხოლოდ რაოდენობრივ ცვლილებასთან მატების მიმართულებით. სიტყვა “განვითარება” კი ნიშნავს რაიმეს ერთი მდგომარეობიდან მეორეში, უფრო სრულყოფილში გადასვლას. მაშასა-

დამე, იგი გამოხატავს საგნის ან მოვლენის თვისებრივ ცვლილებას სრულყოფის მიმართულებით. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეკონომიკური ზრდა ნიშნავს ეკონომიკის მასშტაბების რაოდენობრივ გადიდებას, ეკონომიკური განვითარება კი ეკონომიკის სრულყოფას, მის ახალ, უფრო სრულყოფილ თვისებრიობაში გადასვლას.

ამ ორ პროცესს შორის განსხვავების ნათელ, პრიმიტიულ მაგალითად გამოგვადგება ტრანსპორტის განვითარება. რაოდენობრივ ზრდას ასახავს სატრანსპორტო საშუალებათა რაოდენობა დღეს და წარსულში (რომელიც დღეისათვის შეუდარებლად მეტია), ხოლო განვითარებას სატრანსპორტო საშუალებათა სახეობები წარსულში (მარხილები, ურმები, ეტლები, და სხვ.) და დღეს (ავტომობილები, თვითმფრინავები, კოსმოსური ხომალდები, გემები, მატარებლები და სხვ.). იგივე ითქმის ეკონომიკის ყველა სხვა დარგსა და ყოფა-ცხოვრებაზე.

ეკონომიკურ განვითარებას უკავშირდება თვისებრივი, ხოლო ეკონომიკურ ზრდას მხოლოდ რაოდენობრივი ცვლილებები.

ეკონომიკური განვითარების პროცესში გამუდმებით მიმდინარეობს განახლების პროცესი. მაგალითად, ჩვენ თვალწინ გაქრა ხელის საბეჭდი მანქანები (რომელიც შეცვალა კომპიუტერმა), მემანქანეები და მასთან დაკავშირებული სამრეწველო საწარმოები. გაქრა კავშირგაბმულობისა და საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ძველი საშუალებები (და მასთან და-

კავშირებული დარგები) და შემოვიდა ახალი, რომელიც ასევე სწრაფად იცვლება და ა. შ.

ეკონომიკურ ზრდასა და ეკონომიკურ განვითარებას შორის განსხვავება სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ მათ შორის კავშირი (თანაც სიღრმისეული) არ არსებობს. თუნდაც ის ფაქტი, რომ რაოდენობრივი ცვლილება საბოლოოდ გადადის თვისებრივ ცვლილებაში, მეტყველებს იმაზე, რომ ეკონომიკური ზრდა განვითარების ერთ-ერთი არსებითი ფაქტორია. მაგალითად, თანამედროვე მსოფლიოში ინდუსტრიალიზაციის მასშტაბების სრულიად განსაზღვრული დონის მიღწევის გარეშე პოსტინდუსტრიული ეკონომიკის ჩამოყალიბება შეუძლებელი იქნებოდა. მრავალი სხვა ასეთი ფაქტის მოყვანა შეიძლება ეკონომიკის ისტორიიდან.

თავის მხრივ, ეკონომიკური განვითარება ეკონომიკის არა მხოლოდ თვისებრივი სრულყოფის, არამედ მისი შემდგომი რაოდენობრივი ზრდის განუსაზღვრელ პირობებს ქმნის. თუმცა ეკონომიკურ ზრდას შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს ეკონომიკური განვითარების გარეშე, მაგალითად მაშინ, როდესაც ადგილი აქვს წარმოების ფაქტორთა ექსტენსიურ მატებას. ამის კარგი მაგალითია ინდუსტრიალიზაციამდელი ეკონომიკური სისტემების არსებობა, რომელთა მასშტაბების გადიდება ათასწლეულების მანძილზე თითქმის ეკონომიკური განვითარების გარეშე ხდებოდა. თუმცა, საბოლოო ანგარიშით, ეკონომიკური ზრდის არნახელი დაჩქარება მაინც სწორედ ეკონომიკური განვითარების შედეგად მოხდა.

ეკონომიკური განვითარების არსებობაც შესაძლებელია ეკონომიკური ზრდის გარეშე, უფრო მეტიც, ეკონომიკური დაქვეითების პირობებშიც კი. ეკონომიკური განვითარება გარკვეული დროის განმავლობაში, შესაძლებელია, დაქვეითების გამწვავების მიზეზიც კი გახდეს. ამის მაგალითს წარმოადგენს ეკონომიკური ტრანსფორმაციის (ეკონომიკის თვისებრივი სრულყოფის) პროცესი პოსტკომუნისტური ქვეყნების უმრავლესობაში, რომელიც ეკონომიკური დაქვეითების პირობებში მიმდინარეობდა.

საერთოდ, ეკონომიკურ განვითარებას აუცილებლად მოჰყვება ეკონომიკურ ზრდა, მაგრამ იგი შესაძლებელია მისი შენელებისკენაც იყოს მიმართული როგორც ღირებულებითი ფორმით, ისე ფიზიკურადაც. კონკურენცია აიძულებს მეწარმეებს, აამაღლონ მწარმოებლურობა და გააიაფონ პროდუქცია (აქეთაა მიმართული სახელმწიფოს ინოვაციური პოლიტიკაც), რაც ამცირებს მთლიანი შიგა პროდუქტის ზრდის ტემპებს (გამოთვლილს მთლიანი შიგა პროდუქტის ან მთლიანი ეროვნული პროდუქტის მიხედვი). ამ პროცესში იცვლება ასევე წარმოებული პროდუქციის ფიზიკურ-რაოდენობრივი მახასიათებლებიც. ჯერ ერთი, წარმოებული პროდუქციის მასა ხდება უფრო “მსუბუქი” (მაგალითად, ლითონის დეტალების შეცვლა პლასტმასის დეტალებით, პროდუქციის მასალატევადობის შემცირება და ა.შ.) და, მეორეც, ხშირ შემთხვევაში ადგილი აქვს ამა თუ იმ სახეობის პროდუქციის რაოდენობრივ კლებასაც (მაგალითად, ქსეროქსის, სკანერისა და პრინტერის ერთ კომბაინ-

ში გაერთიანება, და მრავალი სხვ., რაც, ბუნებრივია, აისახება მთლიანი შიდა პროდუქტის ღირებულებაზე შემცირების მიმართულებით.

მაშასადამე, ეკონომიკური ზრდის ტემპების შემცირება შესაძლებელია გამოწვეული იყოს ეკონომიკური განვითარების დაჩქარებითაც და იგი ვერ ჩაითვლება ნეგატიურ მოვლენად, ვინაიდან ასეთ პირობებში მადლდება როგორც კეთილდღეობის დონე (იზრდება ცხოვრების კომფორტი), ისე ქვეყნის სიძლიერე (მაგალითად, სამხედრო სიძლიერე იზრდება თვისებრივად ახალი იარაღის გამოყენებით, რომელიც ცვლის მრავალ ძველ იარაღს, არსენალიდან იხსნება რა ძვირადღირებული შეიარაღება, ინერგება ბრძოლის ახალი, უფრო პროგრესული და ამასთან იაფი საშუალებები და ფორმები). ადამიანთა ცხოვრების დონისა და ქვეყნის სიძლიერის ზრდა ამ შემთხვევაში ხდება თანამედროვე უახლესი ტექნოლოგიების გამოყენების, მასალა- და ენერგოტევადობის შემცირების, პროდუქციის სამომხმარებლო თვისებების გაუმჯობესებისა და სხვა თვისებრივი ცვლილებების შედეგად.

მაშასადამე, ეკონომიკური განვითარება, რამდენადაც პარადოქსულად არ უნდა ქდერდეს, ეკონომიკური ზრდის ტემპების შემანელებელი ერთ-ერთი ფაქტორი ხდება, რაც, საზოგადოების კეთილდღეობის ამაღლებისა და კომფორტის გაუმჯობესების პირობებში, უადრესად დადებით მოვლენას წარმოადგენს. ეს პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდება მომავალში, ვინაიდან თანდათან იწურება არაადღეგნადი

ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალი, აღდგენადი რესურსების შესანარჩუნებლად კი აუცილებელი ხდება ეკონომიკური ზრდის ტემპები მოყვანილ იქნეს ბუნების კვლავწარმოების პროცესებთან შესაბამისობაში. ე. ი. ეკონომიკური განვითარება ემსახურება მოსახლეობის კეთილდღეობისა და ქვეყნის სიძლიერის ზრდას, ეკონომიკური ზრდის ტემპების შემანელებელ მოქმედებასთან ერთად. მაგრამ, ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ზრდა შეწყდება, ვინაიდან ეკონომიკური განვითარება ძირითადად ეკონომიკური ზრდისკენაა მიმართული (გამოხატული როგორც ღირებულებითი, ისე ფიზიკური ფორმით). თუმცა, შესაძლებელია ისეთი ინოვაციების არსებობაც, როდესაც, მოსახლეობის კომფორტისა და ქვეყნის სიძლიერის ზრდის პირობებში გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ადგილი ექნეს მთლიანი შიგა პროდუქტის (ღირებულებითი სახით) შემცირებას წარმოებული პროდუქციის “მასის” შემცირების შედეგად (მაგალითად, თუ შესაძლებელი გახდა ლითონთა ზეგამტარობის თვისების პრაქტიკული გამოყენება, გაცილებით “მსუბუქი” და ეკონომიური გახდება ელექტროენერჯის გენერაციის, გადაცემის, განაწილებისა და მოხმარების პროცესებთან დაკავშირებული ტექნიკა, ასევე მისი ქსელში, პრაქტიკულად, დანაკარგების გარეშე გადაეცემა, რაც საქონლისა და მომსახურების მნიშვნელოვან გაიაფებას გამოიწვევს).

ეკონომიკური განვითარების შედეგად გამოწვეულ ეკონომიკური ზრდის შემანელებელ მოქმედებას შესაძლებელია **“ეკონომიკური კლება”** ვუწოდოთ,

რაც ძირეულად განსხვავდება “ეკონომიკური დაქვეითებისაგან”, ვინაიდან უკანასკნელი კრიზისული, უარყოფითი პროცესებითაა განპირობებული (რასაც უარყოფით შედეგებთან მიყვავართ), ხოლო პირველი – დადებითი პროცესებით (რასაც მოსახლეობის კომფორტისა და ქვეყნის სიძლიერის ზრდასთან მიყვავართ).

მაშასადამე, ეკონომიკური ზრდის რეალური სურათის შესაფასებლად საჭიროა მისი კორექტირება ზრდის მიმართულებით. მაგრამ ამის ზუსტი გაზომვა რაოდენობრივად შეუძლებელია, ვინაიდან იგი დაკავშირებულია თვისებრივ ცვლილებებთან ეკონომიკაში. ამიტომ, ეკონომიკაში არსებული მდგომარეობის შესაფასებლად აუცილებელია თვისებრივ მაჩვენებელთა გამოყენებაც.

რასაკვირველია, ფასების შემცირებას ადგილი შეიძლება ჰქონდეს ეკონომიკური დაქვეითების დროსაც, მაგრამ იგი ძირითადად დაკავშირებულია უარყოფით მოვლენებთან ეკონომიკაში და არავითარი კავშირი არ აქვს ეკონომიკური განვითარების შედეგად გამოწვეულ ეკონომიკური ზრდის ტემპების შენელებასთან. შეიძლება დაიბადოს კითხვა, რომ რესურსების სრული ათვისების შემთხვევაში, ეკონომიკური კლების შედეგად გამოთავისუფლებული რესურსები ხომ სხვაგან გადანაწილდება და, ამდენად, ეკონომიკურ კლებას ადგილი არ ექნება. ჯერ ერთი, ეკონომიკური კლების დროს შრომითი რესურსები (და ხშირდ ბუნებრივი რესურსებიც) ყოველთვის ვერ გამოთავისუფლდება (როდესაც საქმე გვაქვს პრო-

დუქციის ღირებულებით და არა რაოდენობრივ შემცირებასთან), მეორეც, გამოთავისუფლების შემთხვევაშიც კი თავისუფალი რესურსები ეძებს ისეთ სფეროს, სადაც ფექტიანობა უფრო მაღალი იქნება, ვიდრე იმ სფეროში, საიდანაც ის გამოთავისუფლდა. მესამეც, ხშირად აღნიშნული პროცესები დაკავშირებულია ბუნებრივი რესურსების შენარჩუნებასთან, მათი ამოწურვის საფრთხიდან დამომდინარე. ასე რომ, ტენდენცია ეკონომიკური ზრდის ტემპებზე ეკონომიკური განვითარების შემანელებელი მოქმედებისა, სახეზეა. ამდენად, განვითარებულ ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის ტემპების შენელების ერთ-ერთი მიზეზი ეკონომიკური განვითარებაც შეიძლება იყოს (კომფორტის ზრდის ხარჯზე).

ბუნებრივია, იბადება კითხვა, თუ რატომაა ეკონომიკური განვითარების დონე მკვეთრად განსხვავებული მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში. რატომაა, რომ ერთ ქვეყანაში მეტია საყოფაცხოვრებო პროდუქტები, უკეთესია სამედიცინო მომსახურება, მეტია განათლების მიღების შესაძლებლობა და ა.შ., ვიდრე მეორეში, რომ უძველეს ხანასა და შუა საუკუნეებში მაღალგანვითარებული ქვეყნები (მაგალითად, ინდოეთი) დღეისათვის ნაკლებგანვითარებულნი, ხოლო ჩამორჩენილი ქვეყნები (მაგალითად, ჩრდილო ამერიკა) ყველაზე მოწინავენი არიან. პასუხი, რასაკვირველია, ერთია, იმიტომ, რომ ამ ქვეყნების ეკონომიკური ზრდის ტემპები ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა. მაგრამ, ეს პასუხი მოვლენის მხოლოდ ზედაპირული გამოვლინებაა, ვინაიდან ეკო-

ნომიკურ ზრდას გრძელვადიან პერიოდში სწორედ ეკონომიკური განვითარების პროცესები განსაზღვრავს. ეს პროცესები კი მიმდინარეობს გარკვეული ეკონომიკური სისტემის შიგნით, მისი შემადგენელი ელემენტებისა და ამ ელემენტებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების ცვლილების შედეგად.

გამომდინარე აქედან, ეკონომიკური განვითარების პროცესი არის ეკონომიკურ სისტემაში მიმდინარე იმ ცვლილებების პროცესი, რომლებიც ეკონომიკის თვისებრივად ახალ, უფრო სრულყოფილ მდგომარეობაში გადასვლას განაპირობებენ. ეს კი ხორციელდება როგორც შიგა, ისე გარე ფაქტორების გავლენით ეკონომიკაზე.

იმ ქვეყნებმა, რომლებმაც წარმატებას მიაღწიეს ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით (შექმნეს სრულყოფილი ინსტიტუციები და პროდუქციის ახალი სახეობები, გააუმჯობესეს ტექნოლოგიები და წარმოების ორგანიზაციის ფორმები და მეთოდები, მოახდინეს ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფა და ა.შ.), შეძლეს განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის შექმნა. ხოლო იმ ქვეყნებს, რომელთაც ვერ განახორციელეს მსგავსი გარდაქმნები, ნაკლებად განვითარებული საბაზრო ეკონომიკა აქვთ.

საერთოდ, ეკონომიკურ განვითარებას ადგილი აქვს ნებისმიერი ეკონომიკური წყობის დროს და ნებისმიერი განვითარების დონის მქონე ქვეყანაში. აქ ერთმანეთისაგან მხოლოდ ეკონომიკური განვითარების ტემპები განსხვავდება მნიშვნელოვნად.

ეკონომიკურ განვითარებას, საბოლოო ანგარიშით, უნდა მოჰყვეს საზოგადოების კეთილდღეობის ამაღლება, რაც გამოიხატება არა მხოლოდ მოსახლეობის ერთ სულზე შემოსავლის ზრდაში, არამედ მოსახლეობის ფენებს შორის შემოსავლების თანდათან გათანაბრებასა და კომფორტის ზრდაში.

12. ეკონომიკური განვითარება, სახელმწიფო წყობა და ეკონომიკური სისტემა

რომელი უფრო დიდ გავლენას ახდენს ერთმანეთზე – ეკონომიკა (ეკონომიკური სისტემა), თუ სახელმწიფო წყობა (სახელმწიფო პოლიტიკა)?

რომის კანონები და სახელმწიფო წყობა ვერ იქნება დღევანდელობის შესაბამისი და პირიქით, დღევანდელი კანონები და სახელმწიფო წყობა შეუსაბამო იქნებოდა რომის სახელმწიფოსათვის, ვინაიდან დღეისათვის ეკონომიკური განვითარების დონე განსხვავდება მაშინდელი რომის ეკონომიკური განვითარების დონისაგან. ე. ი. გრძელვადიან პერიოდში ეკონომიკა განსაზღვრავს პოლიტიკას და სახელმწიფო წყობას, მაგრამ მოკლევადიან პერიოდში პოლიტიკა (სახელმწიფო წყობა) განსაზღვრავს ეკონომიკის თამაშის წესებს, მოწყობის ფორმას (საბაზრო, მბრძანებლური, ტრადიციული, შერეული), მათ შესაბამის მოდელებს (იაპონური, გერმანული და ა. შ.) და ა.შ. ამავე დროს, ეკონომიკის განვითარება თანდათან იწვევს სახელმწიფო მართვის ფორმების სრულყოფას. ეკონომიკის ახალი დონე მოითხოვს ახალ პოლიტი-

კას.

ეკონომიკური სისტემა ემსახურება იმ საქონლისა და მომსახურების წარმოებას, განაწილებას, გაცვლასა და მოხმარებას, რომელიც განკუთვნილია ადამიანთა საზოგადოების მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაკმაყოფილებისათვის. იგი ფუნქციონირებს გარკვეული ორგანიზაციული წყობის პირობებში.

ეკონომიკური სისტემა ეფუძნება მასში შემავალ ელემენტთა ერთობლიობას. ეს ელემენტებია: **საკუთრების ფორმები, ფიზიკური და ადამიანისეული კაპიტალი, ტექნოლოგია და ინფორმაცია, ინსტიტუციები.** ისინი არსებობენ ეკონომიკური სისტემის ნებისმიერი ორგანიზაციული წყობის დროს. თუმცა, მათი როლი და მნიშვნელობა სხვადასხვა წყობის დროს განსხვავებულია.

ეკონომიკური განვითარების დროს პროგრესული ცვლილებები ხდება სწორედ ეკონომიკური სისტემის ელემენტებში. განვითარების მთავარი მამოძრავებელი ძალა კი არის ადამიანთა საზოგადოების დაუოკებელი ლტოლვა სულიერი და ფიზიკური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების გაუმჯობესებისაკენ.

თუ ეკონომიკური სისტემის ელემენტებს შორის ცვლილებები თანხვედნილია, მაშინ ადგილი აქვს **სინერგიულ ეფექტს**, რის გამოც, ეკონომიკური განვითარების პროცესი ძლიერდება. როდესაც აღნიშნულ ელემენტებს შორის წინააღმდეგობა წარმოიშობა, მაშინ აუცილებელი ხდება მთელი ეკონომიკური სისტემის ორგანიზაციული წყობის შეცვლა, რაც

ხორციელდება ან რევოლუციური (ნახტომისებური), ან ევოლუციური (თანდათანობით) განვითარების გზით. პირველ შემთხვევაში ადგილი აქვს სწრაფ ცვლილებებს ეკონომიკური სისტემის ელემენტებში, რასაც მოჰყვება საზოგადოებრივი წყობილების ასევე სწრაფი შეცვლა (მაგალითად, ფეოდალურიდან კაპიტალისტურზე გადასვლის დროს). მეორე შემთხვევაში ცვლილებები მიმდინარეობს თანდათან და საზოგადოებრივი წყობილებაც შეუმჩნევლად, თუმცა არსებითად (მაგალითად, ინდუსტრიული საზოგადოებიდან პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაზე გადასვლა) იცვლება. ორივე შემთხვევაში მიიღება ეკონომიკის თვისებრივად ახალი მდგომარეობა, რომელიც ეკონომიკური განვითარების შემდგომი დაჩქარების საშუალებას იძლევა. ასპარეზზე გამოდიან ახალი ძალები, რომლებიც კიდევ უფრო აძლიერებენ ეკონომიკური განვითარების პროცესს. საქმე გვაქვს თვისებრივად ახალ საკუთრების ფორმებთან, ფიზიკურ და ადამიანისეულ კაპიტალთან, ტექნოლოგიებთან, ინსტიტუციებთან და ა.შ.

1.3. განვითარების თეორიები

ერთმანეთისაგან შეიძლება განვასხვავოთ განვითარების თეორიები, რომელიც ეფუძნება ამა თუ იმ პროცესს და მოვლენას:

ტექნოლოგიური თეორიების მიხედვით, განვითარების ძირითადი მამოძრავებელია ტექნოლოგიები. ამ თეორიის პირველი წარმომადგენელია ლიუსის გენ-

რი მორგანი. იგი თავის წიგნში “უძველესი საზოგადოება” [369] განიხილავს განვითარების შვიდ სტადიას მხოლოდ ტექნოლოგიური ინოვაციების მიხედვით – ცეცხლის დაუფლება, მშვილდ-ისრის გამოგონება და ა. შ.

ენერგეტიკული თეორიების მიხედვით, განვითარებას განაპირობებს ენერჯის ახალი სახეობების (ცეცხლი, ორთქლი, ელექტროენერჯია, თერმობირთვული ენერჯია) აღმოჩენა და ათვისება. მაგალითად, ევოლუციონისტი ლ. უაიტი ამტკიცებდა, რომ საზოგადოებები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მათ მიერ მოხმარებული ენერჯის ოდენობით [419].

ადამიანისეული კაპიტალის თეორიის მიხედვით განვითარების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია ადამიანისეული კაპიტალი. ამ თეორიის ყველაზე ცნობილი წარმომადგენლები არიან თეოდორ შულცი [275, 276] და გერი ბეკერი [233].

განვითარების ზოგ თეორიაში უპირატესობა ენიჭება **აგრარულ ტექნოლოგიებსა და სასურსათო რესურსებს, სატრანსპორტო-საკომუნიკაციო ტექნოლოგიებს** (გზები, რკინიგზა, თვითმფრინავი, ფოსტა, ტელეგრაფი, ტელეფონი, ტელეფაქსი, ელექტრონული ქსელები) და სხვ. მაგალითად, ლ. მენიკოვის [377] აზრით, განვითარების ძირითადი ფაქტორია წყლით მიმოსვლის გზები, რომელიც იყოფა: “სამდინარო” (ძველი მსოფლიო), “საზღვაოსნო” (შუა საუკუნეები) და “საოკეანო” (ახალი და უახლესი დრო) პერიოდებად.

ინფორმაციული ფაქტორის მიხედვით, განვითარება მოხდა ჩვეულებრივი სალაპარაკო ენიდან საბუკლ მანქანამდე, კომპიუტერამდე და ინტერნეტამდე ინფორმაციის საშუალებათა განვითარების შედეგად [302].

მ. ვებერის ინსტიტუციური თეორიის მიხედვით კი პროგრესი უკავშირდება სარწმუნოებას, რომ კაპიტალიზმის აღმავლობა დაკავშირებულია პროტესტანტიზმთან [316, 317].

პირველი მეცნიერული გამოკვლევები ეკონომიკური განვითარების პრობლემებს მიუძღვნეს ნიკოლოზ დიმიტრის ძე კონდრატიევი და ჯოზეფ შუმპეტერმა [430], რომელიც ეკონომიკური განვითარების ფაქტორებად მეწარმეობასა და ინოვაციებს მიიჩნევდა. კონდრატიევის სახელთან დაკავშირებულია ცნობილი ეკონომიკური კონიუნქტურის დიდი ტალღების თეორია [355].

ჯოზეფ შუმპეტერის მიხედვით, მეწარმე წარმოადგენს ეკონომიკური განვითარების მამოძრავებელ ძალას. იგი იძულებულია, გადალახოს მრავალი წინააღმდეგობა, იყენებს სიახლეებს. სწორედ ინოვაციური პროცესები განაპირობებს ეკონომიკური განვითარების ხარისხს. შუმპეტერის ამ მოსაზრებებზე დაყრდნობით იქნა მეწარმეობა აღიარებული წარმოების მეოთხე ფაქტორად, მოგება კი მეწარმისა და არა კაპიტალის შემოსავლად, როგორც ეს ითვლუ-

* ტერმინი “ინოვაცია” პირველად სამეცნიერო ბრუნვაში სწორედ ჟოზეფ შუმპეტერმა შემოიტანა.

ბოლა ჟ. ბ. სეის სამფაქტორიან მოდელში.

განსაკუთრებული ინტენსივობით მუშავდება ეკონომიკური განვითარების პრობლემები მეოცე საუკუნის სამოციანი წლებიდან. გამოვეყოფთ ზოგიერთ მათგანს [382].

ეკონომიკური განვითარების სტადიების თეორია. ამერიკელი ეკონომისტი, სოციოლოგი და ისტორიკოსი უ. როსტოუ თავის წიგნში “ეკონომიკური ზრდის სტადიები” გამოყოფს განვითარების შემდეგ ხუთ სტადიას: 1. ტრადიციული საზოგადოება 2. აღმავლობისათვის წანამძღვრების შექმნა 3. აღმავლობა 4. მოძრაობა ტექნოლოგიური სიმწიფისაკენ. 5. მასობრივი მოხმარების საუკუნე.

ტრადიციულ საზოგადოებაში, რომელიც გრძელდება კაპიტალიზმამდე, ეკონომიკურ განვითარებას ადგილი თითქმის არ ჰქონია, მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობა დაკავებული იყო სოფლის მეურნეობით, ეროვნული შემოსავალი კი, ძირითადად, არამწარმოებლურად გამოიყენებოდა.

მეორე სტადიაზე ხდება მნიშვნელოვანი ძვრები როგორც სოფლის მეურნეობაში, ისე ტრანსპორტსა და საგარეო ვაჭრობაში.

მესამე სტადია შეესაბამება სამრეწველო რევოლუციას, ინერგება თვისებრივად ახალი ტექნიკა და ტექნოლოგია.

მეოთხე სტადია შეესაბამება ინდუსტრიულ საზოგადოებას, ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებას.

მეხუთე სტადიაზე ხორციელდება წარმოებიდან მასობრივ მოხმარებაზე გადასვლა.

ეკონომიკური განვითარების ძირითად პირობად როსტოუს მიაჩნია შიგა და უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა ქვეყნის ეკონომიკაში დაბანდლების განსახორციელებლად.

ახალი ინდუსტრიული საზოგადოების თეორია. იგი აღწერილია ამერიკელი ეკონომისტის ჯ. გელბრეიტის ნაშრომებში, რომლის მიხედვითაც, სულ უფრო სრულყოფილი ტექნიკის გამოყენება იწვევს კაპიტალიზმის შინაგან გარდაქმნას. ამავე მოსაზრებებს იზიარებენ ფრანგი სოციოლოგი რაიმონ არონი და ელიუღია. მათი აზრით, ხდება კერძო საკუთრების წამყვანი როლის ლიკვიდაცია, ეკონომიკური ძალაუფლება გადადის მსხვილ კორპორაციათა ხელში, თანდათან ქრება უთანასწორობა მოსახლეობის ფენებს შორის და ა.შ.

პოსტინდუსტრიული საზოგადოების თეორია. ამ თეორიის პირველი წარმომადგენელია ამერიკელი სოციოლოგი დ. ბელი, რომლის მიხედვითაც პოსტინდუსტრიული საზოგადოება ხასიათდება შემდეგი ხუთი ნიშან-თვისებით: 1. ეკონომიკის გადასვლა უპირატესად საქონლის წარმოებიდან უპირატესად მომსახურების წარმოებაზე; 2. დასაქმებულთა შორის პროფესიონალი სპეციალისტებისა და ტექნიკოსების ხვედრითი წილის ზრდა; 3. თეორიული ცოდნის წამყვანი როლი; 4. ტექნიკურ-ეკონომიკური გარემოს ორიენტაცია ტექნოლოგიების კონტროლზე; 5. გადაწყვეტილების მიღების პროცესთა უზრუნველყოფა ახალი, ინტელექტუალური ტექნოლოგიების მეშვეობით.

სუპერინდუსტრიალიზმის თეორია. ამერიკელი სოციოლოგი და ფუტოროლოგი ალვინ ტოფლერი გამოყოფს განვითარების სამ ტაღდას. პირველი, ეს არის “ცივილიზაციის აგრარული ტაღდა”, რომელიც დაიწყო დაახლოებით ათი ათასი წლის წინ, მეორე – “პლანეტარული ცივილიზაციის ტაღდა”, რომელიც იწყება XVII საუკუნეში სამრეწველო რევოლუციით და რომელმაც დაამკვიდრა ინდუსტრიული ცივილიზაცია, მესამე ტაღდა დაიწყო XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან, რომელსაც მოჰყვა “წარმოებასა და მოხმარებაზე ორიენტირებული ინდუსტრიული ინდივიდის” გადასვლა “ახალ სულიერ, შემოქმედებით ფასეულობებზე ორიენტირებულ ინდივიდუუმზე”.

აღსანიშნავია ასევე, **ერთიანი ცივილიზაციის თეორია**, რომლის ყველაზე ცნობილი წარმომადგენელია იაპონური წარმოშობის ამერიკელი ეკონომისტი ფ. ფუკუიამა, რომლის მიხედვითაც, მსოფლიო გარდაიქმნება ერთიან საზოგადოებად. ამიტომ, თითქოსდა, დადგება “ისტორიის დასასრული.”

ამ თეორიის საპირისპიროა **ცივილიზაციათა შეჯახების თეორია**, რომლის წარმომადგენლის, ამერიკელი პროფესორის ს. ჰანგტინგტონის აზრით, “ცივილიზაციის” შემდეგ მსოფლიო სულ უფრო მრავალპოლარული გახდა როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური თვალსაზრისით. ს. ჰანგტინგტონის მიხედვით, თანამედროვე ეტაპზე არსებობს 8 ცივილიზაცია: დასავლეთის, ლათინოამერიკული, აფრიკული, ისლამური, ჩინეთის, ინდუისტური, მართლმადიდებლური და

იაპონური. ამ ცივილიზაციათა ხვედრითი წილი მსოფლიო მთლიან პროდუქტში მნიშვნელოვნად იცვლება წლების განმავლობაში (ცხრილი 1). როგორც ჩანს, მსოფლიო მთლიან პროდუქტში მნიშვნელოვნად იზრდება ჩინური, ისლამური და იაპონური ცივილიზაციის ხვედრითი წილი და მცირდება დასავლეთისა და მართლმადიდებლური ცივილიზაციის ხვედრითი წილი.

ცხრილი 1

ცივილიზაციათა ხვედრითი წილი მსოფლიო მთლიან პროდუქტში (1950-1992)

ცივილიზაციები	ხვედრითი წილი მსოფლიო მთლიან პროდუქტში			
	1950	1970	1980	1992
დასავლეთის	64,1	53,4	48,6	48,8
მართლმადიდებლური	16,0	17,4	16,4	6,2
ჩინური	3,3	4,8	6,4	10,0
ისლამური	2,9	4,6	6,3	11,09
ინდუისტური	3,8	3,0	2,7	3,5
იაპონური	3,1	7,8	8,5	8,0
ლათინოამერიკული	5,6	6,2	7,7	8,3
აფრიკული		2,8	3,3	4,11

წყარო: Экономическая энциклопедия. М.: «Экономика», 1999.

ლიუისის განვითარების თეორია [417]. ეს თეორია მიეკუთვნება სტრუქტურული გარდაქმნების შესახებ არსებულ შეხედულებებს განვითარებად

ქვეყნებში. მისი ფუძემდებელია ნობელის პრემიის ლაურეატი არტურ ლიუისი.

ამ თეორიის მიხედვით, დაბალგანვითარებული ეკონომიკა იყოფა ორ სექტორად – ტრადიციულ (ნატურალური სოფლის მეურნეობა) და თანამედროვე (ქალაქის მრეწველობა) სექტორად. ამასთან, პირველი სექტორი ფლობს ჭარბ სამუშაო ძალას და მათი გამოყენება მეორე სექტორში გაზრდის მის ეფექტიანობას ისე, რომ არ შემცირდება მოსავლიანობა პირველ სექტორში. ეს კი შეესაბამება ეკონომიკური განვითარების მოთხოვნებს.

სტრუქტურული გარდაქმნების თეორიას მიეკუთვნება ასევე ხ. ჩერნის შეხედულებები განვითარების შესახებ⁸. იგი განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკაზე დაყრდნობით აკეთებს შემდეგ დასკვნებს: განვითარებად ქვეყნებში ადგილი აქვს ეკონომიკური აქტიურობის გადატანას აგრარული სექტორიდან მრეწველობაში; ფიზიკური და ადამიანისეული კაპიტალის მუდმივ დაგროვებას; ქალაქების ზრდას; სამუშაო ძალის ხარისხობრივი მახასიათებლების (განათლება) წინა პლანზე წამოწევას და სხვ.

ყურადღებას იმსახურებს ასევე **საგარეო დამოკიდებულების თეორია**. არსებობს ამ თეორიის სამი მიმართულება⁹:

დამოკიდებულების ნეოკლასიკური მოდელი. ამ

⁸<http://www.undp.uz/ru/download/index.php?type=publication&id=150&parent=2858&doc=99143>.

⁹<http://www.undp.uz/ru/download/index.php?type=publication&id=150&parent=2858&doc=99143>.

მოდელის მიხედვით, მდიდარი ქვეყნები აფერხებენ ან შეუძლებელს ხდიან ღარიბი ქვეყნების განვითარებას. მაშასადამე, ეკონომიკური ჩამორჩენილობა არის გარედან თავსმოსხვეული და არ არის განპირობებული შიგა ფაქტორებით.

განვითარების ცრუ პარადიგმა. ამ მიმართულების მიხედვით, განვითარებადი ქვეყნების ჩამორჩენილობა განპირობებულია განვითარებული ქვეყნებიდან კონსულტანტთა მცდარი რჩევებით, რომლებიც კარგად არ იცნობენ ამ ქვეყნების სპეციფიკას და მათი რჩევები მხოლოდ ელიტჯგუფების ინტერესებს ემსახურება ქვეყნის შიგნით და მის ფარგლებს გარეთ.

დუალური განვითარების თეორია. იგი გულისხმობს დუალური საზოგადოებების – მსოფლიო მასშტაბით მდიდარი და ღარიბი ერების, ასევე განვითარებად ქვეყნებში მცირერიცხოვანი მდიდარი ჯგუფის არსებობას მრავალრიცხოვან ღარიბ ნაწილთან ერთად. დუალიზმი ასევე გულისხმობს ასეთი დამოკიდებულების კვლავწარმოებას და განსხვავების გაღრმავებას მდიდრებსა და ღარიბებს შორის.

განვითარების შესახებ არსებობს სხვა მოსაზრებებიც, რომელთაც ასახვა პოვეს ინსტიტუციურ-სოციოლოგიური მიმართულების სხვა წარმომადგენელთა ნაშრომებსა და რომის კლუბის მოხსენებებში.

განხილული თეორიებიდან შესაძლებელია რაციონალური მარცვლის გამოყოფა, მაგრამ ვერც ერთი ვერ ასახავს ეკონომიკური განვითარების კა-

ნონზომიერებებს მთლიანობაში. აუცილებელია საკითხისადმი კომპლექსური მიდგომა, რამდენადაც ეკონომიკურ განვითარებას განაპირობებს არა ერთი, არამედ მრავალი ფაქტორი.

თაზი II

ეკონომიკური განვითარების ფაქტორები შაქტორები

ეკონომიკური განვითარების ფაქტორები განსაზღვრავს ეკონომიკური განვითარების პროცესების ინტენსივობას. სწორედ მათი ოპტიმალური შეხამებისა და გამოყენების შედეგად არის შესაძლებელი ეკონომიკური განვითარების დაჩქარება, რაც, საბოლოო ანგარიშით, ხარისხობრივ და რაოდენობრივ მაჩვენებლებში პოვებს ასახვას. შეიძლება გამოვყოთ ეკონომიკური განვითარების შემდეგი ძირითადი ფაქტორები:

2.1. მეწარმეობა

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უოზეფ შუმპეტერი ეკონომიკური განვითარების ძირითად ფაქტორად მეწარმეობასა და ინოვაციურ საქმიანობას მიიჩნევს და იძლევა მეწარმეობის (მეწარმის) ამომწურავ განმარტებას. იგი განიხილავს 5 ახალ კომბინაციას, რომელსაც საწარმო უნდა ახორციელებდეს. ეს კომბინაციებია: 1. მომხმარებლისათვის ჯერ კიდევ უცნობი სიმდიდრის დამზადება ან რომელიმე ახალი ხარისხის მქონე სიკეთის შექმნა; 2. წარმოების ახალი, ჯერ კიდევ უცნობი მეთოდის დანერგვა; 3. გასაღების ახალი ბაზრების ათვისება, მიუხედავად იმისა, არსებობდა თუ არა ასეთი ბაზრები; 4. ნედ-

ლეულის ან ნახევარფაბრიკატების ახალი წაყროების ათვისება, დამოუკიდებლად იმისა, არსებობდა ის მანამდე, თუ არა; 5. შესაბამისი რეორგანიზაციის განხორციელება [430].

შუმპეტერი მეწარმეებს უწოდებს იმ სამეურნეო სუბიექტებს, რომელთა ფუნქციაა ახალი კომბინაციების განხორციელება. იგი აღნიშნავს, რომ ყველა დამოუკიდებელი სამეურნეო სუბიექტი არ არის მეწარმე, რომელიც საქმიანობს თავისი რისკითა და პასუხისმგებლობით, რომ საკუთრების უფლება საწარმოს ან ნებისმიერ სხვა ქონებაზე არ წარმოადგენს არსებით ნიშანს მეწარმეობისათვის, რომ არა მხოლოდ გლეხები და ხელოსნები, რომელთაც ზოგჯერ მიაკუთვნებენ მეწარმეებს, არამედ მრეწველები, ფაბრიკანტები, კომერსანტები, რომლებიც მუდმივად ხვდებიან ამ ჯგუფში, სრულებითაც არ არიან მეწარმეები ყოველთვის. ამასთან, მეწარმე აუცილებლად უნდა იღებდეს მოგებას.

დღეისათვის, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში, ისე პრაქტიკაში, მეწარმეობა არაერთგვაროვნად აღიქმება. ერთი ნაწილის მოსაზრება ემთხვევა ი. შუმპეტერისას, დანარჩენის კი – არა. ამ საკითხს მრავალი უცხოელი მეცნიერის ნაშრომი ეძღვნება [მაგ.: 246, 338, 414, 427], ასევე ქართველი ეკონომისტებისაც [მაგ.: 69, 156, 183, 189, 195, 328]. ჩვენ აქ შეგნებულად არ შევდივართ მათთან პოლემიკაში და მხოლოდ ჩვენს პოზიციას ვაფიქსირებთ.

საინტერესოა ზოგიერთი გამოჩენილი ეკონომისტისა და მენეჯმენტის ცნობილი სპეციალისტის მო-

საზრება მეწარმეობასთან დაკავშირებით*, რომელიც არსებითად თანხვედრაშია შუამპეტერის მოსაზრებებთან:

ჟან ბატისტ სეი (გამოჩენილი ფრანგი ეკონომისტი): მეწარმე არის ეკონომიკური აგენტი, რომელსაც გადააქვს ეკონომიკური რესურსები ნაკლები რენტაბელობის სფეროდან უფრო მაღალი რენტაბელობის სფეროში (1803).

დევიდ კლარენს მეკლენლდი (ამერიკელი მეცნიერი, ფსიქოლოგ-თეორეტიკოსი): მეწარმე არის ადამიანი, რომელსაც სჭირდება მიღწევები. ის არის ენერგიული და რისკის მიმღები პირი (1961).

პიტერ ფერდინანდ დრუკერი (ავსტრიული წარმოშობის ამერიკელი მეცნიერი, მენეჯმენტის თეორეტიკოსი): მეწარმე ეძებს ცვლილებებს, პასუხობს მას და იყენებს მისგან წარმოქმნილ შესაძლებლობებს. ინოვაცია მეწარმის მნიშვნელოვანი წაყროა. ეფექტური მეწარმე წყაროს რესურსად გარდაქმნის (1964).

ვილიამ გარტნერი (მეწარმეობის გამოჩენილი მკვლევარი): მეწარმე არის პირი, რომელმაც იქ დაიწყო ახალი ბიზნესი, სადაც მანამდე არაფერი იყო (1985).

თითქმის ყველა აღიარებს, რომ მეწარმეობრივი უნარი, რომელიც წარმოების მეოთხე ფაქტორია, აუცილებლად უკავშირდება მეწარმის ნოვატორულ თვისებებს. მაგალითად, **რ. კემპბელი** და **ს. ლ. ბრიუ**

* <http://en.wikipedia.org/wiki/Entrepreneur>

მეწარმეობრივი უნარის განმარტებისას აღნიშნავენ, რომ მეწარმე, სხვა თვისებებთან ერთად, არის ნოვატორი, რომელიც ისწრაფვის, შექმნას ახალი პროდუქტი, ახალი ტექნოლოგიები, ბიზნესის ორგანიზაციის ახალი ფორმები [372], მაგრამ, მათგან ზოგიერთი მიიჩნევს, რომ მეწარმეობა და მეწარმე შესაძლებელია, არ იყოს დაკავშირებული სიახლეების განხორციელებასთან, რაც, ჩვენი აზრით, ლოგიკას მოკლებულია, ვინაიდან მეწარმეობრივ უნარს ფლობს მეწარმე და გამოიყენებს მეწარმეობის დროს.

ხშირად, არსის უკეთ გახსნისათვის, ერთმანეთს ადარებენ ტერმინებს – „მეწარმეობასა“ და „ბიზნესს“, „მეწარმესა“ და „ბიზნესმენს“, თუმცა, იმავე მიზნით, „მეწარმის“ ცნება შეიძლება შევადაროთ ცნებებს – „კაპიტალისტი“, „მრეწველი“, „ფაბრიკანტი“ და „კომერსანტი“, რასაც მხოლოდ ი. შუმპეტერთან ვხვდებით. ზოგიერთის აზრით, ცნებები „მეწარმეობა“ და „ბიზნესი“ სინონიმებია, ზოგი კი მათ შორის განსხვავებას მხოლოდ იმაში ხედავს, რომ ბიზნესი შეიძლება იყოს ინოვაციურიც და არაინოვაციურიც, მეწარმეობა კი მხოლოდ – ინოვაციური.

ჩვენი აზრით, მეწარმეობა და ბიზნესი არ არის იდენტური ცნებები და მათ შორის არაერთი განსხვავებაა. უპირველეს ყოვლისა, უნდა ითქვას იმის შესახებ, რომ დღეისათვის ბიზნესის უამრავი განმარტება არსებობს (მაგალითად, ოქსფორდის ინგლისური ლექსიკონის მიხედვით ბიზნესი განმარტებულია, როგორც: 1. ამოცანა, მოვალეობა, დავალება

და დღის წესრიგი; 2. სერიოზული საქმიანობა, სამუშაო, ჩვეული საქმიანობა, პროფესია, ვაჭრობა, კომერციული საქმიანობა (კომერციული სახლი, ფირმა), რომელთა მიხედვითაც ამ ცნებების შედარება საერთოდ შეუძლებელია.

ჩვენი აზრით, არსებითი განსხვავება ამ ორ ტერმინს შორის მდგომარეობს შემდეგში:

1. თავისი არსით, ბიზნესი, როგორც ტერმინი, რომელიც სამეცნიერო ბრუნვაში გამოიყენება და რეალურად აღიქმება, არის ნებისმიერი სამეურნეო საქმიანობა ან საქმიანობის სფერო. ბიზნესის სახეობა და სფერო კი განისაზღვრება იმისდა მიხედვით, თუ რა სახის ბიზნესთან გვაქვს საქმე. მაგალითად, ღვინის ბიზნესი (**Wine Business, Винный бизнес**) არის სამეურნეო საქმიანობის სახეობა და სფერო, სადაც ხდება ღვინის წარმოება და რეალიზაცია. მეწარმეობა კი არის სამეურნეო საქმიანობის სახეობა (და არა სფერო). მაგალითად, არ შეიძლება ითქვას „ღვინის მეწარმეობა“; შეიძლება ითქვას – მუსიკის ბიზნესი (**Music Business, Музыкальный бизнес**), მაგრამ არა „მუსიკის მეწარმეობა“ და სხვ.

2. ბიზნესი არის საქმიანობა მოგების (მაგალითად, ფირმების, ბანკების) ან შემოსავლის მიღების მიზნით, მაგალითად, საჯარო სკოლები და სავადმყოფოები [130], მეწარმეობა კი ყოველთვის დაკავშირებულია მოგებასთან.

3. ბიზნესი შეიძლება იყოს უკანონო საქმიანობაც, მაშინ, როდესაც მეწარმეობა არის მხოლოდ კანონიერი სამეურნეო საქმიანობის სახეობა. მაგა-

ლითად, შეიძლება ითქვას – **ნარკობიზნესი (drug business, наркобизнес), ჩრდილოვანი ბიზნესი (shady business, теневой бизнес)**, მაგრამ არა „ნარკომეწარმეობა“, „ჩრდილოვანი მეწარმეობა“ და ა.შ.

4. როგორც აღინიშნა, მეწარმეობა ყოველთვის დაკავშირებულია ნოვატორობასთან, ბიზნესი კი – არა. მაგალითად, ბიზნესი, რომელიც ერთსა და იმავე წრებრუნვას ასრულებს. ნოვატორული არ შეიძლება იყოს ჩრდილოვანი ბიზნესი, ნარკობიზნესი და სხვ.

5. ბიზნესი, როგორც წესი, დაკავშირებულია საკუთრებასთან, მეწარმეობა კი ყოველთვის არა.

მაშასადამე, ბიზნესი და მეწარმეობა არ არის იდენტური ცნებები და არ შეიძლება განვიხილოთ როგორც სინონიმები. რუსეთში ეს ორი ტერმინი განიხილება როგორც სინონიმები, თუმცა, ეკონომიკურ ლიტერატურასა და ლექსიკონებში მაინც ნათლადაა გამოკვეთილი მეწარმეობის ნამდვილი არსი. მაგალითად, ერთ-ერთი ეკონომიკური ლექსიკონის მიხედვით, მეწარმეობრივი უნარის დამახასიათებელი თვისებაა სამეწარმეო ინიციატივა, რომელიც მოიცავს ახალი კონკურენტუნარიანი იდეების შემუშავებას, მათ დანერგვას, ახალ ტექნოლოგიაზე დაფუძნებული ახალი პროდუქციის გამოშვებასა და გასაღებას [312]. სხვა ლექსიკონის მიხედვით, მეწარმეობრივი უნარი არის ადამიანის უნარების ერთობლიობა, მოახდინოს წარმოების საშუალებათა საუკეთესო შერწყმა პროდუქციის წარმოებისა და გასაღებისათვის, შექმნას და გამოიყენოს სიახლე, წავიდეს და-

საშვებ, გამართლებულ რისკზე [405] ან კიდევ, მთავარი მეწარმეობაში არის უნარი და სურვილი, წარმოებაში დანერგოს პროდუქციის ახალი სახეობები და მოწინავე ტექნოლოგიები, ბიზნესის ორგანიზაციის თანამედროვე ფორმები [313].

ბუნებრივია, მეწარმეობა, გაგებული როგორც ნოვატორული სამეურნეო საქმიანობის სახეობა, მართლაც არის ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი (მრავალი სხვა ფაქტორიდან) მნიშვნელოვანი ფაქტორი, ვინაიდან იგი ხელს უწყობს დადებითი თვისებრივი ცვლილებების განხორციელებას ეკონომიკაში. ამ დებულებასაც, როგორც თეორიაში, ისე პრაქტიკაში, მოწინააღმდეგე არ ჰყავს.

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მეწარმეობრივი უნარი უკვე საყოველთაოდაა აღიარებული წარმოების, ხოლო მეწარმეობა ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ ფაქტორად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ საქმიანობა, რომელიც დაკავშირებულია არა წარმოების მუდმივ განმეორებად პროცესებთან, არამედ წარმოებაში ინოვაციების განხორციელებასთან, აუცილებლად ცალკე უნდა გამოიყოს. მაშასადამე, მეწარმეობა (როგორც ამას მეცნიერთა და პრაქტიკოსთა არცთუ მცირე ნაწილი მიიხნევს) გაგებული უნდა იქნეს, როგორც სამეურნეო საქმიანობის განსაკუთრებული სახე, რომლის დროსაც ადგილი აქვს ინოვაციების („ახალი კომბინაციების“) განხორციელებას და რომელიც იძლევა მოგებას. მეწარმე კი არის ეკონომიკური სუბიექტი, რომელიც ეწევა მეწარმეობას, ანუ ფლობს მეწარმეობრივ უნარს. ამასთან, ვინაიდან ი. შუმპეტერის შემდეგ

ეკონომიკურმა თეორიამ და პრაქტიკამ დიდი ცვლილებები განიცადა, მის „ახალ კომბინაციებს“ უნდა დაემატოს შემდეგი კომბინაციები: 6. ინსტიტუციების სრულყოფა (მიკროდონეზე); 7. ადამიანისეული კაპიტალის სრულყოფა; 8. მაღალი ტექნოლოგიების შექმნა (ან ათვისება); 9. ინფორმაციის სრულყოფა. მაგრამ, მეწარმეობის ასეთი გაგება არ არის თანხვედრაში პრაქტიკასთან. მაგალითად, საქართველოს კანონში მეწარმეთა შესახებ მეწარმეობა განიმარტება, როგორც „სამეურნეო საქმიანობის ნებისმიერი სახე, რომელიც არ იკრძალება კანონით“. მაშასადამე, ინოვაციური და არაინოვაციური საქმიანობა – ორივე მეწარმეობად გაიგება.

ამ შეუსაბამობის გადაჭრა შესაძლებელია ორი გზით. პირველი, ტერმინი „მეწარმეობა“ გაგებულ იქნეს ორნაირად (ასეთი არაერთი მაგალითის მოყვანაა შესაძლებელი, ვთქვათ, შრომა, როგორც რესურსი და შრომა, როგორც წარმოებაში ადამიანის საქმიანობის პროცესი):

ა) მეწარმეობა, როგორც სამეურნეო საქმიანობის სამართლებრივი ფორმა, როგორც ზოგადად მეწარმეობა.

ბ) მეწარმეობა, არსობრივი გაგებით, როგორც ინოვაციური სამეურნეო საქმიანობა.

მეორე, მეწარმეობა გაგებული იყოს, როგორც მხოლოდ ინოვაციური სამეურნეო საქმიანობა. ასეთ შემთხვევაში, ზოგადად, ინოვაციური და არაინოვაციური საქმიანობის აღსანიშნავად შესაძლებელია გამოვიყენოთ ტერმინი – „სამეურნეო საქმიანობა“.

ხოლო მეწარმეთა შესახებ კანონის ნაცვლად მიღებულ იქნეს კანონი „სამეურნეო საქმიანობის შესახებ“, სადაც, მეწარმის ნაცვლად გამოყენებული იქნება ტერმინი „მეურნე“.

ჩვენი აზრით, უფრო მისაღებია მეორე ვარიანტი. საბოლოოდ, შეიძლება დავასკვნათ, რომ:

1. მეწარმეობა შეიძლება განვიხილოთ, როგორც სამეურნეო საქმიანობის განსაკუთრებული სახეობა, რომელიც აუცილებლად დაკავშირებულია წარებაში სიახლეების (ინოვაციების) განხორციელებასთან.

2. ცნებები „ბიზნესი“ და „მეწარმეობა“ ერთმანეთისაგან განსხვავდება არა მხოლოდ იმის მიხედვით, რომ ბიზნესი შეიძლება იყოს ინოვაციურიცა და არაინოვაციურიც, არამედ სხვა ნიშნებითაც, ამადენად, ამ ცნებების გაიგივება არ შეიძლება.

3. საკანონმდებლო წარმოებაში ტერმინი – „მეწარმეობა“ შესაძლებელია შეიცვალოს ტერმინით – „სამეურნეო საქმიანობა“.

მეწარმეობის, როგორც ეკონომიკური განვითარების ფაქტორის განუვითარებლობა, სხვა ფაქტორთა კლებად უკუგებას გამოიწვევს, ვინაიდან მათი ეფექტიანობა მათ რაც შეიძლება რაციონალურ შესამებაზეა დამოკიდებული. ეს კი სწორედ მეწარმის უშუალო ფუნქციაა.

მეწარმისაგან უნდა განვასხვავოთ ასევე **მენეჯერი**. მეწარმე, რომელიც ფლობს თვისებებს, შექმნას ახალი საწარმო, დანერგოს ახალი ტექნოლოგიები და ორგანიზაციის ახალი ფორმები, აითვისოს

ბაზრის ახალი სეგმენტი, გასწიოს რისკი, მოახდინოს რეაქცია ფინანსურ შესაძლებლობებზე, მუშაობდეს დიდხანს და თავდადებით, შესაძლებელია არ ფლობდეს მენეჯერის ორგანიზაციის მართვის ისეთ უნარებს, როგორცაა: დაგეგმვა, ორგანიზაცია, მოტივაცია და კონტროლი [379].

ასევე უმნიშვნელოვანესი როლი განეკუთვნება ეკონომიკური განვითარებისათვის **მცირე მეწარმეობას**. მცირე ბიზნესი, როგორც ტერმინი, წარმოადგება არა იქიდან, რომ იგი ქვეყნის მასშტაბით პროდუქციის მცირე რაოდენობას ქმნის, არამედ იქიდან, რომ მის ორგანიზაციულ ფორმას წარმოადგენს მცირე საწარმო. მის დიდ როლზე, უპირველეს ყოვლისა, მეტყველებს ის, რომ დღეისათვის მსოფლიოს განვითარებულ ქვეყნებში მასზე მოდის მთლიანად წარმოებული პროდუქციის თითქმის ნახევარი.

ეკონომიკურ განვითარებაზე გავლენის თვალსაზრისით მცირე ბიზნესის უპირატესობა მდგომარეობს იმაში, რომ იგი არის სიღარიბისა და უმუშევრობის აღმოფხვრის და, აქედან გამომდინარე, მაკროეკონომიკური და სოციალური წონასწორობის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი; უნარიანი მეწარმეების გამოვლენის, მეწარმეთა ფართო ფენის ჩამოყალიბებისა და მეწარმეობის განვითარების მძლავრი საშუალება; იგი ხელს უწყობს კონკურენტული გარემოს ჩამოყალიბებას და არის საშუალო ფენის ფორმირების საფუძველი. მცირე მეწარმეობა ასევე აღიარებულია, როგორც ინოვაციების დანერგვის მძლავრი საშუალება.

2.2. მიწინააღმდეგობა, გამომწვევა და ინოვაცია

გამომწვევისა და ინოვაციის საფუძველს წარმოადგენს აღმოჩენები, უპირველეს ყოვლისა, ფუნდამენტურ, შემდეგ კი გამოყენებით მეცნიერებებში. მეცნიერულ აღმოჩენაში იგულისხმება ისეთი სიახლე, რომელიც ნათელს ჰფენს ბუნების ან ადამიანთა საზოგადოების განვითარების დღემდე ამოუცნობ კანონზომიერებებს და ამით ძირეული ცვლილებები შეაქვს სამყაროს შემეცნებაში. გამომწვევა კი მეცნიერების განვითარების უკვე მიღწეული დონის ფარგლებში დაგროვილ ცოდნაზე დამყარებული სიახლეა [189]. ამდენად, მეცნიერების განვითარება ეკონომიკური განვითარების საფუძველთა საფუძველია.

ეკონომიკურ განვითარებაზე დიდ გავლენას ახდენს ეკონომიკური მეცნიერება. სწორედ ეკონომიკური მეცნიერება აძლევს საშუალებას მთავრობას, შეასრულოს ეკონომიკის მესაჭის როლი, აიარაღებს რა მას თეორიული და გამოყენებითი ხასიათის ცოდნით. რასაკვირველია, თანამედროვე ეკონომიკური თეორიები მრავალი ეკონომიკური პრობლემის ახსნის შესაძლებლობას იძლევა, მაგრამ მთლიანად უკვე ვეღარ აკმაყოფილებს მეტად გართულებული ეკონომიკური ურთიერთობების მოთხოვნებს. თანამედროვე ეკონომიკა შედარებით მარტივი ერთგანზომილებიანი სისტემიდან გადადის მრავალგანზომილებიან სისტემაში. ეკონომიკაზე, გარდა წმინდა ეკონომიკური ფაქტორებისა, სულ უფრო და უფრო

იზრდება სხვა: სოციალური, პოლიტიკური, ტექნოლოგიური, საგანმანათლებლო, ინფორმაციული, ინსტიტუციური, გლობალური და ა.შ. ფაქტორების გავლენა. თანამედროვე ეკონომიკა დაკავშირებულია პირობების სწრაფ ცვლილებებთან, გამუდმებულ ინოვაციებთან; საკუთრების ფორმების, ეკონომიკის სტრუქტურის, მასშტაბის, თვისებრივი მახასიათებლების და ა.შ. ცვლილებებთან. ახალი ტექნოლოგიები მოითხოვს ახალ მიდგომებს. ახალ მიდგომებს მოითხოვს ასევე წინააღმდეგობები ეროვნულ მთავრობებს, საერთაშორისო კომპანიებსა და საერთაშორისო ორგანიზაციებს შორის, ტექნოლოგიების განვითარებას ხელს უშლის ეროვნული ბარიერები – მსოფლიო ერთიანი ენის არ არსებობაც კი და ა.შ.

ამასთან, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ეკონომიკური მეცნიერება ყოველთვის ვითარდება ეკონომიკაში სიღრმისეული ცვლილებების შედეგად (ასე წარმოიშვა დღემდე არსებული ყველა ახალი ეკონომიკური მიმდინარეობა), ასე გაგრძელდება მომავალშიც.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, მიგვაჩნია, რომ დღეისათვის მსოფლიო ეკონომიკაში არსებული სიძნელეები გამოწვეულია არა იმდენად ეკონომიკური მეცნიერების ეკონომიკური განვითარებისაგან ჩამორჩენის, არამედ მთავრობების მიერ არსებული ეკონომიკური ცოდნის არადროული და არასწორი გამოყენების გამო.

გამოგონება – ეს არის მეცნიერულ აღმოჩენებზე დაყრდნობით სიახლის (ახალი ტექნიკა, ახალი

იდეა, ორგანიზაციის ახალი ფორმები და მეთოდები და ა. შ.) აღმოჩენა. ისე, როგორც შესაძლებელია მეცნიერული აღმოჩენები მიღებულ იქნეს ერთ ქვეყანაში, ხოლო გამოყენებული – მეორეში, ასევე შესაძლებელია გამოგონება მოხდეს ერთ ქვეყანაში, ხოლო მისი გამოყენება – სხვაგან.

ინოვაცია, როგორც ტერმინი, ეკონომიკურ ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარად განიმარტება, თუმცა ჩვენ მიგვაჩნია, რომ იგი არ საჭიროებს განსხვავებულ ინტერპრეტაციებს. თავისი შინაარსით **ინოვაცია** არის ადამიანის საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში (უმთავრესად წარმოებაში) სიახლის დანერგვის პროცესი, რომელსაც მოჰყვება პროგრესული ცვლილებები.

ტექნოლოგიური პროგრესი სწორედ ინოვაციების მეშვეობით ხორციელდება, რომელსაც მივყავართ მწარმოებლურობის ამაღლებასთან, ადამიანის როლისა და ფუნქციების შეცვლასთან წარმოების პროცესში, ქვეყნის საწარმოო შესაძლებლობათა ზრდასთან და ა. შ.

შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური განვითარების პროცესი, ეს არის ინოვაციათა განხორციელების პროცესი, როგორც ფიზიკური კაპიტალში, ასევე წარმოების ორგანიზაციის ფორმებში, ადამიანისეულ კაპიტალში, ტექნოლოგიებში, ინსტიტუციებში, ადამიანთა ცოდნაში, უნარ-ჩვევებში, ტრადიციებში, სამართლებრივ და კულტურულ ნორმებში და ა.შ.

ინოვაციები საბაზრო ეკონომიკის პირობებში

არის კონკურენციაში გამარჯვების საშუალება. მაგრამ, მან თანამედროვე ეტაპზე გაცილებით უფრო მეტი დატვირთვა შეიძინა. იგი არის გლობალური პრობლემების (ეკოლოგიური, სიღარიბის, სასურსათო და სხვ.) გადაჭრის უმთავრესი საშუალება.

საზოგადოების პროგრესი განუყრელადაა დაკავშირებული ინოვაციებთან. ინოვაციებს ადგილი აქვს ნებისმიერი წყობილების დროს, მაგრამ იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს გარკვეულ ეტაპზე, როდესაც ინოვაციები ღებულობენ უწყვეტ ხასიათს და ხდებიან განვითარების ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორი. ეს პროცესები მსოფლიოში დაიწყო გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან და განვითარების უმაღლეს საფეხურს მიაღწია მსოფლიოს მოწინავე ქვეყნებში. ამიტომაც, რომ ამ ქვეყნების ეკონომიკას **ინოვაციურ ეკონომიკას** უწოდებენ.

ინოვაციური ეკონომიკა ეფუძნება ცოდნას, ინოვაციების ნაკადს, ტექნოლოგიების, ინფორმაციის, ინსტიტუციების, ადამიანისეული კაპიტალის, წარმოების ორგანიზაციის, პროდუქციისა და ა.შ. გამომდებულ სრულყოფას, მეცნიერთა და ნოვატორთა ინტელექტუალურ შრომას და არა უბრალოდ კაპიტალს. მეცნიერება, გამოგონება, ინოვაცია ასეთ ეკონომიკაში განვითარების ერთიან ორგანულ ფაქტორს წარმოადგენს.

2.3. ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალი

ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალი ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი ფუძემდებლური, უნივერსალური ფაქტორია. ბუნებრივი რესურსი მრავალფეროვანია. იგი მოიცავს მიწის, ნიადაგის, წყლის, ტყის, ბიოლოგიურ (მცენარეთა და ცხოველთა სამყარო), მინერალურ (სასარგებლო წიაღისეულები), კლიმატურ, რეკრეაციულ და პლანეტარულ-კოსმოსურ რესურსებს. შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე პირობებში ცალკეული ქვეყნისათვის აღნიშნულ ფაქტორს გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს, ვინაიდან ეკონომიკის ინტერნაციონალიზაციის გაძლიერების შედეგად, ბუნებრივი რესურსებით დარბიი მაღალტექნოლოგიური ქვეყნები (მაგალითად, იაპონია, სამხრეთ კორეა, სინგაპური და სხვა) წარმატებით იყენებენ სხვა ქვეყნების ბუნებრივ რესურსებს. მაგრამ სხვა თანაბარ პირობებში ბუნებრივი რესურსებით მდიდარი ქვეყანა დამატებით უპირატესობებს ფლობს. მაგალითად, ქუვეიტში ცხოვრების დონე მაღალია იმიტომ, რომ იგი ნავთობის უმდიდრეს მარაგებს ფლობს, ხოლო ტროპიკული აფრიკის ქვეყნებში ეკონომიკური განვითარების პროცესი მნიშვნელოვნად ფერხდება იმის გამო, რომ ისინი მეტად ღარიბნი არიან ბუნებრივი რესურსებით. თუ მსოფლიო ეკონომიკას წარმოვიდგენთ როგორც ერთი ქვეყნის ეკონომიკას, მაშინ დავრწმუნდებით, რომ ბუნებრივი რესურსების გარეშე შეუძლებელი იქნება ეკონომიკის არათუ განვითარება, არამედ

არსებობაც კი.

ეკონომიკურ განვითარებაზე ბუნებრივი რესურსების ზეგავლენა გამოიხატება იმაში, რომ: ეკონომიკური საქმიანობის დროს ხდება ახალი სახეობის რესურსების ათვისება (მაგალითად, ატომური ენერჯია, მზის ენერჯია, ბიოენერჯია და ა.შ.), რომელსაც ხშირად უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ეკონომიკური განვითარებისათვის; ბუნებრივი რესურსები, როგორც განახლებადი, ისე არაგანახლებადი, უშრეტი არ არის, რის გამოც, აუცილებელია მათი რაციონალური გამოყენება; განახლებადი რესურსებისა – ისე, რომ მოხერხდეს მათი განახლება, ხოლო არაგანახლებადი რესურსებისა – მაქსიმალური ეკონომიურობით, რათა რაც შეიძლება დიდხანს იქნეს შესაძლებელი მათი მარაგების გამოყენება. ამასთანავე, აუცილებელია არაგანახლებადი რესურსების ალტერნატიული წყაროების ძებნა, რათა კაცობრიობა პირისპირ არ დადგეს მათი ამოწურვით გამოწვეული მოსალოდნელი კატასტროფის საფრთხის წინაშე; ეკონომიკური განვითარების დროს გათვალისწინებული უნდა იქნეს ბუნების კანონთა მოქმედება, ვინაიდან მათი შეცვლა ადამიანს არ შეუძლია; ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენებისათვის აუცილებელი ხდება ეკონომიკის შესაბამისი დარგების წარმოშობა, რაც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მის სტრუქტურაზე, რაც თავისთავად იწვევს პროგრესულ ცვლილებებს ეკონომიკაში.

2.4. ფიზიკური კაპიტალი

ფიზიკური კაპიტალი, ასევე ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი ფუძემდებლური და უნივერსალური ფაქტორია. ფიზიკური კაპიტალი არის ის მანქანები, იარაღები, მოწყობილობები, შენობები, ნაგებობები და ა.შ., რომელთა მეშვეობითაც ადამიანები აწარმოებენ საქონელსა და მომსახურებას. ფიზიკურ კაპიტალში ყოველგვარი პროგრესული ცვლილება უშუალოდ განაპირობებს ეკონომიკურ განვითარებას, ვინაიდან იგი იწვევს შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას, პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესებას, პროდუქციის მასალა- და ენერგოტევადობის შემცირებას, შრომის პირობების გაუმჯობესებას და ა.შ.

რადენობრივი და თვისებრივი ცვლილებები ფიზიკურ კაპიტალში იწვევს ფიზიკური შრომის დაშორებას პროდუქციაზე უშუალო ზემოქმედებისაგან. ამდენად, წარმოების პროცესები ადამიანების არა ფიზიკურ, არამედ უფრო მეტად ინტელექტუალურ შრომას საჭიროებენ. ასეთი შრომა კი უმთავრესად ეფუძნება ცოდნასა და გამოცდილებას, რომელსაც ადამიანი სწავლისა და მუშაობის პროცესში იძენს. ეკონომიკის საბოლოო შედეგებში იზრდება არა მხოლოდ ადამიანის ცოდნისა და გამოცდილების, არამედ თვით ფიზიკური კაპიტალის როლი და მნიშვნელობა. ფიზიკურ კაპიტალში ხდება წარმოების პროცესში კაცობრიობის მიერ დაგროვებული ცოდნისა და გამოცდილების მატერიალიზაცია.

2.5. ტექნოლოგია და ტექნოლოგიური ცოდნა

ტექნოლოგია არის ის წესი და საშუალება, რომლის მეშვეობითაც ხდება ამოსავალი მასალების გარდაქმნა საჭირო საქონლად ან მომსახურებად. უფრო ზუსტად, ტექნოლოგია, ეს არის შერწყმა კვალიფიციური ჩვევების, მოწყობილობების, ინფრასტრუქტურის, ინსტრუმენტებისა და შესაბამისი ტექნიკური ცოდნის, რათა განხორციელდეს სასურველი გარდაქმნები მასალებში, ინფორმაციებსა ან ადამიანებში [379]. მისი კომპონენტებია მანქანები, მოწყობილობები და ნედლეული, მაგრამ მთავარია ის წესი, რომლის მეშვეობითაც ხორციელდება ეს გარდაქმნები.

ტექნოლოგიური ცოდნა ნიშნავს საქონლისა და მომსახურების საწარმოებლად საუკეთესო ტექნოლოგიების შერჩევას. იგი იმაზე მეტყველებს, თუ როგორ ერკვევიან ადამიანები მსოფლიო ტექნოლოგიურ მიღწევებში.

ტექნოლოგიური პროგრესი ხორციელდება ინოვაციების მეშვეობით. ასეთი დიდი ინოვაციები კაცობრიობის ისტორიაში იყო **სამრეწველო რევოლუცია, სტანდარტიზაცია, მექანიზაცია, კონვეიერული საზები**. მათი მეშვეობით შესაძლებელი გახდა უწყვეტი, მოქნილი საწარმოო ტექნოლოგიის სრულყოფა, რასაც მიყვავართ მწარმოებლურობის ამაღლება, წარმოების პროცესში ადამიანის როლისა და ფუნქციების შეცვლამდე, ქვეყნის საწარმოო შესაძლებლობათა ზრდამდე. პროცესების განხორციელე-

ბა ავტომატური მოწყობილობების გამოყენების საფუძველზე, თავის მხრივ, ეფუძნება წარმოების ელექტრონიზაციას, კომპიუტერიზაციასა და რობოტიზაციას. თანამედროვე პირობებში დიდ მნიშვნელობას იძენს ეკოლოგიური უნარჩენო ტექნოლოგიების შექმნა, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მსოფლიოს მდგრადი ეკონომიკური განვითარების საქმეში.

მაღალი ტექნოლოგიები. მაღალი ტექნოლოგიები (*hi-tech*) დღეისათვის გამოიყენება ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროში. განსაკუთრებულ ცვლილებებს იწვევს მათი გამოყენება ეკონომიკაში, ცვლის რა მისი განვითარების ტენდენციებს როგორც ლოკალური, ისე გლობალური მასშტაბით. იგი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ეროვნული ეკონომიკის ადგილს მსოფლიო ეკონომიკაში, ზრდის რა ქვეყნის კონკურენტუნარიანობასა და კეთილდღეობის დონეს.

მათ საფუძველზე წარმოების ორგანიზაციის სრულყოფის, საქონლისა და მომსახურების ახალ სახეობათა შექმნის შედეგად, მცირდება ტრანსაქციური და ტრანსფორმაციული დანახარჯები, იზრდება რესურსების რაციონალური გამოყენების შესაძლებლობები. იცვლება წარმოების ორგანიზაციის ფორმები და მეთოდები და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ადამიანის ადგილი და როლი როგორც წარმოებაში, ისე ყოფა-ცხოვრებაში. იცვლება თვით საზოგადოების ორგანიზაციის არსი, ფორმები და მეთოდები. ამაში არც არაფერია გასაკვირი. თუ

გადავავლებთ თვალს კაცობრიობის ისტორიას, საზოგადოების პროგრესი, მისი გადასვლა ახალ თვისებრიობაში ყოველთვის დაკავშირებული იყო ახალი ტექნოლოგიების დანერგვასთან წარმოებასა და ადამიანთა საქმიანობის სხვა სფეროში, რამდენადაც ტექნოლოგიები და იდეოლოგია აუცილებლად უნდა იყოს შესაბამისობაში.

უმაღლესი ტექნოლოგიები ეკონომიკური განვითარების მთავარი ფაქტორია, ვინაიდან იგი იწვევს ეკონომიკური სისტემის ყველა ელემენტის განვითარებასა და სრულყოფას.

უმაღლესი ტექნოლოგიები შესაბამის ლიტერატურაში ძირითადად განიმარტება, როგორც სულ უფრო ახალი და პროგრესული ტექნოლოგიები თანამედროვე ეტაპზე.

მიგვაჩნია, რომ მაღალი ტექნოლოგიების აღნიშნული განმარტება დასაზუსტებელია, ვინაიდან ზოგიერთი ტექნოლოგია, შესაძლებელია ახალი და პროგრესული იყოს, მაგრამ არ თამაშობდეს მნიშვნელოვან როლს ქვეყნის (მით უმეტეს მსოფლიო, მასშტაბით), უპირველეს ყოვლისა, მისი ეკონომიკის განვითარებაში. მაგალითად, დაგუშვათ, აღმოჩენილი იქნა პურის წარმოების ახალი, უფრო პროგრესული ტექნოლოგია ან შეიქმნა ახალი სახეობის ტანსაცმელი. რასაკვირველია, ორივე შემთხვევაში საქმე გვექნება ახალ და პროგრესულ ტექნოლოგიებთან, მაგრამ არა მაღალ ტექნოლოგიებთან, რადგანაც ისინი ვერ შეიტანენ რაიმე შესამჩნევ წვლილს საზოგადოების განვითარებაში. ამდენად, უმაღლესი

ტექნოლოგიები, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია განიმარტოს შემდეგნაირად:

მაღალი ტექნოლოგიები წარმოადგენს სულ უფრო ახალ და პროგრესულ ტექნოლოგიებს, რომელთა გამოყენება მიმდინარე ეტაპზე აჩქარებს საზოგადოების, უპირველეს ყოვლისა, ეკონომიკური განვითარების პროცესს.

მაღალი ტექნოლოგიები, ბუნებრივია, გარკვეული დროის შემდეგ (და ეს დრო თანდათან მცირდება) კარგავენ თავიანთ მნიშვნელობას და ადგილს უთმობენ ახალ მაღალ ტექნოლოგიებს.

თანამედროვე ეტაპზე უმაღლესი ტექნოლოგიების დარგებიდან გამოირჩევა **ელექტრონიკა**, განსაკუთრებით კი მისი ქვედარგი – **მიკროელექტრონიკა**. სწორედ ელექტრონიკის განვითარებამ გახადა შესაძლებელი, შექმნილიყო გამოთვლითი ტექნიკა, საინფორმაციო-გამზომი სისტემები, ინტეგრალური სქემები, ციფრული ინტეგრალური მიკროსქემები, მიკროპროცესორები, რეზისტორები, კონდენსატორები, დიოდები, ტრანზისტორები, რადიო, ტელევიზორი, რობოტები, კომპიუტერი და ა.შ., რომელთა გამოყენების გარეშე თანამედროვე ეტაპზე ვერ იარსებებდა ეკონომიკის ვერც ერთი დარგი და ადამიანთა საქმიანობის ვერც ერთი სფერო, რის გარეშეც წარმოუდგენელი იქნებოდა ინფორმაციის მოპოვების, გადაამუშავების, გადაცემისა და გამოყენების თანამედროვე დონე.

მაღალ ტექნოლოგიებს მიეკუთვნება ასევე **ხელოვნური ინტელექტი**, ანუ ისეთი მანქანების შექმნა,

რომელსაც გააჩნია ცოცხალი ორგანიზმის (მათ შორის ადამიანის) ნიშნები (მსჯელობა, აღქმა, მოძრაობა და ა. შ.). დღეისათვის საუბარი შეიძლება იყოს არა მხოლოდ ხელოვნურ ინტელექტზე, არამედ “მოაზროვნე” მანქანებზე, რომელთაც აქვთ ადამიანის ტვინის მსგავსად “მოაზროვნე” მოწყობილობები. საუბარია ხელოვნურ გონზე. თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ მოაზროვნე მანქანა ან მანქანათა ჯგუფი მიუახლოვდება და ბევრ შემთხვევაში გადააჭარბებს კიდევაც ადამიანის გონს, რა გონებრივი შესაძლებლობების მანქანაც (ან მანქანათა სისტემა) არ უნდა შეიქმნას, იგი ადამიანის ხელში მაინც ისეთივე იარაღი იქნება, როგორც, დაუშვათ, საჭრისი ან ნებისმიერი სხვა იარაღი.

მაღალი ტექნოლოგიების დარგად ითვლება აგრეთვე ბიოტექნოლოგია (რომელიც თავისთავად ეფუძნება გენეტიკას, მიკრობიოლოგიას, მოლეკულურ და უჯრედულ ბიოლოგიას, ბიოქიმიას, ემბრიოლოგიას და ა. შ.), კომპიუტერული პროგრამული უზრუნველყოფა, ნანოტექნოლოგიები, რობოტოტექნიკა, ტელეკომუნიკაციები, საავიაციო-კოსმოსური ტექნოლოგიები, ფოტონიკა, ატომური ფიზიკა.

მაღალი ტექნოლოგიების შექმნისა და გამოყენების მიხედვით, ბუნებრივია, ქვეყნები მნიშვნელოვად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ამ მხრივ მოწინავე პოზიციები განვითარებულ ქვეყნებს უჭირავთ, განსაკუთრებით გამოირჩევა ევროპა*.

* <http://www.globalinnovationindex.org/gii/>

ინფორმაციული და ტელეკომუნიკაციური ტექნოლოგიები. თანამედროვე ეტაპზე ინფორმაციული და ტელეკომუნიკაციური ტექნოლოგიები განაპირობებს ეკონომიკაში ახალი სტრუქტურის ჩამოყალიბებას, რომელიც მოიცავს ეკონომიკური და სოციალური საქმიანობის თითქმის ყველა სფეროს. ამ პროცესებთან დაკავშირებით ეკონომიკურ ლიტერატურაში ფართოდ გამოიყენება ცნებები: „ინფორმაციული ეკონომიკა“ (information economy) და „ქსელური ეკონომიკა“ (network economy).

ქსელის ცნება პირველად საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სფეროში, სოციოლოგიაში იქნა გამოყენებული მეოცე საუკუნის ბოლოს ერკოვიცას, ს. ვასერმანის, ბ. ბელმანის, დ. ნოუკის, პ. მარსდენის, ლ. ფრიმანის და სხვათა ნაშრომებში.

ევროპის კომისიის მიერ მომზადებულ მოხსენებაში 1997 წელს ქსელური ეკონომიკა განიმარტება როგორც გარემო, რომელშიც ეკონომიკური სისტემის ნებისმიერ წერტილში მყოფ ნებისმიერ კომპანიას და ინდივიდს, ინტერნეტ-ტექნოლოგიების მეშვეობით შეუძლიათ იოლად და მინიმალური დანახარჯებით კონტაქტი დაამყარონ სხვა კომპანიასთან ან ინდივიდთან, ერთობლივი სამუშაოს განხორციელებასთან, ვაჭრობასთან, იდეებისა და "know-how"-ს გაცვლასთან დაკავშირებით ან უბრალოდ პირადი სიამოვნებისათვის*. იგი ხორციელდება ელექტრონული ქსელების მეშვეობით. ქსელური ეკონომიკის სა-

*www.iis.ru/glossariy/indeqxhtml.

ფუძველია ქსელური ორგანიზაციები. ქსელური საქონელი ჩვეულებრივი საქონლისაგან განსხვავდება იმით, რომ ქსელში ჩართულ მონაწილეთა რაოდენობის ზრდა იწვევს ამ საქონლისაგან მიღებული სარგებელის ზრდას. მაგალითად, თუ სატელეფონო ქსელში ჩაერთვება მხოლოდ ერთი მომხმარებელი, მისთვის ტელეფონის გამოყენებისგან მიღებული სარგებელი ნულის ტოლია. ტელეფონისგან მიღებული სარგებელი იზრდება ქსელში მეტი და მეტი აბონენტის ჩართვით. ასევე, ნიშანდობლივია ის, რომ რაც უფრო მეტია ქსელში ტელეფონების რაოდენობა, მით უფრო იაფია ტელეფონის დადგმის ღირებულება. ამას გვიჩვენებს ინტერნეტის მაგალითიც.

ინფორმაციული საზოგადოების ჩამოყალიბების კონცეფციის შექმნა განაპირობა კომპლექსური ავტომატიზაციისა და კომპიუტერიზაციის განვითარებამ, ინფორმაციის ინდუსტრიის, კომუნიკაციური გამოთვლითი ქსელების, მონაცემთა ეროვნული და საერთაშორისო ბაზების შექმნამ. განსაკუთრებული ყურადღება ამ პრობლემატიკას მიექცა XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან დ. ბელის [234], ე. მასუდას [258] და სხვათა შრომებში.

ქსელური ეკონომიკის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ ტრადიციული ეკონომიკის სტრუქტურები უნდა გარდაიქმნას ქსელურ სტრუქტურებად ინფორმაციულ-ტელეკომუნიკაციური გარემოს განვითარების გზით. ქსელური ორგანიზაცია სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების განვითარების ბუნებრივი მოთხოვნაა. მართვის პროცესების განხორციელებას ხე-

ლს უშლის შეზღუდული ინფორმაციული უზრუნველყოფა შესაბამისი ინფრასტრუქტურის განუვითარებლობის გამო. ეს ხშირად იწვევს ეკონომიკის სუბიექტებს შორის ურთიერთკავშირის კოორდინაციის დარღვევას, რაც კრიზისების საფუძველი ხდება.

მართვის ქსელური მეთოდი არსებითად განსხვავდება ამჟამად არსებული იერარქიული და საბაზრო მეთოდებისაგან. ეს განსხვავება ძირითადად მდგომარეობს შემდეგში **[249, 254, 258]**:

- კომუნიკაციის ახალი ელექტრონული საშუალებების დანერგვა საშუალებას მოგვცემს ეკონომიკურ აგენტთა შორის დამყარდეს მრავალფეროვანი და მრავალდონიანი კავშირები;

- ქსელურ ეკონომიკაში მონაწილეობის ფასეულობა იზრდება მათში მონაწილეთა რიცხოვნობის ზრდის დროს, რაც იწვევს მასში ახალი და ახალი წევრების ჩაბმას;

- ქსელური ეკონომიკისათვის დამახასიათებელია მცირე მუდმივი დანახარჯები და არაარსებითი ზღვრული დანახარჯები;

- ქსელურ ეკონომიკაში წარმოებული პროდუქტისაგან მიღებული სარგებელი იზრდება, ხოლო ფასი კი მცირდება მასში მონაწილე პირთა ზრდასთან ერთად;

- ქსელურ ეკონომიკას ახასიათებს სწრაფი სახეცვლილების უნარი;

- ქსელურ ეკონომიკაში მონაწილეებისათვის სასარგებლოა საერთო ინტერესების დაცვა;

- ქსელურ ეკონომიკას ახასიათებს თვითორგანიზაციისა და თვითგანახლების დიდი უნარი.

ორგანიზაციის ქსელური მეთოდები სათავეს შორეული წარსულიდან იღებს. დღეისათვის სიახლეს წარმოადგენს არა თვით ქსელური მეთოდი, არამედ მისი გამოყენების შესაძლებლობათა ზრდა თანამედროვე ინფორმაციული და ტელესაკომუნიკაციო (მაღალი) ტექნოლოგიათა გამოყენებით.

2.6. “მოაზროვნე” ტექნოსფეროს ეპოქა

მაღალ ტექნოლოგიებთან დაკავშირებით საბოლოოდ უნდა აღინიშნოს, რომ დღეისთვის განვითარებულ ქვეყნებში, ჩვენი აზრით, “ინფორმატიზაციის ეპოქა” დამთავრდა და დაიწყო “მოაზროვნე ტექნოსფეროს ეპოქა” (Era Thinking Technosphere)”. ტექნოსფერო, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს ტერმინს თანამედროვე ცივილიზაციის აღსაწერად, რომელიც ხასიათდება ტექნოლოგიისა და მეცნიერული მეთოდების ფართო გამოყენებით სინამდვილის გარდასაქმნელად და რომელიც ახლა წარმოადგენს საზოგადოების განვითარების მთავარ ფაქტორს. იგი შექმნილია ადამიანების მიერ. თანამედროვე ეტაპზე ტექნოსფეროში მთავარ როლს ასრულებს ინფორმაციულ-ტელეკომუნიკაციური ტექნოლოგიები, “მოაზროვნე ტექნოსფეროს” დროს მათთან ერთად მთავარი როლი დაეკისრება მოაზრონე ტექნოლოგიებს. მოაზროვნე ტექნოსფერო ისარგებლებს გაცილებით

დიდი შესაძლებლობებით, ვიდრე ცალკეული ინტელექტუალური თუ მოაზროვნე მანქანა, ვინაიდან იგი იქნება ასეთი მანქანების მოწესრიგებული ერთიანობა საერთო ხელოვნური გონის გარშემო [169]. ასეთ პირობებში მნიშვნელოვნად შეიცვლება ადამიანთა მდგომარეობა, ყოველდღიურ ცხოვრებაში მათ უკვე საქმე ექნებათ მოაზროვნე ხელოვნურ ინტელექტუალურ მანქანებთან, რომელთაც შეეძლება საუბარი გარკვეულ თემებზე და გადაწყვეტილებების მიღება სიტუაციიდან გამომდინარე.

ძირეულად შეიცვლება წარმოების ორგანიზაციისა და სახელმწიფო მართვის ფორმები და ა. შ. შეიძლება ითქვას, რომ ჩამოყალიბდება სრულიად ახალი საზოგადოება სრულიად ახალი ეკონომიკური სისტემით. ამ საზოგადოების ზოგიერთი ნიშანი შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს:

1. ადამიანთა მასობრივი გათავისუფლება როგორც ფიზიკური, ისე გონებრივი შრომისაგან.

2. ადამიანთა მასობრივი გადასვლა შემოქმედებით სფეროში (მწერლობა, მუსიკა, მხატვრობა, თეატრი, კინო, სპორტი და ა.შ.).

3. ადამიანთა უშუალო კავშირი ინტელექტუალურ, მოაზროვნე მანქანებთან, რომელნიც ფლობენ ადამიანისათვის დამახასიათებელ თვისებებს (მოძრაობას, საუბარს, მწუხარებისა და სიხარულის განცდასაც კი და სხვ.) და რომლებთანაც ურთიერთობა მოითხოვს შესაბამის ახალ ცოდნას და ჩვევებს.

4. სახელმწიფოსა და ეკონომიკის მართვაში მოაზროვნე მანქანების გამოყენება შეამცირებს ნეგატიური პროცესების წარმოშობას.

5. გაიზრდება პროგრამების როლი, რაც გაზრდის დაგეგმვის მნიშვნელობას ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროში.

6. გაიზრდება ადამიანის თავისუფალი დრო და სულიერი დაკმაყოფილების დონე და ა.შ.

2.7. სტრუქტურული ცვლილებები ეკონომიკაში

ეკონომიკური სტრუქტურა არის თანაფარდობა ეკონომიკის შემადგენელ ელემენტებს შორის. მაგალითად, დარგებს, ქვედარგებს, რეგიონებს, დაგროვებასა და მოხმარებას, ექსპორტსა და იმპორტს შორის და სხვა. ვინაიდან თანამედროვე პირობებში ეკონომიკაში გამუდმებით მიმდინარეობს ცვლილებები, სტრუქტურაც გამუდმებით იცვლება. სტრუქტურა ჩაითვლება პროგრესულად, თუ იგი შეესაბამება ხალხის კეთილდღეობისა და ქვეყნის უსაფრთხოების უმაღლეს დონეს. იგი დამოკიდებულია ეკონომიკური განვითარების დონესა და ქვეყნის თავისებურებებზე. ამ პრობლემას ეძღვნება ისეთ ცნობილ ეკონომისტთა შრომები, როგორებიც არიან: ლ. კანტოროვიჩი, ს. კუზნეცი, ვ. ლეონტიევი და სხვ.

განვითარებულ ქვეყნებში ეკონომიკის დარგობრივ სტრუქტურაში გასული საუკუნის დასაწყისში ჭარბობდა ნედლეულის პირველადი გადამუშავების დარგები და სოფლის მეურნეობა. ვითარდებოდა მძი-

მე მრეწველობა. შუა ხანებიდან დაიწყო აღნიშნული დარგების ხვედრითი წილის შემცირება და მომსახურების ხვედრითი წილის ზრდა. თანამედროვე ეტაპზე მატერიალური წარმოების დარგებიდან ყველაზე მეტად იზრდება მეცნიერებატევადი დარგები (ელექტრონიკა, საინფორმაციო-სატელეკომუნიკაციო ტექნოლოგიები, სარაკეტო-კოსმოსური, საკონტროლო, საზომი ტექნიკა და სხვ.). კვლავ იზრდება მომსახურების ხვედრითი წილი (განსაკუთრებით ჯანდაცვა, მეცნიერება, განათლება, სოციალური უზრუნველყოფა და სხვ.).

მნიშვნელოვანია თანაფარდობა მოხმარებასა და დანაზოგებს შორის. რაც უფრო დიდია დანაზოგების ხვედრითი წილი, მით მეტია ეკონომიკური ზრდის ტემპები.

ეკონომიკური განვითარება აყალიბებს ეკონომიკის პროგრესულ სტრუქტურას, რაც თავისთავად უწყობს ხელს ეკონომიკის შემდგომ განვითარებას. აგრამ, იგი უფრო მეტად არის მაჩვენებელი და არა განვითარების ფაქტორი, ვინაიდან ჩამოყალიბებული სტრუქტურა ეკონომიკური განვითარების შედეგია და არა მიზეზი. პროგრესული სტრუქტურის ჩამოყალიბებას წინ უსწრებს ეკონომიკური განვითარება და არა პირიქით, მაშინ, როდესაც ეკონომიკური განვითარების ფაქტორთა ცვლილება წინ უსწრებს ეკონომიკურ განვითარებას. სტრუქტურა იცვლება ერთობლივი მოთხოვნისა და სახელმწიფოს უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მოთხოვნებიდან გამომდინარე.

2.8. ადამიანისეული კაპიტალი

პირველად ტერმინი “ადამიანისეული კაპიტალი” გამოიყენა ნობელის პრემიის ლაურეატმა თეოდორ შულცმა [276] და შემდეგ განავითარა მისმა მიმედვარმა გერი ბეკერმა [233]. ამ პრობლემის დამუშავებაში მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვით ასევე, ე. დენისონს [333, 334], ს. ფიშერს [422], ჯ. კენდრიკს [353] და სხვა [მაგ.: 260, 262, 361].

ადამიანისეული კაპიტალი არის ის ცოდნა და უნარი, რომელსაც ადამიანი იძენს განათლებისა და პრაქტიკული გამოცდილების გზით და იყენებს წარმოების პროცესში. ახალი ეკონომიკა მოითხოვს ადამიანისეული კაპიტალის უკიდურესად მაღალ ხარისხს, რომელიც ორიენტირებული უნდა იქნეს უახლეს ტექნიკასა და ტექნოლოგიაზე, ინფორმაციულ-კომპიუტერული სისტემის ფართოდ გამოყენებაზე, მოქნილ წარმოებაზე, ინოვაციების სისტემის დანერგვაზე. ადამიანისეული კაპიტალის ყველაზე მნიშვნელოვანი კომპონენტია განათლება. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს ეკონომიკური განვითარებისათვის, რადგანაც იწვევს დადებით გარეგან ეფექტს. განათლებულ ადამიანს მეტი შესაძლებლობები აქვს ისეთი ახალი იდეების შესამუშავებლად, რომელიც მიმართული იქნება როგორც ტექნოლოგიის სრულყოფის, ასევე მართვისა და ორგანიზაციის ახალი მეთოდების შემუშავებისაკენ. ამიტომ, რომ ქვეყნისათვის მეტად არასასურველია ეგრეთ წოდებული “ტვინების გადინება” – მაღალკვალიფიციური სამუშაო ძალის

გასვლა ქვეყნიდან ცხოვრების უკეთესი პირობების საძებნელად.

ვინაიდან კაპიტალის შექმნისა და გაფართოების პროცესი ინვესტირების პროცესს წარმოადგენს, ამიტომ განათლების მიღებაზე გაწეული დანახარჯები არის ადამიანში განხორციელებული ინვესტიციები. ასეთი ინვესტიციების გაწევა მოხდება მაშინ, როდესაც დიდი მოთხოვნა იქნება მაღალკვალიფიციურ მუშაკებზე, რომელთაც მაღალ ანაზღაურებაზე დაინტერესებაც ექნებათ. მაგრამ, იმის გამო, რომ საზოგადოებაში სიმდიდრის მიხედვით არსებობენ სხვადასხვა ფენები, ახალგაზრდები, შესაძლებელია, არათანაბარ სასტარტო პირობებში აღმოჩნდნენ ცოდნის მიღებასთან მიმართებით. ასეთ ვითარებაში სახელმწიფომ უნდა შექმნას განათლების ისეთი სისტემა, რომელიც ყველა ადამიანს, მიუხედავად მათი სოციალური მდგომარეობისა, ერთნაირ სასტარტო პირობებში ჩააყენებს.

ინვესტიციები ადამიანურ კაპიტალზე შეიძლება განვიხილოთ როგორც დანახარჯები, გაწეული: აღზრდაზე, განთლებაზე, თვითგანათლებაზე, ჯანმრთელობის დაცვაზე, გამოცდილების ამაღლებაზე, მეცნიერების განვითარებაზე, მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებასა და ინტელექტუალურ საქმიანობაზე, მეწარმეობრივი უნარის ზრდასა და ბიზნეს-კლიმატის გაუჯობესებაზე, შრომის ინფორმაციულ უზრუნველყოფაში, მოქალაქეთა და ბიზნესის უსაფრთხოებაზე, ეკონომიკურ თავისუფლებაზე, კულტურაზე, ხელოვნებაზე და სხვა.

სწორედ ადამიანისეული კაპიტალის ხარისხობრივი და რაოდენობრივი ზრდა წარმოადგენს ეკონომიკის გარდაქმნის უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს ეკონომიკური და იურიდიული ინსტიტუტების მოდერნიზაციისა და სრულყოფის მიმართულებით [431].

ჩვენი აზრით, შეიძლება გამოვეყნოთ ადამიანისეული კაპიტალის შემდეგი ძირითადი ელემენტი [202]:

1. ფიზიკური და სულიერი სიჯანსაღე.
2. გონებრივი და ფიზიკური უნარი.
3. ჩვევები (პროფესიული და ინსტიტუციური).
4. გამოცდილება (პროფესიული და ცხოვრებისეული);
5. ცოდნა (პროფესიული და ზოგადი).
6. მოტივაცია და სხვა.

ფიზიკური და სულიერი სიჯანსაღე დამოკიდებულია ქვეყანაში ჯანდაცვის განვითარების დონეზე, საზოგადოებაში არსებულ მორალურ-ფსიქოლოგიურ კლიმატზე, ადამიანის მატერიალურ შესაძლებლობებზე, თავისუფალი დროის სიდიდეზე და სხვა.

გონებრივი და ფიზიკური უნარი ადამიანის პიროვნული თავისებურებებით განისაზღვრება. არ მოიძებნება ისეთი ორი ადამიანი, რომლებიც ზუსტად ერთი და იმავე გონებრივ და ფიზიკურ უნარს ფლობდეს.

პროფესიული ჩვევები, ბუნებრივია, სამსახურის დროს სამუშაოს შესრულების შედეგად მიიღწევა, ხოლო ინსტიტუციური კი – ქვეყნის ინსტიტუციური (ფორმალური და არაფორმალური) მოწყობის დონით.

პროფესიული გამოცდილებაც ასევე სამსახურის დროს სამუშაოს შესრულების შედეგად მიიღწევა, ხოლო ცხოვრებისეული – მთელი ცხოვრების მან-

ძილზე დაგროვებული პრაქტიკით. ცხოვრებისეული გამოცდილება არცთუ მცირე როლს თამაშობს ადამიანის სამსახურეობრივი მოვალეობის შესრულებაში, მის წინსვლაში.

ცოდნა სწავლის პროცესში მიიღება, რომლის განმტკიცებაც ხდება მისი პრაქტიკული რეალიზაციის დროს.

მოტივაცია ნიშნავს, თუ რამდენად კეთილსინდისიერად ასრულებს ადამიანი მასზე დაკისრებულ მოვალეობას. იგი დამოკიდებულია როგორც პიროვნულ თვისებებზე, ისე წარმოების ორგანიზაციის დონესა და მორალურ და მატერიალურ სტიმულირებაზე.

საგულისხმოა, რომ, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებისა და სრულყოფისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მის დასაქმებას.

ადამიანისეული კაპიტალის ყველა ელემენტი ერთმანეთთან მჭიდრო ურთიერთკავშირშია. მაგალითად, თუ ადამიანი ფიზიკურად და სულიერად ჯანსაღი არ არის, მაშინ საუბარიც კი ზედმეტია სხვა ელემენტების რეალიზაციაზე. მიუხედავად ამისა, სხვადასხვა ეკონომიკურ სისტემაში ადამიანური კაპიტალის ელემენტებს განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს. მაგალითად, მონათმფლობელური და ფეოდალური ეკონომიკური წყობილების დროს გადამწვევტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ფიზიკურ უნარს და სიჯანსაღეს, ტრადიციული ეკონომიკის დროს – ამ საზოგადოებაში არსებულ ადათებს, წესებს, რელიგი-

ურ შეხედულებებს და აქედან გამომდინარე ჩვევებს. კაპიტალისტური წყობილების პირობებში თანდათან იზრდება ცოდნის როლი და პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაში მას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება. თუ კაპიტალიზმამდელ ეკონომიკურ სისტემაში ძირითადი ეკონომიკური კატეგორია იყო მიწა, კაპიტალიზმის დროს კი – კაპიტალი, ახალი (პოსტინდუსტრიული) ეკონომიკის პირობებში ძირითადი ეკონომიკური კატეგორიაა ცოდნა. სწორედ ამიტომაც, რომ განვითარებულ ქვეყნებში ადამიანისეულ კაპიტალს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება. იგი წარმოადგენს თანამედროვე საზოგადოების განვითარების მთავარ ფაქტორს.

ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებისა და სრულყოფისათვის და ასევე მისი ეფექტიანი გამოყენებისათვის აუცილებელია ქვეყანაში შესაბამისი სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის არსებობა. ეს შეეხება როგორც განათლებისა და ჯანდაცვის სისტემას, ისე მეცნიერების განვითარების დონეს, დასაქმებას, მორალურ-ფსიქოლოგიურ კლიმატს, წარმოების ორგანიზაციის ფორმებსა და მეთოდებს და ა.შ.

ადამიანისეული კაპიტალის მნიშვნელობის შეფასების დროს აუცილებელია გავითვალისწინოთ, თუ განვითარების რა საფეხურზე იმყოფება ქვეყანა. მაგალითად, შეუძლებელია ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებისა და გამოყენების პირობები, მაგალითად, განვითარებულ და ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში ტოლფასად ჩავთვალოთ.

განვითარებულ ქვეყნებში საწარმო ძალთა განვითარების დონე ისეთ საფეხურზე იმყოფება, როდესაც უმთავრესი საზრუნავი ხდება ამ საწარმო ძალთა მომსახურება, რაც შესაბამის მაღალკვალიფიციურ და მრავალმხრივ ცოდნას მოითხოვს, ანუ იგი მოითხოვს ადამიანური კაპიტალის უკიდურესად მაღალ ხარისხს, რომელიც ორიენტირებული უნდა იყოს უახლეს ტექნიკასა და ტექნოლოგიაზე, ინფორმაციულ-კომპიუტერიული სისტემის ფართოდ გამოყენებაზე, მოქნილ წარმოებაზე, ინოვაციების სისტემის დანერგვაზე და ა.შ.

ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში კი, საუბარია ეკონომიკური კრიზისის დაძლევაზე, ეკონომიკის პროგრესული სტრუქტურის ფორმირებაზე, საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრებაზე და ა.შ. მაშასადამე, იქ, უპირველეს ყოვლისა, მისაღწევია საწარმო ძალთა განვითარების ისეთი დონე, რომელიც ადამიანებისაგან უპირატესად არა ფიზიკურ, არამედ ინტელექტუალურ შრომას საჭიროებს. სანამ ეს დონე არ იქნება მიღწეული, მანამ ფიზიკური კაპიტალის მნიშვნელობა დიდი იქნება, თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ დღევანდელ პირობებშიც აქ ცოდნას უდიდესი მნიშვნელობა არა აქვს. სწორედ ადამიანის შრომის ფასეულობა წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს ეკონომიკის გარდაქმნისა და ეკონომიკური და იურიდიული ინსტიტუტების მოდერნიზაციის პროცესში. მაგრამ არ შეიძლება ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებისა და სრულყოფის პროცესი მოვწყვიტოთ ეკონომიკას, მის საწარმოო ძალთა განვი-

თარების პროცესს. წინააღმდეგ შემთხვევაში მივიღებთ ისეთ შედეგს, როცა გვეყოლება ფორმალურად განათლებული ადამიანების დიდი არმია, რომელთაც ან არ შეეძლებათ თავიანთი ცოდნის პრაქტიკული რეალიზაცია, ან თავად არ ექნებათ საჭირო რეალური ცოდნა.

ეროვნული ადამიანისეული კაპიტალი არის ეროვნული სიმდიდრის შემადგენელი ნაწილი. იგი წარმოადგენს განვითარებადი ქვეყნების ეროვნული სიმდიდრის თითქმის ნახევარს და განვითარებული ქვეყნების 70-80%-ს [374]. იგი იმატებს გარედან შემოდინებისა და იკლებს ქვეყნიდან გადინების დროს.

ადამიანისეული კაპიტალი აღიქმება როგორც დადებითი მოცემულობა, მაგრამ იგი შეიძლება იყოს უარყოფითიც. უარყოფითი ადამიანისეული კაპიტალი, ეს არის ადამიანისეული კაპიტალი, რომელიც შეესაბამება იმ დანახარჯებს, რომელიც მის შექმნაზე იქნა გაწეული. იგი კიდევ მოითხოვს დამატებით დანახარჯებს, რათა გახდეს დადებითი. ასეთი კაპიტალი განსაკუთრებით დამახასიათებელია ზოგიერთი პოსტკომუნისტური ქვეყნისათვის, სადაც გარდაქმნების არასწორად წარმართვამ წარმოშვა კრიმინალური ელემენტები, დაბალი კვალიფიკაციის (მახში ჩადებულ დანახარჯებთან შედარებით) მუშახელი, კორუფციონერები, ნარკომანები, ლოთები, უსაქმურები და სხვ.

ამიტომ ადამიანისეული კაპიტალი არ უნდა განვიხილოთ ეკონომიკისაგან, ტექნიკური პროგრესისა-

გან მოწვევით. ადამიანისეულ კაპიტალში განხორციელებული ინვესტიციები უნდა შეესაბამებოდეს ეკონომიკის განვითარების ინტერესებს.

2.9. განათლება

მეცნიერება-გამოგონება-ინოვაციის ჯაჭვში განათლების პროცესს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება, ვინაიდან თითოეულ ამ რგოლს მაღალგანვითარებული მუშაკები (მეცნიერები, გამოგონებლები, მეწარმეები) ესაჭიროება. განათლება ეკონომიკაზე გავლენას ახდენს, როგორც მეცნიერების განვითარების წინაპირობა და სამუშაო ძალის მწარმოებლურობის ამაღლების უმთავრესი საშუალება. მაგრამ, მისი გავლენა ეკონომიკაზე ამით არ ამოიწურება. განათლება ასევე ზემოქმედებს მომხმარებელზეც, ზრდის რა მათ გემოვნებასა და მოთხოვნილებებს, რაც, თავის მხრივ, სრულყოფს და აფართოებს ბაზარს.

განათლება, როგორც ეკონომიკური კატეგორია, არის მომსახურების დარგი, სადაც ხდება ადამიანისეული კაპიტალის სრულყოფა. განათლებაზე გაწეული ხარჯები განიხილება როგორც ამ კაპიტალის შექმნაზე გაწეული ინვესტიციები. განათლება ასევე შეიძლება დავახასიათოთ როგორც პროცესი, რომლის დროსაც პიროვნება, უპირველეს ყოვლისა, იძენს ცოდნას და მასთან ერთად სრულყოფს თავის ადამიანისეულ მახასიათებლებს (უნარ-ჩვევებ-

ბი, კულტურა, ეთიკა, ესთეტიკა, მსოფლმხედველობა, სულიერება და ა.შ.)

განათლება შესაძლებელია აგრეთვე ჩაითვალოს როგორც განსაკუთრებული სახის პროდუქტი, რომელიც იწარმოება განათლების პროცესში როგორც მასწავლებლების, ისე მოსწავლეთა (სტუდენტების) მიერ და მოიხმარება მოსწავლეთა მიერ თავიანთი ადამიანისეული კაპიტალის სრულყოფისათვის.

საგანმანათლებლო დაწესებულება გამოდის როგორც განსაკუთრებული სახის საწარმო, სადაც შრომობს როგორც მწარმოებელი (მასწავლებელი), ისე მომხმარებელი (მოსწავლე), ქვეყნის ადამიანისეული კაპიტალის გადიდების მიზნით. დანახარჯებს ამ კაპიტალის შესაქმნელად იღებს ან თვით მომხმარებელი, ან საზოგადოება. განათლების მიღება არასდროს არის უფასო.

ძირითად მოთხოვნას განათლების დარგს ეკონომიკა უყენებს. ამდენად, იგი ეკონომიკის განვითარების საჭიროებებს უნდა პასუხობდეს. ეკონომიკური განვითარებისათვის განათლებას ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ის ვითარდებოდა ეკონომიკის სრულყოფასთან ერთად. თუ საუკუნეების განმავლობაში (ტრადიციული ეკონომიკის პირობებში) კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადება არ ხდებოდა საზოგადოებრივად ორგანიზებული გზით, თანამედროვე პირობებში, ეკონომიკის მაღალი ტექნიკურ-ორგანიზაციული დონის მოთხოვნებიდან გამომდინარე, საკმაოდ რთული განათლების სისტემა

ჩამოყალიბდა. ამასთან, უაღრესად დიდი მნიშვნელობის გამო, მისი განვითარების მხოლოდ საბაზრო ძალებისადმი მიხედობა დაუშვებელია. აუცილებელია საგანმანათლებლო სისტემის სახელმწიფო ორგანიზაცია, ბუნებრივია, საბაზრო ურთიერთობათა გამოყენებით.

განათლების საკითხებისადმი ზერეულე მიდგომამ შესაძლებელია გაგვაკეთებინოს მცდარი დასკვნა, რომ თითქოს ეკონომიკის განვითარების ძირითადი ფაქტორი განათლების რაოდენობრივი ზრდაა, რაც უფრო მეტი იქნება უმაღლესდამთავრებულთა რიცხვი, მით უფრო დაჩქარდება ეკონომიკური განვითარების პროცესი. თავის დროზე, განვითარებული ქვეყნების უმრავლესობამ მიიღო გადაწყვეტილება მთელი მოსახლეობის განათლების დონის ამაღლების შესახებ. ამ პროგრამაზე მილიარდობით დოლარი დაიხარჯა, მაგრამ ათეული წლების გასვლის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ მას შესაბამისი შედეგი არ მოჰყოლია. აზიის, აფრიკის, ლათინური ამერიკის ბევრ ქვეყანაში მდგომარეობა მნიშვნელოვნად არ შეცვლილა [418].

განათლების ეკონომიკის ამოცანა არის სწორედ იმის განსაზღვრა, თუ რა რაოდენობის სახსრები უნდა გამოყოს ქვეყანამ განათლებისათვის და რამდენად ეფექტიანად იხარჯება იგი შესაბამისი მაღალკვალიფიციური კადრების მოსამზადებლად.

განათლების ეფექტიანობის შეფასების არაერთი თეორია არსებობს [233, 275, 357], რომელთა გათვალისწინება, რასაკვირველია, სასარგებლოა, მა-

გრამ მათი სიზუსტე ძალზე მიახლოებითია, თვით ამოცანის სირთულის გამო. ჩვენ, ამასთან დაკავშირებით, მთლიანად ვემხრობით ა. მარშალის მოსაზრებას, რომ საზოგადოებრივი და კერძო დანახარჯები განათლებაზე არ შეიძლება გაიზომოს მისგან პირდაპირ მიღებული ნაყოფის მიხედვით. იგი არის ხანგრძლივმოქმედი საინვესტიციო რესურსი, რომელიც შესაძლებლობას აძლევს ხალხის მასებს, მიიღოს სარგებელი. ერთი ინდუსტრიული გენიის ეკონომიკური ღირებულება საკმარისია იმისათვის, რომ დაიფაროს განათლებაზე მთელი ქალაქის ხარჯები. უმაღლეს განათლებაზე წლების განმავლობაში გაწეული დანახარჯები კარგად იქნება ანაზღაურებული მაშინ, როდესაც გამოვლინდება კიდევ ერთი ნიუტონი ან დარვინი, ან შექსპირი [375].

განათლების ეფექტიანობის შეფასების ყველაზე დიდი კრიტერიუმი უნდა იყოს ცოდნა – განათლებამიღებულ პიროვნებას სამუშაოს შოვნაში ხელს არ უნდა უშლიდეს შესაბამისი ცოდნის უქონლობა. ადამიანისეული კაპიტალის შეფასების ერთ-ერთი უმთავრესი კრიტერიუმი კი უნდა იყოს შრომის ანაზღაურება. უფრო მაღალი კვალიფიკაციის მქონე მუშაკს მეტი შემოსავალი უნდა ჰქონდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ირღვევა განათლების ეკონომიკური არსი. რიგ შემთხვევაში ჩნდება მიდრეკილება დიპლომებზე გამოდევნებისა და არა რეალური ცოდნის მიღებისა. ასეთი მდგომარეობა დამახასიათებელია არასრულყოფილი საბაზრო მექანიზმის არსებობის

პირობებში და იგი აღმოიფხვრება საბაზრო ურთიერთობათა სრულყოფის შესაბამისად.

როგორც ყველა სახეობის ინვესტიცია, ისე ინვესტიცია ადამიანისეულ კაპიტალშიც დაკავშირებულია რისკთან, რასაც განაპირობებს ინოვაციები ეკონომიკაში და რომლის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი თვით განათლებაა. ამდენად, განათლების სისტემის უმნიშვნელოვანესი მოთხოვნაა მაქსიმალურად შეუსაბამოს სპეციალობები და პროგრამები ეკონომიკის არსებულ და პერსპექტიულ მოთხოვნებს. ეს კი დაკავშირებული არის მიმდინარე და სტრატეგიული დაგეგმვის კარგ ორგანიზაციასთან. მაშასადამე, თანამედროვე განათლების პროცესი მეტად დინამიურია ეკონომიკაში მიმდინარე ცვლილებების შესაბამისად.

ამდენად, განათლებაზე მოთხოვნის უმთავრესი ფაქტორი უნდა გახდეს უფრო მაღალანაზღაურებადი სამსახურის მიღების სტიმული და არა უმაღლესი განათლების მიღების პრესტიჟულობა.

იმისათვის, რომ გავერკვეთ, თუ როგორი უნდა იყოს განათლების იდეალური სისტემა, აუცილებელია, შესწავლილი იქნეს განათლების ეკონომიკური ბაზისი. ამისათვის კი საჭიროა ეკონომიკური მეცნიერების ისეთი დარგის დაწინაურება, როგორცაა “განათლების ეკონომიკა”. სწორედ ისაა მოწოდებული, გაარკვიოს განათლებისათვის საზოგადოების რესურსებისა და ფინანსურ შესაძლებლობათა ის ოპტიმალური რაოდენობა, რომელიც აუცილებელია განათლებისათვის.

2.10. ინსტიტუციუმი

ინსტიტუციონალიზმს საფუძველი ჩაეყარა XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე. მისი ფუძემდებელია ამერიკელი ეკონომისტი ტ. ვებლენი, ხოლო ყველაზე ცნობილი წარმომადგენლები: დ. კომონსი, უ. მიტჩელი, მ. ვებერი, ვ. ზომბარტი, დ. გელბრეიტი, გ. მიურდალი, რ. კოუზი, ა. ალჩიანი, კ. ეროუ, დ. ბიუკენენი, დ. ნორტი, ტ. სტიგლიცი, ო. იულიამსონი და სხვ.

შეიძლება ერთმანეთისაგან განვასხვაოთ ტრადიციული, ანუ ძველი ინსტიტუციონალიზმი და ახალი, ანუ ნეოინსტიტუციონალიზმი. პირველი აერთიანებს სოციალურ-ფსიქოლოგიურ, სოციალურ-სამართლებრივ, ინსტიტუციურ-სტატისტიკურ და სოციოლოგიურ მიმდინარეობებს. ხოლო ახლის ძირითად პრობლემას წარმოადგენს ადამიანის ქცევის მოტივაცია, მის მიერ გადაწყვეტილებების მიღების პროცესი, პირობები და წანამძღვრები.

ინსტიტუციონალიზმის მიხედვით, ეკონომიკურ პროცესებზე გავლენას ახდენს არა მხოლოდ წმინდა ეკონომიკური, არამედ სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, სამართლებრივი და ფსიქოლოგიური ფაქტორები, ასევე ტრადიციები, ადათები, ჩვევები, რელიგია, ეთიკური და ესთეტიკური ნორმები, მეცნიერება და ა.შ. [329].

ინსტიტუციების გავლენა ეკონომიკურ განვითარებაზე ძლიერ დიდია, ვინაიდან ინსტიტუციები განსაზღვრავენ ბიზნესის “თამაშის წესებს”, საბაზ-

რო სისტემის მოდელს და ინფრასტრუქტურას, სახელმწიფო რეგულირების ხასიათსა და ხარისხს, კორუფციის, ნეპოტიზმის, ეტატიზმის დონეს და ა.შ.

როგორც ცნობილია, ერთმანეთისაგან განასხვავებენ ფორმალურ და არაფორმალურ ინსტიტუციებს.

შესაძლებელია ფორმალური ინსტიტუცია გადავიდეს არაფორმალურში და პირიქით. ის ფორმალური ინსტიტუცია, რომელიც მიღებულია არაფორმალურისაგან, ადამიანის ბუნებას ყველაზე მეტად შეესაბამება.

ცხადია, მთელი არაფორმალური ინსტიტუციის ასახვა ფორმალურში შეუძლებელია და არც არის აუცილებელი. მაგრამ, რაც უფრო მეტი არაფორმალური ინსტიტუცია მოხვდება ფორმალურში, მით უფრო ბუნებრივი იქნება იგი და მით უფრო შესაბამისი ეკონომიკური განვითარების ინტერესებთან.

როდესაც ფორმალური ინსტიტუციები არასრულყოფილია, იგი ხელს უწყობს უარყოფითი არაფორმალური ინსტიტუციების წარმოშობას და არსებულის გააქტიურებას, რაც ძლიერ აფერხებს ეკონომიკურ განვითარებას. საერთოდ, აბსოლუტურად სრულყოფილი ფორმალური ინსტიტუციების შექმნა შეუძლებელია, ამიტომ ჩრდილოვანი სექტორი ნებისმიერ ქვეყანაში წარმოიშობა, ცხადია, სხვადასხვა მასშტაბით. როდესაც ერთი ეკონომიკური წყობა მეორეთი იცვლება, მაშინ ინსტიტუციები განიცდიან ნგრევას, განსაკუთრებით ფორმალური ინსტიტუციები. ახალი ინსტიტუციების შექმნა კი საკმაოდ რთუ-

ლი პროცესია. ეს სირთულეები ხშირად გამოწვეულია ახლის უცოდინრობით ან შეგნებულად დაშვებული შეცდომებით. რაც უფრო სწრაფად განხორციელდება პროგრესული ცვლილებები როგორც ფორმალურ, ისე არაფორმალურ ინსტიტუციებში, მით უფრო სწრაფად შეიქმნება შესაბამისი პირობები ეკონომიკური განვითარებისათვის.

2.11. ენერგეტიკული ფაქტორი

მსოფლიო ცივილიზაციის პროცესი მჭიდროდაა დაკავშირებული ეკონომიკური განვითარების პროცესთან. ეკონომიკური განვითარება კი, თავის მხრივ, მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული გამოყენებული ენერგორესურსების რაოდენობასა და ენერჯის ახალი სახეობების ათვისებაზე. შეიძლება ითქვას, რომ ენერჯიას აქვს გარკვეული გარდამქმნელი როლი ადამინის საქმიანობის ნებისმიერ, განსაკუთრებით კი ეკონომიკის სფეროში. იგი უდიდეს გავლენას ახდენს საქონლისა და მომსახურების წარმოების, გაცვლისა და მოხმარების პროცესებზე, აუმჯობესებს შრომისა და ცხოვრების პირობებს, ზრდის მათ კომფორტაბელურობას და ა.შ.

თუ ოდესღაც ადამიანი თავისი არსებობისათვის მხოლოდ საკუთარი კუნთოვანი ძალით კმაყოფილდებოდა, შემდეგ მან ენერჯიის ბუნებრივი წყაროების, თავდაპირველად წყლისა და ქარის, ხოლო შემდგომ სათბობის წვის შედეგად მიღებული ენერჯიის გამოყენება დაიწყო. ორთქლის მანქანის

გამოგონებამ და თბობრავების მთელი თაობების შექმნამ რევოლუცია მოახდინა ტექნიკასა და წარმოებაში. უდიდესი მოვლენა, რამაც უზარმაზარი გავლენა იქონია კაცობრიობის განვითარებაზე, იყო ელექტროენერჯის აღმოჩენა და მისი პრაქტიკული გამოყენება. წარმოიშვა ეკონომიკის უმსხვილესი დარგი – ენერჯეტიკა, რომელიც მოიცავს ენერგორესურსების მოპოვებასთან, გარდაქმნასთან, განაწილებასა და მოხმარებასთან დაკავშირებულ ყველა პროცესს. იგი უდიდეს გავლენას ახდენს ეკონომიკის ფუნქციონირებასა და საერთოდ, საზოგადოების განვითარებაზე, რაც, უპირველეს ყოვლისა, ბუნებრივი ენერგორესურსების რაციონალურ გამოყენებასა და ქვეყნის ენერგოუზრუნველყოფაში გამოიხატება. ამჟამად არ არსებობს ადამიანის საქმიანობის არც ერთი დიდი თუ მცირე სფერო, რომელშიც ენერჯია არ გამოიყენებოდეს.

ეკონომიკური განვითარების ენერჯეტიკული ფაქტორის ქვეშ იგულისხმება ენერჯის რაოდენობრივ და თვისებრივ მხარეთა გავლენა ეკონომიკის სრულყოფის პროცესებზე.

ყველა პროცესი, სადაც ენერჯია გამოიყენება, მოითხოვს მის განსაზღვრულ რაოდენობას, რომლის გარეშეც ეს პროცესი არ წარიმართება. ამასთან, ენერჯია უნდა ფლობდეს განსაზღვრულ თვისებებს, რათა მისი გამოყენება შეიძლებოდეს. ამ თვისებათა დარღვევის შემთხვევაში პროცესი ან საერთოდ არ შედგება, ან ადგილი ექნება დანაკარგებს. ენერჯიის სხვადასხვა სახეები ერთმანეთისგან სწორედ მათი

თვისებების მიხედვით განსხვავდებიან. ენერჯის ყოველი ახალი სახეობის აღმოჩენა და ათვისება იმიტომაა მნიშვნელოვანი, რომ იგი სრულიად განსხვავებული თვისებების მატარებელია.

ენერჯია თავდაპირველი ფორმით არსებობს ბუნებრივი ენერგორესურსების სახით. მოპოვების შემდეგ იგი ან უშუალოდ, ან გარკვეული გარდაქმნების შედეგად გამოიყენება სხვადასხვა პროცესებში. დღეისათვის ენერჯის გამოყენების სფერო მეტად მრავალფეროვანია. ყველაზე მნიშვნელოვანია ის, რომ ენერჯია (კერძოდ, ელექტროენერჯია), შესაბამისი ტექნიკის მეშვეობით, ცვლის ადამიანის არამხოლოდ ფიზიკურ, არამედ ნაწილობრივ გონებრივ შრომასაც. გარდა ამისა, ტექნოლოგიურ პროცესებში ელექტროენერჯია წარმოადგენს არამხოლოდ მექანიკური და სითბური ენერჯის წყაროს, არამედ იგი უშუალოდ ცვლის შრომის იარაღს, მისაღებ პროდუქტს ანიჭებს შესაბამის ფორმასა და თვისებებს (ელექტროფიზიკური, ელექტროქიმიური და სხვა პროცესები). აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ენერჯია, როგორც ერთ-ერთი ბუნებრივი რესურსი (ენერგორესურსი), კაპიტალი (განსხვავებული სახის შრომის იარაღი) და შრომითი რესურსი (ცვლის რა ფიზიკურ და ნაწილობრივ გონებრივ შრომასაც) ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი წყაროა.

მაგრამ ყველაზე მთავარი არის ის, რომ ენერჯია, თვისებრივი თვალსაზრისით, ტექნიკური პროგრესის ერთ-ერთი ძირითადი წინაპირობაა, რად-

განაც ყოველი დიდი ნახტომი ტექნიკაში მხოლოდ ენერჯის ახალი სახეობის აღმოჩენისა და მისი გამოყენების შედეგად არის შესაძლებელი. ამას ადასტურებს ტექნიკის განვითარების მთელი ისტორია. მაგალითად, რომ არ მომხდარიყო ელექტროენერჯის აღმოჩენა, შეუძლებელი იქნებოდა თანამედროვე ურთულესი ტექნიკისა და ტექნოლოგიის შექმნა და მათი მართვა, რამაც წარმოების დღევანდელი დონე განაპირობა. ენერჯის სრულიად ახალ პროცესებში გამოყენებამ, შესაძლოა, წარმოქმნას ახალი წარმოებები და დარგები, რაც სტრუქტურულ ცვლილებებს გამოიწვევს ეკონომიკაში. მაგალითად, ელექტროენერჯის თვისება იონების მოწესრიგებული მოძრაობისა, იყო საფუძველი ტექნიკის ახალი დარგის – სამრეწველო ელექტრონიკის გაჩენისა. თანამედროვე ტექნიკის ყველა ელექტრონული კომპონენტი და სისტემა, რადიოტექნიკური მოწყობილობები, გამოთვლითი მანქანები, სწორედ ამ დარგის საფუძველზე წარმოიშვა, რამაც შექმნა ეკონომიკის ტექნიკური ბაზის გარდაქმნის თვისებრივად ახალი შესაძლებლობები. ეკონომიკის სტრუქტურაში ღრმა ცვლილებებს იწვევს აგრეთვე ელექტროენერჯის გამოყენება ტექნოლოგიურ და მართვის პროცესებში, რაც ბევრ სფეროში პრინციპულად ახალ ტექნოლოგიურ მეტოდებზე გადასვლას განაპირობებს. ეკონომიკა თანდათან უფრო და უფრო დამოკიდებული ხდება ელექტროენერჯის მოხმარებაზე. მისი გამოყენება ნავთობის, ბუნებრივი აირისა და ქვანახშირის ნაცვლად მაღალტემპერატურულ პროცესებში, იწვევს პროდუქ-

ციის ენერგო- და მასალატექვადობის შემცირებას, ხარისხის ამადლებას, საწარმოო სიმძლავრეთა გამოყენების გაუმჯობესებასა და კაპიტალუკუების გადიდებას. ყოველივე ეს ზრდის შრომის ნაყოფიერებას და ხელს უწყობს ეკონომიკის შემდგომ განვითარებას.

არც ამით ამოიწურება ენერჯის გავლენა ეკონომიკურ განვითარებაზე. საქმე ისაა, რომ ენერჯია იწარმოება ეკონომიკის ერთ-ერთ უმსხვილეს დარგში – ენერგეტიკაში, ენერგეტიკის ფუნქციონირება, მისი განვითარების დონე, აქ წარმოებული ენერჯის ფასები, ბუნებისდაცვითი მოთხოვნების გათვალისწინება და ა.შ., უდიდეს გავლენას ახდენს ეკონომიკის განვითარებაზე.

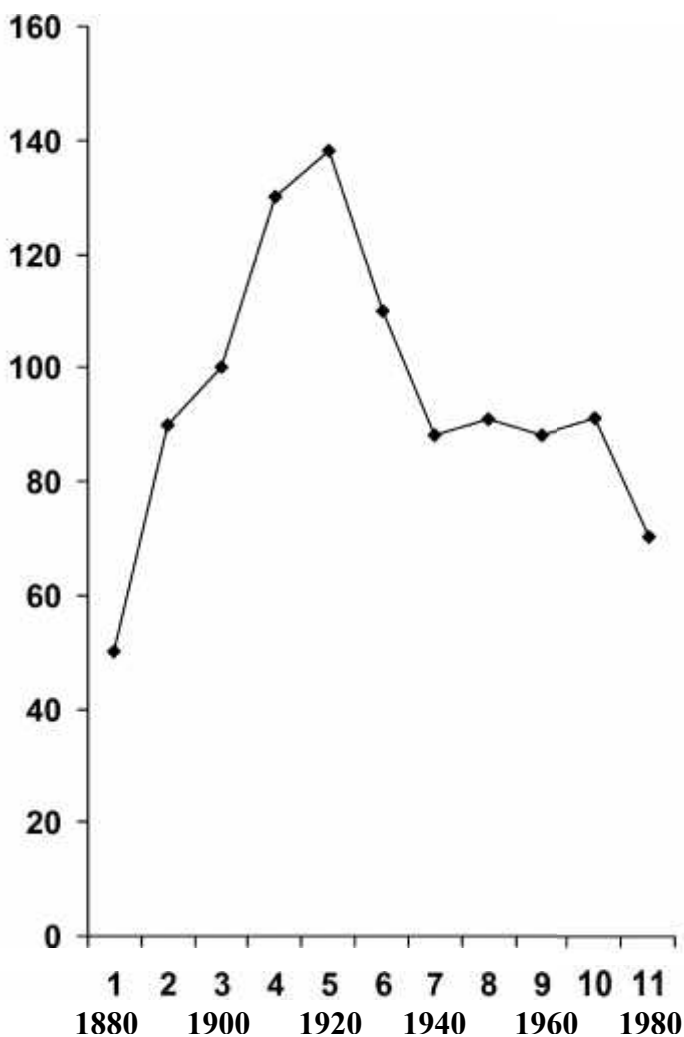
ენერგეტიკული ფაქტორის ეკონომიკურ ზრდაზე გავლენა აშკარად ვლინდება შრომის ენერგოაღჭურვილობასა და შრომის ნაყოფიერებას შორის დამოკიდებულებაში.

ტექნიკის განვითარების ლოგიკა ისეთია, რომ შრომის ენერგოაღჭურვილობის ზრდა იწვევს შრომის ნაყოფიერების უცილობელ ზრდას. ამასთან, მსოფლიოს განვითარებული ქვეყნების მონაცემები გვიჩვენებს, რომ თუ პირველ ეტაპზე, მაშინ, როდესაც შრომის ენერგოაღჭურვილობის დონე ძალიან დაბალი იყო, ადგილი ჰქონდა შრომის ენერგოაღჭურვილობის მის ნაყოფიერებაზე წინმსწრები ტემპებით ზრდას, შემდეგ ეტაპზე ჩამოყალიბდა შრომის ენერგოაღჭურვილობაზე შრომის ნაყოფიერების წინმსწრები ტემპებით ზრდის კანონზომიერება, ე.ი.

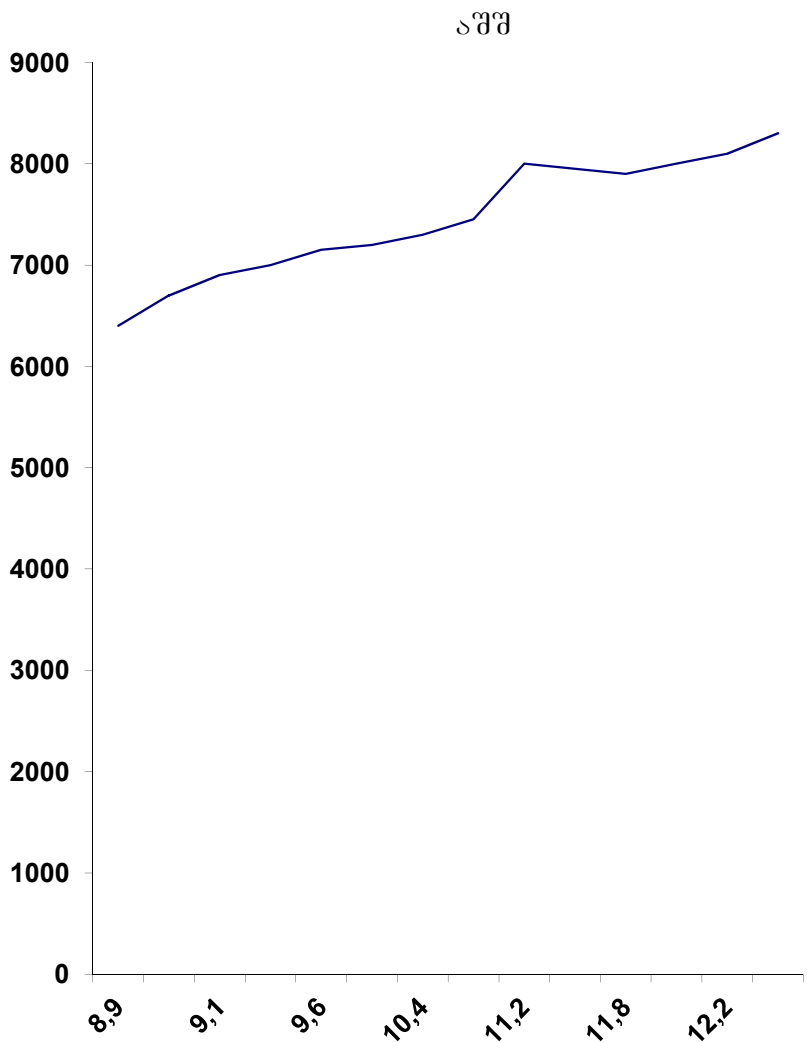
მცირდება პროდუქციის ენერგოტევალობა, როგორც შრომის ნაყოფიერების, ისე შრომის ენერგოაღჭურვილობის ზრდის პირობებში. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე განვითარებული ქვეყნის, ამერიკის შეერთებული შტატების მაგალითი, სადაც 1920 წლამდე მთლიანი ეროვნული პროდუქტის ხვედრი ენერგოტევალობა იზრდებოდა, ხოლო მას შემდეგ ამ მაჩვენებელს კლების ტენდენცია აქვს მცირეოდენი შეფერხებებით (გრაფიკი 1).

შრომის ნაყოფიერებასა და მის ენერგოაღჭურვილობას შორის დამოკიდებულების კორელაციის კოეფიციენტის მაღალი მნიშვნელობა შესაბამისად ამერიკის შეერთებული შტატებისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის (გრაფიკი 2 და 3) მაგალითზე (0,97 და 0,93), მიუთითებს იმაზე, რომ შრომის ნაყოფიერება და შრომის ენერგოაღჭურვილობა ერთმანეთთან დაახლოებით პირდაპირპროპორციულ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან.

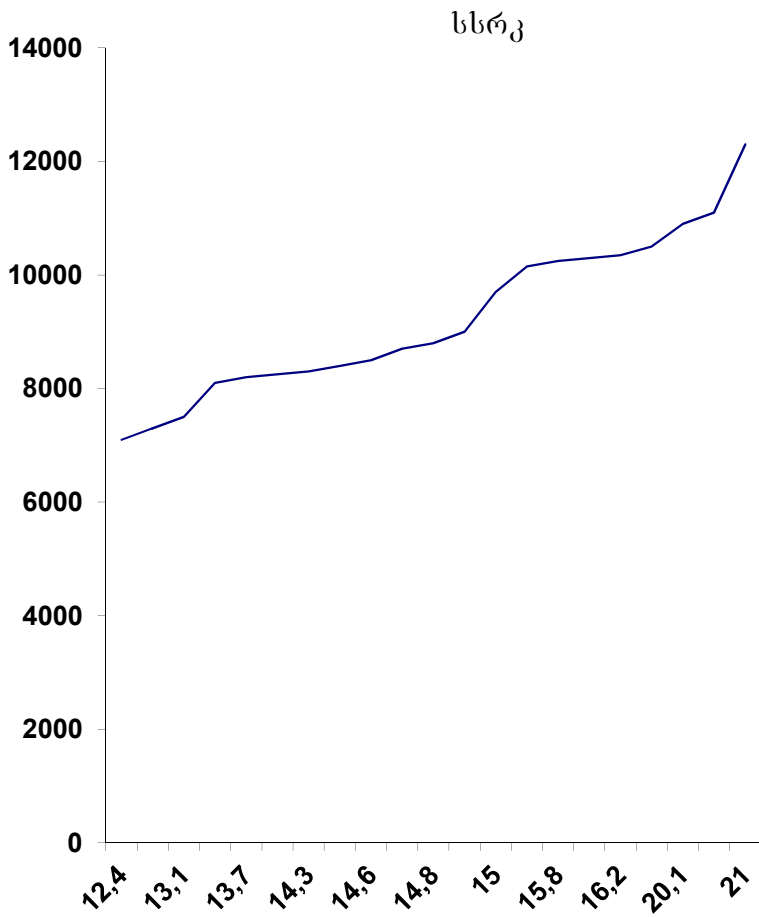
ენერგეტიკა და ეკონომიკა ერთმანეთთან მჭიდრო ურთიერთკავშირში ვითარდებიან. ენერგეტიკის სტრუქტურა, მისი განვითარების დონე, ფასები ენერგიაზე დიდ გავლენას ახდენს ეკონომიკის განვითარებაზე, სტრუქტურაზე, განვითარების დონეზე და ა.შ. ენერგეტიკის გავლენა ეკონომიკაზე ვლინდება იმაშიც, რომ იგი ეკონომიკის ბევრი დარგის პროდუქციის მსხვილი მომხმარებელია, განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს მანქანათმშენებლობა, შავი მეტალურგია, საშენ მასალათა მრეწველობა და ტრანს

გრაფიკი 1. აშშ მთლიანი ეროვნული პროდუქტის ხვედრი ენერგოტექვადობის ინდექსი (1900 წლის მონაცემი ტოლია 100-ის) წიგნიდან: Энергетика мира, М: Энергоатомиздат – 1985, стр. 85

გრაფიკი 2. დამოკიდებულება შრომის ნაყოფიერებასა და შრომის ენერგოაღჭურვილობას შორის (აშშ)

გრაფიკი 3. დამოკიდებულება შრომის ნაყოფიერებასა და შრომის ენერგოაღჭურვილობას შორის (სსრკ)

მაგრამ ყველაზე დიდ გავლენას ენერგეტიკა მთლიანად ეკონომიკაზე ახდენს იმის გამო, რომ ენერგია მოიხმარება ეკონომიკის ყველა სფეროში, მის გარეშე შეუძლებელია ვაწარმოოთ რომელიმე პროდუქტი ან გააწიოთ მომსახურება. ამასთან, მოხმარებული ენერგიის სახეობათა ურთიერთშენაცვლების ხარისხი დაბალია, ხოლო ზოგიერთ წარმოებაში გამორიცხულიც კი. განსაკუთრებით შეუცვლელია ელექტროენერგია.

თაზი III

ეკონომიკური განვითარების სოციალურ-დემოგრაფიული ფაქტორები

3.1. უმუშევრობა

უმუშევრობა წარმოადგენს მაკროეკონომიკურ პრობლემას, რომელიც დიდ გავლენას ახდენს როგორც მთელ ეკონომიკასა და საზოგადოებაზე, ასევე ცალკეულ სამეურნეო ობიექტებსა და თითოეულ ადამიანზე. მას, გარდა ეკონომიკურისა, აქვს სოციალური, პოლიტიკური, ფსიქოლოგიური და ა.შ. დატვირთვა. მაშასადამე, უმუშევრობა დიდ გავლენას ახდენს ეკონომიკურ განვითარებაზე, რაც გამოიხატება შემდეგში: უმუშევრობა (განსაკუთრებით გრძელვადიანი) ამცირებს საზოგადოების ადამიანისეული კაპიტალის სიდიდეს, ვინაიდან უმუშევარი ადამიანის კვალიფიკაციის დონე, ფიზიკური და გონებრივი უნარი თანდათან ქვეითდება; უმუშევრობის დროს, ადგილი აქვს რა გამომუშავებული პროდუქციის დანაკარგებს, მცირდება დანაზოგების მოცულობა, რაც ამცირებს ინვესტიციებს, მათ შორის, ინვესტიციებს ინოვაციებზე. ასევე მცირდება სამეცნიერო-კვლევითი პროექტების დაფინანსება როგორც სახელმწიფოს, ისე კერძო სექტორის მხრიდან, რაც მნიშვნელოვან უარყოფით გავლენას ახდენს ეკონომიკური განვითარების პროცესებზე არა მხოლოდ მოკლევადიან, არამედ გრძელვადიან პერიოდშიც; უმუშევრობა, აძლიერ-

რებს რა შემოსავლების უთანაბრობასა და სოციალურ დაზაბულობას, გარდა რესურსების გამოუყენებლობით გამოწვეული დანაკარგებისა, იწვევს დამატებით დანაკარგებს (ინფესტიციების შემცირებას), რომელიც დაკავშირებულია პოლიტიკური, ფსიქოლოგიური და კრიმინოგენური დაძაბულობის ზრდასთან.

მაგრამ უმუშევრობის მაღალი დონე ეკონომიკურ განვითარებაში არსებული როგორც უარყოფითი, ისე დადებითი ძვრების შედეგია. პირველი, უპირველესყოფლისა, დაკავშირებულია ბაზრისა და ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ნაკლოვანებებთან. უმუშევრობის დროს ეკონომიკა შეიძლება იმყოფებოდეს მაკროეკონომიკური წონასწორობის, მაგრამ არა მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პირობებში. ეს ბაზრისათვის დამახასიათებელი ნაკლოვანებაა და რისი გამოსწორებაც მხოლოდ სახელმწიფოს სწორი ჩარევის შედეგადაა შესაძლებელი. ამისათვის აუცილებელია, მთავრობას გააჩნდეს დასაქმების რეგულირების მექანიზმი და, შესაბამისად, განვითარებული ინფრასტრუქტურა. დასაქმების რეგულირების მექანიზმი უნდა მოიცავდეს სამართლებრივ საფუძვლებს, რეგულირების ინსტრუმენტებს, ინდიკატორთა სისტემას, რეგულირების ღონისძიებათა სისტემას, შესაბამის მარეგულირებელ ორგანოებს.

ეკონომიკაში მიმდინარე დადებით ძვრებთან უმუშევრობა დაკავშირებულია ეკონომიკური წყობის შეცვლასთან ან ინოვაციების დანერგვასთან. ორივე შემთხვევაში აუცილებელი ხდება სახელმწიფოს ჩარევა უმუშევრობის დონის შესამცირებლად. მიგვაჩ-

ნია, რომ ასეთ შემთხვევაში სახელმწიფომ უნდა გაატაროს არა ინფლაციური პროცესების მაპროვოცირებელი, არამედ იმ ინოვაციების მასტიმულირებელი პოლიტიკა, რომელიც გაზრდის წარმოების მოცულობას, ძველის გაფართოებისა და ახალი ეკონომიკური სფეროების ათვისების მეშვეობით.

უმუშევრობის პრობლემის განხილვა, უპირველეს ყოვლისა, დაკავშირებულია წლების განმავლობაში დამკვიდრებული, უმუშევრობასთან დაკავშირებული განსახლვრებების ახლებურ გააზრებასა და მათში გარკვეული დაზუსტებების შეტანასთან. განვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი.

ჩვენი აზრით, არასწორია, როდესაც “**უმუშევარის**” განმარტებებში^{*} ძირითადი აქცენტი გადაიტანება ადამიანის გადაწყვეტილებაზე – სურს თუ არა მას მუშაობა. განმარტებაში ასეთი მოთხოვნის არსებობა განპირობებულია იმით, რომ განვითარებულ ქვეყნებში სახელმწიფოს მიერ განისახლვრება უმუშევრის სტატუსი და ამ სტატუსის მიღებისათვის აუცილებელია, ადამიანს მუშაობის სურვილი ჰქონდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, იგი ვერ მიიღებს ამ სტატუსს და, მაშასადამე, ვერ მიიღებს დახმარებასაც. სხვადასხვა ქვეყანაში უმუშევრის სტატუსის მიღების პროცედურა სხვადასხვა სირთულისაა. მაგალითად, ამერიკის შეერთებულ შტატებში ის გაცილებით იოლია, ვიდრე იაპონიაში და ა.შ. [430].

* სტატისტიკური წელიწდეული 2012. საქართველოს სტატისტიკის დეპარტამენტი, 2013.

თუ ვიმსჯელებთ საერთო ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, მაშინ, ბუნებრივია, ქვეყნის ყველაზე ძვირფასი რესურსის – შრომითი რესურსის გამოყენების ხარისხის დადგენისას მილიონობით შრომისუნარიან დაუსაქმებელ ადამიანთა არჩათვლა უმუშევართა რაოდენობაში და მათი ჩრდილში დატოვება საგნებით გაუმართლებელია. იგი ხელოვნურად ამცირებს უმუშევართა რაოდენობას და ამცირებს უმუშევრობის მიმართულებით განხორციელებული სახელმწიფო პოლიტიკის ეფექტიანობას. მართალია, კანონმდებლობის მიხედვით, ადამიანს აქვს შრომის თავისუფლება, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ფიზიკურად და გონებრივად ჯანსაღი ადამიანი, რომელსაც მუშაობის სურვილი არ აქვს (გამოწვეულია იგი პიროვნების თუ სახელმწიფოს მიზეზით), არ აზარალებს საზოგადოებას.

ამ მოსაზრებას იზიარებს მეცნიერთა ნაწილი. მაგალითად, ედვინ დოლანს და დევიდ ლინდსეის პარადოქსულად მიაჩნიათ, რომ საკმაოდ დიდი რაოდენობა “უმუშევრებისა” ვერ ხვდება უმუშევართა კატეგორიაში, რომ მილიონობით ადამიანი, რომლებიც არ ცდილობენ იპოვონ სამუშაო, არ გაითვალისწინება სამუშაო ძალის განსაზღვრის დროს [430].

განმარტებებიდან გამომდინარე, ასევე უმუშევრად ითვლება პირი, რომელსაც აქვს სურვილი იმუშაოს, მაგრამ არის საპენსიო ასაკის. ასეთი პირები უმუშევრად არ უნდა ითვლებოდნენ, ვინაიდან, ხშირ შემთხვევაში, ისინი სამუშაოს ვერ

შოულობენ სწორედ იმიტომ, რომ არიან არაშრომისუნარიანნი. ასეთი პირების შეყვანა უმუშევართა რიგებში, მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ სურთ იმუშაონ, ხელოვნურად ზრდის უმუშევრობის დონეს.

ასევე საკამათოა საკითხი იმის შესახებ, ითვლებოდეს თუ არა უმუშევრად არასრულად დასაქმებული ადამიანები. ოფიციალური სტატისტიკა მათ თვლის დასაქმებულად, მეცნიერთა ნაწილს კი ამის საწინააღმდეგო მოსაზრება გააჩნია [მაგ.: 190]. რასაკვირველია, მეცნიერთა ეს მოსაზრება ანგარიშგასაწევია, მაგრამ, ალბათ, ამ დროს გასათვალისწინებელია შემოსავლის სიდიდე – პიროვნება უმუშევრად უნდა ჩაითვალოს მაშინ, როდესაც არასრული დასაქმების დროს შემოსავალი სიღარიბის დადგენილ ზღვარს ქვემოთაა.

ჩვენი აზრით, უმუშევრად უნდა ითვლებოდეს პირი, რომელსაც შეუსრულდა სამუშაო ასაკი, არ ეწევა სასარგებლო საქმიანობას (არ მუშაობს, არ სწავლობს, არ იმყოფება სავალდებულო სამხედრო სამსახურში, არ არის დაკავებული საოჯახო მეურნეობით), არ იმყოფება სპეციალიზებულ დაწესებულებებში, არ არის ინვალიდი ან საპენსიო ასაკის. ეს განმარტება ეფუძნება სამართლებრივ, ეკონომიკურ და მორალურ ნორმებს და არა ცალკეული პიროვნების სურვილს, იმუშაოს თუ არა.

თუ ამ განმარტებას მხედველობაში მივიღებთ, მაშინ, იმისდა მიხედვით, აქვს თუ არა სურვილი უმუშევარს იმუშაოს, ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ **აქტიური** (რომელიც დაეძებს სამუშაოს) და

პასიური (რომელიც არ დაეძებს სამუშაოს) უმუშევარი. ინვალიდები და საპენსიო ასაკის პირები, ბუნებრივია, არც ერთ ამ კატეგორიას არ უნდა მიეკუთვნებოდნენ. თუ მათ იშოვეს სამუშაო, მაშინ ისინი დასაქმებულთა რიგებში აღმოჩნდებიან.

შემოთავაზებული განმარტების თანახმად, უმუშევრობის დონე განისაზღვრება უმუშევართა (აქტიურ და პასიურ) რიცხოვნობის ფარდობით მომუშავეთა და უმუშევართა (აქტიურ და პასიურ) საერთო რაოდენობასთან, გამოსახული პროცენტობით.

რაც შეეხება ტერმინს – ”სამუშაო ძალა”, იგი პრაქტიკაში თითქმის არ გამოიყენება, ხოლო ეკონომიკურ ლიტერატურაში მისი გაგება არაერთგვაროვანია. ზოგს მიაჩნია, რომ ის არის განსაკუთრებული საქონელი (მაგ., მარქსი და მისი მიმდევრები) ზოგის აზრით [313, 337, 368, 376, 410, 430], იგი საზოგადოების ის ნაწილია, რომლებიც მუშაობენ ან ეძებენ სამუშაოს, ე.ი. ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა.

მიგვაჩნია, რომ სამუშაო ძალის (გაგებული, როგორც ადამიანის ფიზიკურ და გონებრივ უნართა ერთობლიობა) ჩათვლა საქონლად არასწორია, ვინაიდან საქონელი არის პროდუქტი, რომელიც დამზადებულია გასაყიდად და გაყიდვის შემდეგ იგი იცვლის მესაკუთრეს. წარმოების პროცესში აღვილი აქვს არა პიროვნების უნარის გაყიდვას, არამედ მის დაქირავებას, ვინაიდან უნარის მესაკუთრედ კვლავ ეს პიროვნება რჩება და მისი უნარი არათუ მცირდება, არამედ, უმეტეს შემთხვევაში, იზრდება კიდე

ვაც. უნარი რომ გაიყიდოს, მაშინ მისი მესაკუთრე ადამიანიც უნდა გაიყიდოს. ასეთ ურთიერთობებს ადგილი ჰქონდა მონათმფლობელური წყობილების დროს. თანამედროვე პირობებში კი, ცხადია, ასეთი ურთიერთობების წარმოდგენაც კი მიუღებელია. მაშასადამე, მუშაკი კი არ ყიდის თავის უნარს, არამედ იყენებს მას წარმოების პროცესში (შრომობს) მესაკუთრის სასარგებლოდ, რისთვისაც იღებს გასამრჯელოს.

ვინაიდან ადამიანის უნარის გამოსახატავად თანამედროვე ეკონომიკურ ლიტერატურაში არსებობს ტერმინი – “ადამიანისუფლი კაპიტალი”, ამდენად უფრო გამართლებულია სამუშაო ძალა ვიხმაროთ მხოლოდ მეორე გაგებით, ანუ, როგორც დასაქმებულთა და უმუშევართა რაოდენობა.

უმუშევრობის ბუნებრივი დონე ლიტერატურაში გაიგივებულია სტრუქტურული და ფრიქციული უმუშევრობის დონესთან [313, 376, 408, 429, 430]. ჩვენ ვთვლით, რომ უმუშევრობის ბუნებრივი დონე არის უმუშევრობის ის დონე, როდესაც ეკონომიკა იმყოფება ბუნებრივ მდგომარეობაში და, მისი სახელმწიფო რეგულირების გაძლიერების შემთხვევაშიც კი, უმუშევრობის დონის უფრო ნაკლები მნიშვნელობის მიღწევა შეუძლებელია. მართალია, ბუნებრივი უმუშევრობის მიზეზი სტრუქტურული და ფრიქციული უმუშევრობაა, მაგრამ ხშირად, შესაძლოა, სტრუქტურული და ფრიქციული უმუშევრობის დონე არ ემთხვეოდეს უმუშევრობის ბუნებრივ დონეს (ანუ

უმუშევრობის მაქსიმალურად შესაძლო დაბალ დონეს), ანუ მეტი იყო მასზე.

ამ მოსაზრებას იზიარებენ ზოგიერთ ქვეყანაში, განსაკუთრებით შვედეთში, სადაც მიაჩნიათ, რომ უმუშევრობის დონე მისი გარკვეული მცირე მნიშვნელობის ზემოთ არ უნდა ითვლებოდეს საბაზრო ეკონომიკის ბუნებრივ თავისებურებად [410]. მართალია, ბოლო დროს შვედეთშიც მოსაზრება ორადღაა გაყოფილი, უმუშევრობის დაბალ დონეზე შენარჩუნების ძვირადღირებული ფისკალური პოლიტიკის გამო, ვინაიდან იქ სტრუქტურული უმუშევრობის შესამცირებლად მსხვილი სახელმწიფო პროგრამები ხორციელდებოდა [337], მაგრამ, პრაქტიკულად, უმუშევრობის ბუნებრივი დონე მაინც დაბალი რჩება და იგი 6%-ს არ აღემატება (თუმცა ადრე, როდესაც ამ მიმართულებით უფრო მკაცრი პოლიტიკა ტარდებოდა, უმუშევრობის ბუნებრივი დონე 3%-მდე იყო), მაშინ, როდესაც ბევრ სხვა განვითარებულ ქვეყანაში იგი 5%-დან 10%-მდე მერყეობს [337]. ჩვენ მხარს ვუჭერთ იმ მოსაზრებას, რომ უმუშევრობის დონის შენარჩუნება დაბალ ნიშნულზე შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როდესაც ტარდება შესაბამისი ეკონომიკური პოლიტიკა [368]. მიგვაჩნია, რომ ძვირი პროგრამების განხორციელება ამ მიმართულებით გამართლებულია, ვინაიდან უმუშევრობა, გარდა წმინდა ეკონომიკური დანაკარგებისა, დაკავშირებულია ბევრ სხვა ნეგატიურ მოვლენასთან, მათ შორის, ყველაზე მწვავე – სოციალური და ფსიქოლოგიური დაძაბულობის პრობლემასთან, რაც, საბო-

ლო ანგარიშით, ნეგატიურ გავლენას ახდენს ეკონომიკურ განვითარებაზე.

მართალია, რიგ შემთხვევაში ინოვაციები იწვევს უმუშევრობას, მაგრამ ისტორიულ ჭრილში სწორედ ინოვაციების მეშვეობით ხდება უმუშევრობის დონის შემცირება, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ზრდის პირობებშიც კი, ზრდის რა იგი შრომის ზღვრულ პროდუქტს [119]. ინოვაციას თან უნდა მოჰყვეს წარმოების გაფართოება, რაც ისევ ინოვაციების გზით მიიღწევა, იწვევს რა წარმოების ძველი სფეროების გაფართოებას და ახლის ათვისებას, მოთხოვნის გაზრდას და ა.შ.

დასაქმების რეგულირების უპირველეს დონის დიებას წარმოადგენს შრომის ბაზრის ინსტიტუციური მოწყობა, რაც გულისხმობს შრომის ბირჟის, დასაქმებისა და მიგრაციის სახელმწიფო სამსახურის, დასაქმების ფონდის და შესაბამისი ინფრასტრუქტურის არსებობას. მათი მეშვეობით შესაძლებელი გახდება თავისუფალი სამუშაო ადგილების (ვაკანსიების) და უმუშევართა (პასიურ და აქტიურ) აღრიცხვა; კონსულტაციების გაწევა უმუშევართათვის სამსახურში მოწყობასთან დაკავშირებულ საკითხებზე; უმუშევრებისათვის დახმარებების გაცემა; მოქალაქეთა პროფესიული მომზადება და გადამზადება; შრომის ბაზარზე მდგომარეობის შეფასება (ეკონომიკური და არაეკონომიკური, ეკონომიკურად აქტიური და ეკონომიკურად არააქტიური მოსახლეობის რაოდენობის დადგენა და ა.შ.); შრომით ემიგრანტთა

და იმიგრანტთა აღრიცხვა, შესაბამისი ინფორმაციის მომზადება და სხვ.

გარდა ინსტიტუციური უზრუნველყოფისა, უმუშევრობის შემცირების მიზნით უნდა განხორციელდეს ღონისძიებები, რომელიც უმუშევრობის შემცირებას გამოიწვევს არა ინფლაციის ზრდის, არამედ ფასების სტაბილურობის პირობებში. უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ეკონომიკურ პოლიტიკას, რომელიც ეკონომიკას გადაადგილებს არა ფილიპსის მრუდზე, არამედ, რომელიც გამოიწვევს თვით ფილიპსის მრუდის გადაადგილებებს ისეთ წერტილებში, სადაც უმუშევრობის დონე კლებულობს, ხოლო ფასების საერთო დონე უცვლელია ან უმნიშვნელოდ მატულობს. ეს მიიღწევა ისეთი ინოვაციური პროგრამების სტიმულირებით (უმუშევრობის შემცირებისაგან მიმართული ინოვაციური პოლიტიკა), რომელიც უზრუნველყოფს ერთობლივი მოთხოვნისა და ერთობლივი მიწოდების დაახლოებით ერთნაირი ტემპებით ზრდას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პროდუქციის მოცულობის ზრდის ტემპები წინ უნდა უსწრებდეს, ხოლო ხელფასების ზრდის ტემპები ჩამორჩებოდეს შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ტემპებს, სანამ უმუშევრობის რეალური დონე არ გაუტოლდება მის ბუნებრივ დონეს. ეს მიიღწევა წარმოებისა და მომსახურების არსებული დარგების გაფართოებით და მათი ახალი სფეროების ათვისებით.

უმუშევრობით გამოწვეული დანაკარგები. ლიტერატურაში ძირითადად საუბარია მხოლოდ ციკლური უმუშევრობის შედეგად გამოწვეულ დანაკარ-

გებზე, ვინაიდან ბუნებრივი უმუშევრობა გაიგივებულია სტრუქტურულ და ფრიქციულ უმუშევრობასთან. მიგვაჩნია, რომ ერთმანეთისგან უნდა გაირჩეს სტრუქტურული და ციკლური უმუშევრობით გამოწვეული დანაკარგები. ციკლური უმუშევრობის დროს საწარმოო სიმძლავრეები არსებობს, ოღონდ გამოუყენებელია, მაშასადამე, ციკლური უმუშევრობის შესამცირებლად ახალი დაბანდებები საჭირო არ არის, მაშინ, როდესაც სტრუქტურული უმუშევრობის შესამცირებლად აუცილებელია ქვეყნაში ახალი ძირითადი კაპიტალის შექმნა.

უმუშევრობა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს სხვადასხვაგვარად აზარალებს. ზარალს განიცდიან უმუშევრები ხელფასის დაკარგვის გამო; სახელმწიფო ბიუჯეტი – შემოსავლების კლების და უმუშევრებზე დახმარებების გაცემის შედეგად; მეწარმეები კარგავენ მოგებას; მცირდება მთლიანი ეროვნული პროდუქტი და ა.შ. რასაკვირველია, აღნიშნული ზარალების შეკრების შედეგად საერთო ზარალის გამოთვლა შეცდომაა და იგი გამოიწვევს ორმაგ აღრიცხვას, ვინაიდან მშპ წარმოადგენს სიდიდეს, რომელშიც თავს იყრის ყველა დანაკარგი.

ციკლური უმუშევრობის დანაკარგები განისაზღვრება ოუკენის ცნობილი კანონის მიხედვით. მაგრამ ეს კანონი გამოყვანილია ემპირიული დაკვირვების საფუძველზე, ამერიკის შეერთებული შტატების მაგალითზე, და ის შედარებით მართებული იყო ამ ქვეყნისათვის ან, უკეთეს შემთხვევაში, ანალოგიური ქვეყნებისათვის და არა განსხვავებული ემპირი-

ული მონაცემების მქონე ქვეყნებისთვის (მათ შორის იგულისხმება საქართველოც).

აღსანიშნავია, რომ ოუკენის კანონი არ ითვალისწინებს უმუშევრობის ზოგიერთ დადებით ეფექტს (მაგალითად, თავისუფალი დროის არსებობა, რაციონალური გადაწყვეტილების მიღების მეტი შესაძლებლობა). იგი ასევე არ ითვალისწინებს უმუშევრობით გამოწვეული სოციალურ-პოლიტიკური და კრიმინოგენური სიტუაციის გაუარესების, ადამიანისეული კაპიტალის შემცირების შედეგად გამოწვეულ მშპ-ს დანაკარგებს. არადა, ეს დანაკარგები, ძირითადად ინვესტიციების შემცირების გამო, საკმაოდ მნიშვნელოვანია. უმუშევრობა, აძლიერებს რა შემოსავლების უთანაბრობასა და სოციალურ დაძაბულობას, გარდა რესურსების გამოუყენებლობით გამოწვეული დანაკარგებისა, იწვევს დამატებით დანაკარგებს, რომელიც დაკავშირებულია პოლიტიკური და კრიმინოგენური დაძაბულობის ზრდასთან.

ეკონომიკური ზრდა და უმუშევრობის დონე. ლიტერატურასა და პრაქტიკაში ხშირად შევხვდებით დასკვნას, რომ უმუშევრობის დონის შემცირების ერთადერთი გზაა ეკონომიკური ზრდის ტემპების დაჩქარება, მაგრამ, სინამდვილეში, გარკვეულ პირობებსა და ზრდის ტემპების გარკვეულ ინტერვალში უმუშევრობის დონე კი არ მცირდება, არამედ შეიძლება იგივე დარჩეს ან გაიზარდოს კიდევაც. რატომ? – სტრუქტურული უმუშევრობის ზრდის გამო, რაც შრომის ნაყოფიერების ზრდითაა გამოწვეული, ვინაიდან პროდუქციის გაზრდილი რაოდენობა მოით-

ხოვს მუშათა ნაკლებ რაოდენობას. სიმარტივისათვის, დავუშვათ, რომ ეკონომიკაში დასაქმებულია 10 მუშა, უმუშევრობის დონე არის 8%, გამოუმუშავებული პროდუქციის მოცულობაა 100 ლარი. მაშინ შრომის ნაყოფიერება შეადგენს 10 ლარს. ვთქვათ, ინოვაციის შედეგად შრომის ნაყოფიერება გაიზარდა 10%-ით, ანუ შეადგინა 11 ლარი. მუშათა რაოდენობის უცვლელობის პირობებში გამომუშავებული პროდუქციის მოცულობა გახდება 110 ლარის, ანუ ისიც გაიზარდა 10%-ით. მაშასადამე, მოცემულ შემთხვევაში პროდუქციის 10%-იანი ზრდაა საჭირო, უმუშევრობის დონე რომ იგივე დარჩეს. თუ ჩვენ წარმოების მოცულობას გავზრდით 10%-ზე ნაკლები სიდიდით, მაშინ ამისათვის დაგვჭირდება არა 10 მუშა, არამედ ნაკლები, რაც უმუშევრობის დონის ზრდას გამოიწვევს. უმუშევრობის დონე რომ შემცირდეს, აუცილებელია გამომუშავება გაიზარდოს 10%-ზე მეტი სიდიდით, ანუ ინოვაციას თან უნდა მოჰყვეს წარმოების გაფართოება. ამიტომაც, რომ ინოვაციურ პროცესებთან ერთად, უმუშევრობის დონის შემცირებას დიდი დრო სჭირდება.

რასაკვირველია, ციკლურ უმუშევრობასთან საქმე სხვაგვარადაა. ამ დროს სამუშაო ადგილები არსებობს და ეკონომიკური აღმავლობის პირობებში რაიმე დამატებითი დაბანდებების გაწევა საჭირო არ არის. უმუშევრობის დონე მცირდება ახალი ინვესტიციების მოზიდვის გარეშე.

ფრიქციული უმუშევრობის დროს ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ მოსახლეობის ზრდის შე-

დეგად გამოწვეული უმუშევრობა (როდესაც ახალგაზრდა შრომისუნარიანი ხდება ან სასწავლებელს ამთავრებს და უმუშევარია) და სამუშაოს ნებაყოფილობით ან იძულებით (ოღონდ არა წარმოების დაქვეითების გამო) დაკარგვის შედეგად გამოწვეული უმუშევრობა. პირველ შემთხვევაში ზედაპირულად საქმე გვაქვს სტრუქტურული უმუშევრობის, ხოლო მეორე შემთხვევაში ციკლური უმუშევრობის ანალოგიურ შემთხვევასთან, ვინაიდან პირველ შემთხვევაში უმუშევრობის შესამცირებლად საჭიროა ახალი დაბანდებების განხორციელება, მეორე შემთხვევაში კი - არა.

ზემოთ შემოთავაზებული დაზუსტებების შედეგად აღმოიფხვრება უმუშევრობასთან დაკავშირებული აღრიცხვის ზოგიერთი სირთულე, ვინაიდან უმუშევრობასთან დაკავშირებული აღრიცხვის სტატისტიკური მაჩვენებლები და მის საფუძველზე გამოთვლილი სიდიდეები მეტად ალბათურია შემდეგ გარემოებათა გამო:

სტატისტიკური მაჩვენებლები შეიძლება ძალიან სწრაფად შეიცვალოს, ვინაიდან იგი დამოკიდებულია ადამიანის სურვილზე, იმუშაოს თუ არა. ჩვენ მიერ შემოთავაზებული მეთოდის შემთხვევაში ეს ნაკლოვანება აღმოიფხვრება, ვინაიდან უმუშევართა რაოდენობა დამოკიდებული აღარ იქნება ადამიანის სურვილზე და დამოკიდებული იქნება მხოლოდ იმაზე, დაიწყებს თუ არა უმუშევარი მუშაობას.

შესაძლებელია, ყველა ინვალიდსა და საპენსიო ასაკის მქონე პირს ჰქონდეს მუშაობის დაწყების

სურვილი, მაგრამ წლების განმავლობაში ვერ პოულობდეს მას, იმის გამო, რომ მათი ადამიანისეული კაპიტალის ხარისხი ვეღარ აკმაყოფილებს არსებულ მოთხოვნებს. ახალი სპეციალობის შექმნა და კვალიფიკაციის ამაღლება კი მათ აღარ შეუძლიათ. ამის გამო, უმუშევართა რაოდენობა წლების განმავლობაში დარჩება გაზრდილი, რომლის შემცირებაც ფაქტობრივად შეუძლებელი იქნება. ჩვენ მიერ შემოთავაზებული მეთოდის შემთხვევაში ეს ნაკლოვანებაც აღმოიფხვრება, ვინაიდან, უმუშევართა რაოდენობაში ინვალიდები და საპენსიო ასაკის პირები საერთოდ არ შეიტანება, იმისდა მიუხედავად, აქვთ მუშაობის სურვილი, თუ არა. ეს კატეგორია მიკუთვნებულია ან არაეკონომიკური მოსახლეობის ჯგუფს (უმუშევრობის შემთხვევაში), ან აქტიური ეკონომიკური მოსახლეობის ჯგუფს (დასაქმების შემთხვევაში).

ხშირ შემთხვევაში მონაცემები, როგორც მომუშავეების, ისე უმუშევრების, ვერ ხვდება სტატისტიკურ აღრიცხვაში. მაგალითად, ადამიანთა დიდი ჯგუფი მუშაობს სამუშაო ასაკის შესრულებამდე ან დაკავებულნი არიან საოჯახო საქმეებით. აგრეთვე ჩრდილოვან ეკონომიკაში დასაქმებული ადამიანები. უმუშევრები, რომლებიც არ გაივლიან რეგისტრაციას, უმუშევართა რიგებში ვერ მოხვდებიან და ა.შ. ამ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად აუცილებელია უმუშევართა და მომუშავეთა აღრიცხვის სისტემის სრულყოფა და გამკაცრება. სახელმწიფო უნდა აწარმოებდეს უმუშევართა სავალდებულო აღრიცხ-

ვას. უმუშევარმა უნდა გაიაროს აღრიცხვა და დააფიქსიროს თავისი დამოკიდებულება უმუშევრობასთან დაკავშირებით (ეძებს თუ არა სამუშაოს). რასაკვირველია, ეს არ ნიშნავს, რომ პიროვნება ვაიძულვით, იმუშაოს, თუ მას ამის სურვილი არ აქვს. მაგრამ, სახელმწიფოს უნდა გააჩნდეს მონაცემები იმ შრომითი პოტენციალის შესახებ, რომელსაც ქვეყანა ფლობს.

3.2. მოსახლეობის ცხოვრების დონე

მოსახლეობის ცხოვრების დონე, ანუ ის, თუ როგორ ცხოვრობენ, როგორ იკმაყოფილებენ ადამიანები თავიანთ მოთხოვნილებებს, დამოკიდებულია არაერთ ფაქტორზე, რომელთაგან უმთავრესია ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების არსებული მდგომარეობა. ბუნებრივია, რაც უფრო მაღალია ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ხარისხი, მით უფრო მაღალია ადამიანთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა და პირიქით, რაც უფრო მაღალია ცხოვრების დონე, მით უფრო მაღალია ეროვნული ადამიანისეული კაპიტალი, ეკონომიკური და სოციალური სტაბილიზაციის ხარისხი და, შესაბამისად, მით უფრო კარგი პირობები არსებობს ეკონომიკური განვითარებისათვის. მოსახლეობის ცხოვრების დონეზე ასევე დიდ გავლენას ახდენენ სხვა ფაქტორები – ეროვნული თავისებურებები, ტრადიციები და სხვ.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში ერთმანეთისაგან

განასხვავებენ ცნებებს – “ცხოვრების დონე” და “ცხოვრების ხარისხი”. მართალია, არსებობს გარკვეული ლოგიკა ამ ორ ცნებას შორის განსხვავების საპონენტად, მაგრამ, ჩვენი აზრით, მათ შორის მნიშვნელოვანი განსხვავება არ არსებობს. ცხოვრების დონეც და ცხოვრების ხარისხიც მოიცავს როგორც რაოდენობრივ, ისე თვისებრივ მხარეებს, ვინაიდან, თუ ხარისხობრივად ადამიანთა მოთხოვნილებები არ კმაყოფილდება, როგორ შეიძლება ვისაუბროთ ცხოვრების მაღალ დონეზე და პირიქით, თუ რაოდენობრივად ადამიანთა მოთხოვნილებები არ კმაყოფილდება, როგორ შეიძლება ვისაუბროთ ცხოვრების მაღალ ხარისხზე. საერთოდ, ცხოვრების პირობების შესაფასებლად უფრო მისაღებია ვიხმაროთ ტერმინი “ცხოვრების დონე”. ამასთან, მისაღებია განვიხილოთ ცხოვრების დონის რაოდენობრივი და ხარისხობრივი მაჩვენებლები.

ცხოვრების დონის მიხედვით ერთმანეთისაგან შეიძლება განვასხვაოთ ეპოქები, ქვეყნები, ადამიანები. ცხოვრების დონე უდიდეს გავლენას ახდენს ცხოვრების წესზე. საკმარისია, წარმოვიდგინოთ ცხოვრების დონით განსხვავებული ეპოქები, ქვეყნები და ადამიანები და დავინახავთ, თუ როგორ განსხვავდება ერთმანეთისაგან ერთი და იმავე ერის ცხოვრების წესი ცხოვრების დონის ზრდასთან ერთად, თუ როგორ განსხვავდება სხვადასხვა ცხოვრების დონის მქონე ქვეყნების ცხოვრების წესი ერთმანეთისაგან, თუ როგორ განსხვავდება ერთსა და იმავე ქვეყანაში ერთმანეთისაგან მდიდარ და

ღარიბ ადამიანთა ცხოვრების წესი. მართალია, ცხოვრების წესზე დიდ გავლენას ახდენს სხვა ფაქტორებიც (კულტურა, ტრადიციები, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოწყობის წესი, პროფესია და სხვ.), მაგრამ გადამწყვეტი მნიშვნელობა მაინც ცხოვრების დონეს ენიჭება.

ლიტერატურაში ასევე არსებობს ცხოვრების დონის სხვადასხვაგვარი ფორმულირება. ჩვენი აზრით, ეს ცნება არ მოითხოვს რთულ და ერთმანეთისაგან განსხვავებულ განმარტებებს. ცხოვრების დონე, ეს არის ცალკეულ ადამიანთა და საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების შესაძლებლობა. რაც უფრო მაღალია ცალკეული ადამიანის და საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების შესაძლებლობა, მით უფრო დიდია ცხოვრების დონე. მოთხოვნილებები კი, როგორც ვიცით, უსაზღვროა, თუმცა ცვალებადი და იზრდება ცხოვრების დონის ზრდასთან ერთად (წარმოება წარმოშობს ახალ მოთხოვნილებებს). ცხოვრების დონე უფრო პირდაპირ კავშირშია მოთხოვნასთან, ვინაიდან მოთხოვნა არის დაკმაყოფილებული მოთხოვნილება. ცხოვრების დონე კი, სწორედ, დაკმაყოფილებული მოთხოვნილებით განისაზღვრება. აქედან გამომდინარე, მთელი საზოგადოების ცხოვრების დონე დამოკიდებულია ერთობლივ მოთხოვნაზე, ხოლო ცალკეული ადამიანის ცხოვრების დონე – ინდივიდუალურ მოთხოვნაზე. მოთხოვნა კი თავისთავად დამოკიდებულია შემოსავლებსა და დანახოგებზე. მართალია, დანახოგები ამცირებს მიმდინარე

მოხმარებას და, მაშასადამე, ცხოვრების დონესაც, მაგრამ, სამაგიეროდ იგი ზრდის მოხმარებას მომავალში და შესაბამისად, ცხოვრების დონესაც.

ბუნებრივია, პირდაპირი კავშირი არსებობს მოთხოვნილებასა და ცხოვრების დონეს შორის, რაც უფრო დიდია მოთხოვნილების განვითარების ხარისხი, მით უფრო მაღალია ცხოვრების დონე. მოთხოვნილების განვითარების ხარისხი კი თავისთავად დამოკიდებულია თვისებრივ ცვლილებებთან წარმოებაში – საქონლისა და მომსახურების ახალი სახეობების წარმოშობასთან, რაც თავისთავად პირდაპირ კავშირშია ინოვაციებთან ეკონომიკაში. მაგრამ თანამედროვე პირობებში, ინფორმაციის საშუალებები იმდენად განვითარებულია, რომ ახალ მოთხოვნილებებს წარმოშობს არა მხოლოდ მდიდარ, არამედ ღარიბ ფენებში, ანუ მოთხოვნილებები მოსახლეობისა როგორც მდიდარ, ისე ღარიბ ნაწილს ერთნაირი აქვს, ამ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა კი მნიშვნელოვნად განსხვავებული. სწორედ ეს განაპირობებს ცხოვრების დონის განსხვავებულობას და გარკვეულ დაპირისპირებას მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს შორის. ამ მხრივ ყველაზე ნეიტრალურია საშუალო ფენა.

როგორ ნაწილდება შემოსავალი მოთხოვნილებების მიხედვით? უპირველეს ყოვლისა, ადამიანი იკმაყოფილებს პირველად მოთხოვნილებებს (კვება, ტანსაცმელი, ბინა), ხოლო შემდეგ სხვა მოთხოვნილებებს (განათლება, კულტურა, დასვენება, ფუფუნება).

ნება).

ცხოვრების დონის შესაფასებლად არსებობს მაჩვენებელთა მთელი სისტემა. უნდა ითქვას, რომ ყველა არსებული მაჩვენებელი სასარგებლოა და მათი გამოყენება საშუალებას იძლევა, დავახასიათოთ ცხოვრების პირობების ესა თუ ის მხარე. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ცხოვრების დონის ძირითადი მაჩვენებელი არის შემოსავალი და საქონლისა და მომსახურების ხარისხი როგორც ცალკეული პიროვნების, ისე მთელი საზოგადოებისათვის. სწორედ მათზეა დამოკიდებული როგორც ფიზიკური, ისე სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების, ასევე ცხოვრებისა და შრომის კომფორტის ხარისხი (რომელიც შეიძლება განისაზღვროს უახლესი სახეობის პროდუქციის გამოყენების მასშტაბებით). მაშასადამე, ცხოვრების დონე დამოკიდებულია ქვეყნის ეკონომიკის როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისებრივი განვითარების დონეზე, მათ შორის, შემოსავლების განაწილების სამართლიანობაზე.

აღამიანთა პირველყოფილი საზოგადოების პირობებში მდიდრებისა და ღარიბების ერთმანეთისაგან განსხვავება არ იარსებებდა (არ იარსებებდა შესაბამისი სიტყვებიც კი), ვინაიდან არ არსებობდა ღარიბებად და მდიდრებად დაყოფა, რადგანაც, რასაც მოიპოვებდნენ, თანაბრად მოიხმარდნენ (განაწილება ხდებოდა თანაბრად). თუმცა, განსხვავება ამ ნიშნის მიხედვით ცალკეულ თემებსა (ტომებს) და რეგიონებს შორის მაინც იქნებოდა (ბუნებრივი რესურსების, უნარის, შრომის იარაღების და სხვა

განსხვავებათა გამო). მდიდრებად და ღარიბებად დაყოფა იწყება მას შემდეგ, რაც კაცობრიობის ისტორიაში სხვადასხვა ფაქტორთა გამო (რომელიც კარგადაა ცნობილი) განაწილების სამართლიანობა ირღვევა, საზოგადოების გარკვეული ფენა უმრავლესობასთან შედარებით შემოსავლების მეტ ნაწილს ითვისებს და სხვებზე მდიდარი ხდება. მაგალითად, მონათმფლობელები – მონებზე, თავადაზნაურები – გლეხებზე, კაპიტალისტები – მუშებზე (სიღარიბეში იგულისხმება განსხვავება არა მხოლოდ მატერიალური ქონების, არამედ სხვა ფასეულობათა მიხედვითაც – განათლება, კულტურა, თავისუფლების ხარისხი და ა.შ.). შეიძლება ითქვას, რომ ისტორიულად თითქმის ყველა მონა და ყმა-გლეხი (იშვიათი გამონაკლისის გარდა) შეიძლება ჩაითვალოს **მუდმივ ღარიბებად**. კაპიტალიზმის პირობებში კი მდგომარეობა რადიკალურად იცვლება, ვინაიდან იურიდიულად მუშა (და გლეხიც) თავისუფალია და მათი იძულებით მუშაობა შეუძლებელია. ამდენად, კაპიტალისტი იძულებულია შემოსავლებიდან მეტი დაუთმოს მას, ვიდრე ამას მონათმფლობელები და თავადაზნაურები აკეთებდნენ. ბატონყმობის წიაღში წარმოიშობა საშუალო ფენა (ძირითადად ხელოსნები), რომელიც კაპიტალიზმის დროს საზოგადოების ყველაზე დიდ ნაწილს წარმოადგენს.

პოლიტეკონომიკურ ლიტერატურაში საშუალო ფენის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრებაა გავრცელებული. ზოგი მას განიხილავს საზოგადოების დაყოფის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად და საშუა-

ლო კლასსაც კი უწოდებს. მაგალითად, სოციოლოგები – უილიამ ტომპსონი და ჟოზეფ ჰიკი [288] საზოგადოებას შემოსავლების მიხედვით ყოფენ უმაღლეს, უმაღლეს საშუალო, უდაბლეს საშუალო, მუშათა და უდაბლეს კლასებად.

მიგვაჩნია, რომ საშუალო ფენას არ შეიძლება ეწოდოს კლასი, ვინაიდან კლასის ცნება დაკავშირებულია მასში შემავალ წევრთა გარკვეულ სოციალურ სტატუსთან (რომელსაც ძირითადად სოციალურ-პოლიტიკური დატვირთვა აქვს. მაგალითად, მონა, მონათმფლობელი, ყმა-გლეხი, თავადი, მუშა, კაპიტალისტი, და მათ შორის არსებობს დაპირისპირებულობა, რომელიც ხშირად გადაიზრდება კლასობრივ ბრძოლაში). საშუალო ფენა კი უმეტესწილად დაკავშირებულია მის ეკონომიკურ მდგომარეობასთან (იგულისხმება არა მხოლოდ შემოსავლის დონე, არამედ განათლება, ინტელექტუალური საკუთრება, კვალიფიციური შრომის უნარი და სხვ.) და ის საზოგადოების მრავალფეროვანი ნაწილია, რომლის წევრების შემოსავალი მერყეობს საზოგადოების (ქვეყნის) წევრთა შემოსავლების საშუალო დონის მახლობლად. ე.ი. ამ ფენის წარმომადგენლები არც ღარიბები არიან და არც მდიდრები. მისი შემადგენლობა მრავალფეროვანია და ასევე მობილური. მის რიგებში შეიძლება იყოს თანამედროვე საზოგადოების სრულიად სხვადასხვა წრის წარმომადგენელი (მუშა, გლეხი, მეწარმე, სახელმწიფო მოღვაწე, მეცნიერი, მწერალი, სპორტსმენი და ა.შ.). საშუალო ფენის არსებობას დიდი მნიშვნელობა

აქვს ეკონომიკური განვითარებისათვის. იგი მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს მაკროეკონომიკურ და საერთოდ ქვეყნის სოციალურ და პოლიტიკურ სტაბილურობას. სწორედ ამიტომაც, რომ განვითარებულ ქვეყნებში ეს ფენა საზოგადოების ყველაზე დიდი ნაწილია.

ცნება “საშუალო ფენა” (და არა კლასი) პირველად გამოიყენა არისტოტელემ, ალბათ ძირითადად ხელოსანთა, ვაჭართა, მევახშეთა და მონათა იმ ნაწილის აღსანიშნავად, რომელთა მდგომარეობა მონათა ძირითად ნაწილზე უკეთესი იყო, ხოლო მონათმფლობელზე – უარესი. საზოგადოების ეს ნაწილი, ბუნებრივია, მონაწილეობას არ მიიღებდა მონათა გამოსვლებში.

განვითარებულ ქვეყნებში დღეისათვის საშუალო ფენის ხვედრითი წილი იმდენად დიდია და ცხოვრების საერთო დონე იმდენად მაღალი, საზოგადოების დაყოფა კლასებად საერთოდ კარგავს აზრს, ამიტომ საზოგადოების დაყოფა ხდება მხოლოდ “სტრატებად” ანუ “ფენებად”, რომელთა შორის ანტაგონისტური წინააღმდეგობა არ არსებობს.

ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ დროთა განმავლობაში ადამიანები გაცილებით უკეთ ცხოვრობენ, ვიდრე წინა საუკუნეებში. ე. ი. ადგილი აქვს სიმდიდრის ზრდის ტენდენციას. ამიტომ დღევანდელი ღარიბი წინა პერიოდის მდიდრებზე გაცილებით მდიდარი შეიძლება აღმოჩნდეს არა შემოსავლების, არამედ, უმთავრესად, ცხოვრების კომფორტის მიხედვით, რასაც მეცნიერულ-ტექნიკური მიღწევები

განაპირობებს. მაგალითად, დღევანდელი განვითარებული ქვეყნის საშუალო ფენის წარმომადგენელი გაცილებით მდიდარია, ვიდრე ეგვიპტის ნებისმიერი ფარაონი ან რომის ნებისმიერი იმპერატორი, ვინაიდან (მიუხედავად მათი გაცილებით დიდი შემოსავლებისა) მათი ცხოვრების პირობები ნაკლებ კომფორტული იყო – ვერ სარგებლობდნენ დღევანდელი დონის სატრანსპორტო და კავშირგაბმულობის საშუალებებით, ტელევიზიით, ვიდეო და აუდიო ტექნიკით, კინემატოგრაფიით, ინტერნეტით და ა. შ. და ა.შ.

3.3. სიღარიბე

სიღარიბე არის სუბიექტის ნორმალური ცხოვრებისათვის საჭირო ფიზიკურ და სულიერ სიკეთეთა უკიდურესი უკმარისობა. სუბიექტი შეიძლება იყოს ცალკეული ადამიანი, ადამიანთა ჯგუფი ან ქვეყანა.

სიღარიბის მიზეზი, გარდა სოციალური უთანასწორობისა, იყო მასობრივი უბედურება – მოუსავლიანობა, ეპიდემიები, წყალდიდობა, ხანძარი, ომები და სხვ. [409]. ისტორიიდან მრავალი ასეთი ფაქტის დასახელება შეიძლება.

სიღარიბის არსებობას განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ძირითადად განაპირობებს ტექნოლოგიების დაბალი დონე, მწირი ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალი, ეკონომიკის არასწორი რე-

გულირება და სხვ. მაგრამ გარკვეული კავშირია ასევე სიღარიბესა და ადამიანისეულ კაპიტალს შორის – სიღარიბე აუარესებს ადამიანისეულ კაპიტალს და ადამიანისეული კაპიტალის გაუარესება აძლიერებს სიღარიბეს. სიღარიბე, უპირველეს ყოვლისა, მოქმედებს ადამიანის ჯანმრთელობაზე, აუარესებს მის როგორც ფიზიკურ, ისე სულიერ მდგომარეობას. არასრულყოფილი კვება, მძიმე სანიტარული პირობები, ჯანდაცვის სფეროს, წყლის მომარაგების სისტემისა და გზების განუვითარებლობა, განათლებისა და კულტურის დაბალი დონე, ქანც-გამომცდელი შრომა, განუწყვეტელი დარდი თანდათან ცვეთს ადამიანს როგორც ფიზიკურად, ისე სულიერად, რაც კიდევ უფრო ცუდ მდგომარეობაში აგდებს მას.

უიმედობა ადამიანს აკარგვინებს რწმენას, რომ იგი როდესმე თავს დაადწვევს სიღარიბეს. რწმენის დაკარგვა იწვევს უმოქმედობას, რაც აძლიერებს სიღარიბეს ქვეყანაში.

ბუნებრივია, ადამიანის მდგომარეობა საზოგადოებაში, მისი შემოსავალი, დამოკიდებულია ადამიანისეულ კაპიტალზე, ანუ მის პროფესიულ, მეწარმეობრივ უნარზე, ნებისყოფაზე, მისწრაფებაზე და ა.შ.

სიღარიბის მიზეზია ასევე ინვალიდობა, როდესაც ადამიანს არ შეუძლია ან სრულად არ შეუძლია შეასრულოს სასარგებლო სამუშაო.

ცალკე აღნიშვნას იმსახურებს ის ფაქტი, რომ არცთუ იშვიათია შემთხვევები, როდესაც ადამიანს

არ აქვს სურვილი, იმუშაოს, ხელი მოჰკიდოს სასარგებლო საქმიანობას.

სიღარიბის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზია უმუშევრობა.

სიღარიბე უშუალო გავლენას ახდენს ეკონომიკურ განვითარებაზე, ვინაიდან იგი ფიტავს სამუშაო ძალას და ამით ამცირებს ქვეყნის ადამიანისეულ კაპიტალს და შესაბამისად მწარმოებლურ შესაძლებლობებს.

თანამედროვე ეტაპზე ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი კრიტერიუმი ხდება სიღარიბე. თუ განვითარების ნაყოფით ვერ სარგებლობს მოსახლეობის ღარიბი ფენები, თუ განსხვავება (ანუ უთანაბრობა) მდიდარ და ღარიბ ნაწილს შორის იზრდება, მაშინ, შეიძლება ითქვას, ეკონომიკურ განვითარებას ადგილი არ აქვს, მიუხედავად იმისა, რომ პროგრესული ცვლილებები ეკონომიკური სისტემის ელემენტებში შეიძლება ხორციელდებოდეს.

მაშასადამე, წარმოებული სიმდიდრის განაწილების პრობლემა ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კრიტერიუმი ხდება.

გლობალური მასშტაბითაც ეკონომიკურ განვითარებას ადგილი ექნება მაშინ, როდესაც განსხვავება განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის თანდათან შემცირდება.

ერთმანეთისგან განასხვავებენ **აბსოლუტურ** და **ფარდობით** სიღარიბეს.

აბსოლუტური სიღარიბის დონის დასადგენად აწესებენ სიღარიბის ზღვარს, რომელიც შემოსავ-

ლების დადგენილ დონეს წარმოადგენს და რომელიც განისაზღვრება ფიზიკური საარსებო მინიმუმით. ამჟამად, მსოფლიო ბანკის მონაცემების მიხედვით, უღარიბესი ქვეყნებისათვის ეს დონე (რომელსაც სიღარიბის ზღვარის საერთაშორისო დონეს უწოდებენ) შეადგენს არანაკლებ 1,25 აშშ დოლარს, ხოლო შემოსავლების საშუალო დონის მქონე ქვეყნებისათვის – 2 აშშ დოლარს (რომელსაც სიღარიბის ზღვარის საერთაშორისო საშუალო დონეს უწოდებენ). ასევე დიდია იმ მოსახლეობის რაოდენობა, რომელიც დღეში 1 აშშ დოლარზე ნაკლებს მოიხმარს.

აღნიშნული ნიშნის მიხედვით ქვეყნები ძლიერ განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. რეგიონების მიხედვით, იმ მოსახლეობის რიცხოვნობა და ხვედრითი წილი (ცხრილი 1), რომლებიც ცხოვრობდნენ სიღარიბის ზღვარს მიღმა, შემდეგნაირად გამოიყურება: 2005 წლისათვის დედამიწის მოსახლეობის თითქმის 53.6%-ის შემოსავალი დღეში შეადგენდა – 2, 31.1%-ისა – 1.25, ხოლო 16.1%-ისა – 1 აშშ დოლარზე ნაკლებს.

ყველაზე დიდი რაოდენობით ღარიბი მოსახლეობა ცხოვრობს სამხრეთ აზიასა და საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკის ქვეყნებში, ყველაზე ნაკლები – ევროპისა და ცენტრალური აზიის, ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ აფრიკის რეგიონებში.

ცხრილი 1

**სიღარიბის ზღვარს მიღმა მცხოვრები მოსახლეობა
მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით (2005)***

მოსახლეობის რაოდენობა, რომელთა შემოსავალი შეადგენს 1 და 2 ამერიკულ დოლარზე ნაკლებს დღეში		მლნ კაცი	%
აღმოსავლეთი აზია და წყნარი ოკეანის რეგიონი	1 \$	179.8	9.5
	1.25 \$	336.9	17.9
	2 \$	748.3	39.7
ჩინეთი ცალკე	1 \$	106.1	8.1
	1.25 \$	207.7	15.9
	2 \$	473.7	36.3
ევროპა და ცენტრალური აზია	1 \$	16.0	3.4
	1.25 \$	23.9	5.0
	2 \$	50.1	10.6
ლათინური ამერიკა და კარიბის აუზის ქვეყნები	1 \$	27.6	5.0
	1.25 \$	45.1	8.2
	2 \$	98.7	17.9
ახლო აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთ აფრიკა	1 \$	6.2	2.0
	1.25 \$	14.0	4.6
	2 \$	58.0	19.0

* <http://www.worldbank.org/eca/russian/>

სამხრეთ აზია	1 \$	350.3	23.7
	1.25 \$	595.8	40.4
	2 \$	1091.9	74.0
ინდოეთი ცალკე	1 \$	266.5	24.3
	1.25 \$	455.8	41.6
	2 \$	827.7	75.6
აფრიკა საჰარის სამხრეთით	1 \$	299.1	39.2
	1.25 \$	384.2	50.4
	2 \$	551.0	72.2
სულ	1 \$	985.1	16.1
	1.25 \$	1399.8	25.7
	2 \$	2598.1	47.6

ღარიბი მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ცხოვრობს განვითარებად ქვეყნებსა და შემდეგ გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში. თუმცა ეს ქვეყნები განვითარების მეტად არათანაბარი დონით ხასიათდებიან.

ფარდობითი სიღარიბე კონკრეტულ ქვეყანაში დაკავშირებულია ისეთ მდგომარეობასთან, როდესაც ამ ქვეყანაში, ეკონომიკური რესურსების უკმარისობის გამო, შეუძლებელია ისე ცხოვრება, როგორც ცხოვრობს ამ საზოგადოების წევრთა უმეტესი ნაწილი. ამ დროს სიღარიბის ზღვარი შეიძლება განისაზღვროს არსებობისათვის აუცილებელი საშუალებების (საკვები, ტანსაცმელი, ბინა და ა.შ.) ან იმ საშუალებების მიხედვით, რომელიც სრულფასოვანი

მონაწილეობის მიღების შესაძლებლობას იძლევა საზოგადოების ცხოვრებაში (არსებობისათვის აუცილებელ საშუალებებთან ერთად, შრომის ხასიათი, დასვენება, განათლება და სხვ.).

ცხადია, აბსოლუტურ და ფარდობით სიღარიბეს შორის განსხვავება დიდია: აბსოლუტური სიღარიბე შესაძლებელია მოისპოს, ფარდობითი კი ყოველთვის იარსებებს, ვინაიდან შემოსავლების სრული გათანაბრება შეუძლებელია; აბსოლუტური სიღარიბის მაჩვენებელი საერთოა ყველა ქვეყნისათვის, ფარდობითი სიღარიბის დადგენა კი მხოლოდ ცალკეული ქვეყნების მიხედვით ხდება; ერთ ქვეყანაში აბსოლუტური სიღარიბის ზღვარი ხშირად შეიძლება ბევრად ნაკლები აღმოჩნდეს, ვიდრე ფარდობითი სიღარიბისა სხვა ქვეყანაში; ზოგიერთ ქვეყანაში სიღარიბის ფარდობითი ზღვარი შესაძლებელია ბევრად მეტი იყოს, ვიდრე სიმდიდრის საერთო დონე სხვა რომელიმე ქვეყანაში.

საერთოდ, სიღარიბის როგორც აბსოლუტური, ისე ფარდობითი დონე ბევრადაა დამოკიდებული შემოსავლების სამართლიან განაწილებაზე ქვეყანაში. შემოსავლების განაწილების ყველაზე მიღებულ მაჩვენებლად ითვლება მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების (კვანტილების) ხვედრითი წილი შემოსავლების საერთო მოცულობაში. ასევე მნიშვნელოვან ინფორმაციას იძლევა ლორენცის მრუდი და მასთან დაკავშირებული ჯინის კოეფიციენტი. ეს კოეფიციენტი იცვლება 0-დან 1-მდე და რაც უფრო ახლოსაა იგი 0-თან, მით უფრო თანაბარი და სამართლიანია

შემოსავლების განაწილება. თუმცა შემოსავლების ზუსტად თანაბარი განაწილება შეუძლებელია, რომელ ეკონომიკურ წყობილებასთანაც არ უნდა გვქონდეს საქმე.

შემოსავლების განაწილების ხელთ არსებული მონაცემებიდან ირკვევა, რომ მსოფლიოში ჯინის კოეფიციენტის ყველაზე კარგი მაჩვენებელი 24,7% XX საუკუნის ბოლოს ჰქონდა დანიას, ყველაზე ცუდი – ნამიბიას – 70,7%. ქვეყნების მიხედვით ჯინის კოეფიციენტების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ:

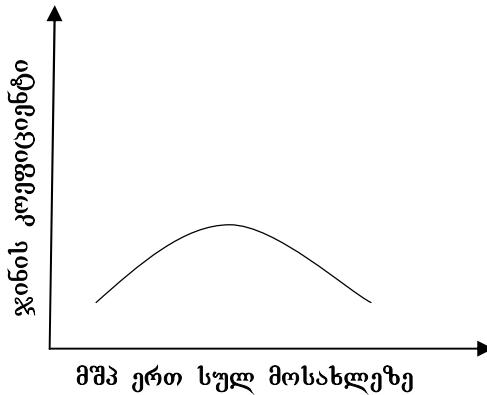
1. ჯინის კოეფიციენტის მაღალი დონე ძირითადად დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში არსებობს, თუმცა, არსებობს გამონაკლისები (ეთიოპია, ბანგლადეში და სხვ.), რაც იმაზე მეტყველებს, რომ:

2. შემოსავლების არასამართლიანი განაწილება ეკონომიკური განვითარების დონესთან ყოველთვის არ არის დაკავშირებული. იგი უფრო ჩამოყალიბებული ტრადიციებითა და ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფილებით განისაზღვრება.

იკვლევდა რა ისტორიულ ჭრილში ეკონომიკური ზრდის კანონზომიერებებს განვითარებად ქვეყნებში, სემონ კუზნეცი მივიდა დასკვნამდე, რომ თავდაპირველად ეკონომიკური ზრდა მიმდინარეობს განაწილების გაუარესების პირობებში, ხოლო შემდეგ, გარკვეულ დონეზე, იწყება შემოსავლების გათანაბრება. ეს გრაფიკულად გამოისახება მრუდით, რომელმაც კუზნეცის მრუდის სახელწოდება მიიღო (ნახ.1). ამ

* <http://www.worldbank.org/eca/russian/>

მრუდის თეორიული ახსნა იმაში მდგომარეობს, რომ ეკონომიკური ზრდის შედეგად მიღებული შემოსავლები უნდა გადანაწილდეს ბიზნესმენტთა სასარგებლოდ, ეს თანხები წარმოებაში რომ დააბანდონ, მიიღწევა ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპები. ეცნიერთა დიდი ნაწილი თვლის, რომ ეს დებულება არასწორია, იგი ემსახურება იმათ ინტერესებს, რომლებიც სარგებლობენ განაწილების უსამართლობით. კუზნეცის მოსაზრების საწინააღმდეგოდ გამოითქმება შემდეგი მოსაზრებები:

ნახ. 1. დამოკიდებულება ეკონომიკურ ზრდასა და შემოსავლების განაწილებას შორის

1. განვითარებად ქვეყნებში მოსახლეობის მდიდარი ნაწილი არ არის მიდრეკილი საინვესტიციო დაგროვებისადმი. ისინი ამჯობინებენ შემოსავლები გამოიყენონ პირადი დაგროვების მიზნით: შეიძინონ ძვირფასეულობა, უძრავი ქონება, გახსნან ანაბრები საზღვარგარეთ და ა.შ.

2. მცირე შემოსავლების დროს დაბალია სამუ-

შაო ძალის უნარი: ჯანმრთელობა, განათლება, კვალიფიკაცია და ა.შ.

3. განაწილება ღარიბი მოსახლეობის სასარგებლოდ, გაზრდის მოთხოვნას სამამულო წარმოების საქონელზე, რაც ეკონომიკური ზრდის დაჩქარების ერთ-ერთი ფაქტორი იქნება.

4. სამართლიანი განაწილების შემთხვევაში გაცილებით დიდია ქვეყნის პოლიტიკურ-ფსიქოლოგიური სტაბილურობა, რაც ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთი სერიოზული ფაქტორია. აქედან გამომდინარე, კეთდება დასკვნა, რომ არ არის შეუძლებელი ერთდროულად ჰქონდეს ადგილი როგორც ეკონომიკურ ზრდას, ასევე განაწილების გაუმჯობესებას [417].

ვეთანხმებით რა ამ მოსაზრებებს, მიგვაჩნია, რომ, არათუ შესაძლებელია ეკონომიკური ზრდისა და განაწილების გაუმჯობესების ერთდროული განხორციელება, არამედ, შემოსავლების ოპტიმალური განაწილებაც, რაც ეკონომიკური განვითარებისა და, აქედან გამომდინარე, ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია.

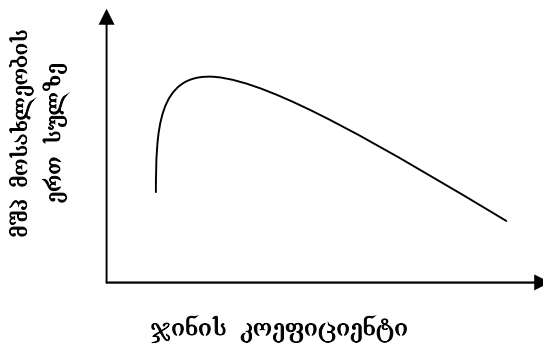
წარმოადგენს რა ეკონომიკური სისტემის შემადგენელ ნაწილს, განაწილებითი ურთიერთობები, მათი გაუმჯობესება იწვევს ეკონომიკური სისტემის თითქმის ყველა ელემენტის გარკვეულ სრულყოფას, რასაც ეკონომიკა გადაჰყავს თვისებრივად ახალ, უფრო მაღალ მდგომარეობაში, რაც ქმნის პირობებს ეკონომიკური ზრდის შემდგომი დაჩქარებისათვის:

უმჯობესდება ფიზიკური კაპიტალი და ტექნოლოგია, ვინაიდან მეწარმე უკვე ცდილობს მოგება გაზარდოს არა განაწილების გაუარესების ხარჯზე, არამედ ტექნიკისა და ტექნოლოგიის სრულყოფის საფუძველზე. განსაკუთრებით უმჯობესდება ადამიანისეული კაპიტალი, მისი ყველა ელემენტი: ფიზიკური სიჯანსაღე, გონებრივი უნარი, ცოდნა, კვალიფიკაცია. უმჯობესდება საკუთრებითი ურთიერთობები, ვინაიდან მოსახლეობის მეტი ნაწილი ებმება ბიზნესში, ხდება საწარმოს მესაკუთრე. უმჯობესდება ინსტიტუციები და ა.შ. მაგრამ ეს გრძელდება მანამ, სანამ შემოსავლების გათანაბრება არ მიაღწევს ოპტიმალურ მნიშვნელობას, რის შემდეგაც იწყება მეწარმეთა ეკონომიკური ინტერესების დაქვეითება, რაც უარყოფითად აისახება ეკონომიკური ზრდის ტემპებზე – იწყება დაქვეითება.

გრაფიკულად ეს დამოკიდებულება შემდეგნაირად გამოისახება (ნახ. 2). კოუზისა და ჩვენ მიერ შემოთავაზებულ მრუდებს ერთნაირი ფორმა აქვთ, მაგრამ არსით ურთიერთსაწინააღმდეგოა. კოუზის მრუდი ემპირიული მონაცემების საფუძველზეა აგებული და იგი გვიჩვენებს, რომ გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ეკონომიკურ ზრდას მოსდევს განაწილების გაუარესება, ხოლო შემდეგ გაუმჯობესება. ჩვენ შემოთავაზებულ მრუდზე კი განაწილების გაუმჯობესებას მოსდევს ეკონომიკური ზრდის დაჩქარება, სანამ განაწილების სრულყოფა ოპტიმალურ ზღვარს არ მიაღწევს. ჯინის კოეფიციენტის ოპტიმალური მნიშვნელობა, არსებული

მონაცემებიდან გამომდინარე, უნდა მერყეობდეს 0,2-0,25-ს, ანუ 20-25%-ს შორის.

იბადება კითხვა, მცდარია თუ არა კოუზის შეხედულებები? რასაკვირველია, არა, ვინაიდან მან დასკვნა გააკეთა განვითარებადი ქვეყნების სინამდვილეში არსებულ მონაცემთა საფუძველზე. კოუზის დასკვნებში ვლინდება სწორედ ბაზრის ერთ-ერთი დიდი ნაკლოვანება – უზრუნველყოს სოციალური თანასწორობა, რაც გარკვეული დოზით მხოლოდ სახელმწიფოს მხრიდან შესაბამისი პოლიტიკის გატარების შედეგადაა შესაძლებელი, რომელიც ძირითადად შემდეგ ღონისძიებებს მოიცავს: მცირე და საშუალო ბიზნესის სახელმწიფო ხელშეწყობის გაფართოებას, შემოსავლებსა და ქონებაზე პროგრესული გადასახადების შემოღებას; ხელფასის მინიმალური ზღვრის დადგენას; პირდაპირი ტრანსფერტული გადასახდელების დაწესებას მოსახლეობის ღარიბი ნაწილისათვის და ა.შ.

ნახ. 2. დამოკიდებულება შემოსავლების განაწილებასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის

34. კორუფცია

კორუფცია ლათინური სიტყვაა (corruptere), რაც ფუჭებას ნიშნავს. ყველაზე მეტად ეს ტერმინი გამოიყენება ბიუროკრატიული აპარატისა და პოლიტიკური ელიტის მიმართ. იგი ნიშნავს თანამდებობის პირთა მიერ უფლებამოსილებათა გამოყენებას პირადი სარგებლობის მიზნით, დადგენილი წესების საწინააღმდეგოდ.

კორუფცია მაკროეკონომიკურ კვლევებში აღიარებულია, როგორც ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი ძლიერი შემაფერხებელი ფაქტორი.

კორუფცია ახალი მოვლენა არაა, იგი სათავეს შორეულ წარსულში იღებს. ისტორიამ შემოინახა ხსენება ქალაქ-სახელმწიფო ლაგაშის შუმერი მეფის – ურუკაგინას შესახებ (XXIV ს. ჩ.წ.ა.), როგორც კორუფციის წინააღმდეგ მკაცრად მებრძოლი მეფისა და ა.შ.

დღეისათვის კორუფცია საერთაშორისო პრობლემას წარმოადგენს [287]. გლობალიზაციის პირობებში კორპორაციათა მიერ უცხო სახელმწიფოს მოხელეთა მოსყიდვის ფაქტები სულ უფრო გახშირდა და მასობრივ ხასიათს იღებს. კორუფციის მომძლავრება მსოფლიოს რომელიმე ქვეყანაში შესაძლებელია ნეგატიურად აისახოს სხვა ქვეყნების ეკონომიკაზე და სხვ.

შეიძლება გამოიყოს კორუფციის წარმოშობის სხვადასხვა მიზეზი. ყველაზე დიდი მიზეზი კორუფციის არსებობისა თვით სახელმწიფოს არსებობაა,

მაგრამ სახელმწიფოს არარსებობა გაცილებით მეტ პრობლემებს წარმოშობდა, ვიდრე კორუფციაა. ერთ-მანეთისგან შეიძლება განვასხვაოთ კორუფციის წარმოშობის ობიექტური და სუბიექტური ხასიათის მიზეზები, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს მიზეზები ძირითადად სუბიექტური ხასიათისაა და მათგან უმთავრესია არასრულყოფილი ინსტიტუციების (უმთავრესად ფორმალურის, მაგრამ ასევე არაფორმალურისაც), უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფო მართვის არასრულყოფილი სისტემის არსებობა.

არასრულყოფილ ინსტიტუციებში იგულისხმება:

1. განუვითარებელი სახელმწიფო დაწესებულებები. ამის ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითია ზოგიერთ ქვეყანაში (მათ შორის საქართველოში) გაჭიანურებული პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესი, როდესაც ძველი სახელმწიფო ინსტიტუტები ინგრევა და მათ ადგილს არცთუ ძლიერი და სრულყოფილი ინსტიტუტები იკავებენ. ასეთ პირობებში კორუფციისათვის კარგი სასათბურე პირობები იქმნება;

2. არასრულყოფილი საბაზრო ინფრასტრუქტურა [314]. ამის თვალსაჩინო მაგალითიც პოსტკომუნისტური ქვეყნებია. მაგალითად, საქართველოში, მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკური რეფორმები 15 წლის წინ დაიწყო, სრულყოფილი საბაზრო ინფრასტრუქტურა დღესაც არ არის ჩამოყალიბებული. ეს ნიშნავს იმას, რომ ასეთ ქვეყნებში საბაზრო ძალები სუსტია და ბიუროკრატია ზომიერად იჭრება ეკონომიკის ფუნქციონირებაში;

3. კონსერვატული საკანონმდებლო ნორმების არსებობა. მეტად თუ ნაკლებად, ასეთი რამ ყველა ქვეყნის საკანონმდებლო აქტებში შეიძლება აღმოვაჩინოთ, ვინაიდან ნებისმიერი კანონი დროთა განმავლობაში ძველდება და განახლებას საჭიროებს, რასაც მაღალი კორუფციის მქონე ქვეყნებში ბიუროკრატია სერიოზულ წინააღმდეგობას უწევს;

4. ახლადმიღებული კანონების არასრულყოფილება. განსაკუთრებით აღსანიშნავია საგადასახადო კანონმდებლობა. თუ გადასახადების სიდიდე ოპტიმალურზე მაღალია, მაშინ გადამხდელი ცდილობს დამალოს გადასახადი, რასაც აღწევს შესაბამის ორგანოებთან გარიგების გზით და რის გამოც იზრდება ჩრდილოვანი ეკონომიკის სიდიდე. საწარმოთა ნაწილი კი საერთოდ გადის ბაზრიდან. მაღალი გადასახადები ასევე ხელს უშლის ახალ საწარმოთა ბაზარზე შემოსვლას. ბუნებრივია, ყველა ამ შემთხვევაში მცირდება როგორც საგადასახდელო ბაზა, ისე შემოსავლები ბიუჯეტში. და, რაც ყველაზე მთავარია, ფერხდება ეკონომიკის განვითარება. როდესაც საქმე გვაქვს ოპტიმალური სიდიდის გადასახადებთან, მაშინ სახეზეა სრულიად საპირისპირო სურათი. რასაკვირველია, კორუფციის მაღალი დონის მქონე ქვეყნებში ბიუროკრატიას გადასახადების ოპტიმალური სიდიდის განსაზღვრის სურვილიც არ აქვს. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მისი ზუსტი განსაზღვრა თითქმის შეუძლებელია.

საქართველოში გადასახადების სიდიდე წლების განმავლობაში არ იყო ოპტიმალური, რამაც მნიშვნე-

ლოვნად განაპირობა ჩრდილოვანი ეკონომიკის მოცულობის ზრდა. ამჟამად საგადასახადო კოდექსი უფრო ლიბერალურია, თუმცა, სპეციალისტთა უმრავლესობის აზრით, იგი ჯერ კიდევ შორსაა ოპტიმალურისაგან. ჩვენი აზრით, გადასახადების სიდიდის განსაზღვრა უნდა ხდებოდეს არა სუბიექტურად, არამედ შედეგებიდან გამომდინარე. თუ აღმოჩნდება, რომ არსებული განაკვეთები აფერხებს ეკონომიკის განვითარებას, უნდა მოხდეს მათი სწრაფი შეცვლა მანამ, სანამ არ მივადწევთ პრაქტიკულად ოპტიმალურ მნიშვნელობას. საერთოდ, ალბათ, საჭიროა ჩვენც დავენერგოთ იმ ქვეყნების გამოცდილება, სადაც გამოიყენება “ავტომატური სტაბილიზატორები”, ანუ “ჩაშენებული სტაბილიზატორები”, რათა საგადასახადო განაკვეთების ცვლილება ხდებოდეს ავტომატურად და არ იკარგებოდეს დრო და, რაც მთავარია, პროდუქციის გამომუშავების მოცულობა, ეკონომიკის განვითარების ტემპების შეფერხების გამო;

5. კანონების, ნორმატიული აქტების, დადგენილებებისა და ა.შ. შესრულების დაბალი ხარისხი. ეს ნაკლოვანებებიც, ძირითადად, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისთვისაა დამახასიათებელი, ვინაიდან იქ მიმდინარე გარდაქმნებს მსოფლიოში ანალოგი არ მოქმედნება, ახალი გზის გაკვლევა კი შეცდომების გარეშე შეუძლებელია.

6. საზოგადოებაში ისეთი ჩვევებისა და ტრადიციების არსებობა, რომლებიც ხელს უწყობენ კორუფციის გაძლიერებას;

7. სახელმწიფო სექტორში ხელფასების დაბალი დონე კერძო სექტორთან შედარებით;

8. ბიუროკრატიული ელიტის მოწყვეტა ხალხისაგან;

9. მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა და სხვ.

არსებობს კორუფციის ობიექტური მიზეზებიც. მათგან შეიძლება აღინიშნოს:

1. ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების აუცილებლობა.

2. მართვის სისტემის დანაწევრებულობა. მართვის ყველა სადავე რომ ერთი პირის ხელში იყოს (მაგ., აბსოლუტური მონარქიის დროს), მაშინ კორუფცია აღარ იარსებებდა, ვინაიდან ასეთი მმართველისათვის კორუფცია აზრს კარგავს, მას ისედაც შეუძლია სიმდიდრის მითვისება;

3. ყოვლისმომცველი კონტროლის განხორციელების შეუძლებლობა.

4. კანონთა ორაზრობრივი ხასიათი;

5. მოსახლეობის განათლების დაბალი დონე;

6. ბიუროკრატიის არაკომპენტენტურობა;

7. მოქალაქეთა მიერ სახელმწიფოს კონტროლის დაბალი დონე;

8. სახელმწიფოს მონოპოლია გარკვეული მომსახურების წარმოებაზე.

შეიძლება გამოიყოს კორუფციის ძირითადი წყაროები:

1. სახელმწიფო ბიუჯეტი, საიდანაც ხორციელდება სახელმწიფო ხარჯები (ინვესტიციები, სახელმწიფო შესყიდვები და სხვ.).

2. არასაბიუჯეტო ფონდები.

3. რივატიზაცია.

4. საგადასახადო შეღავათები.

5. საგადასახადო დანაშაული [180].

6. საბაზროზე დაბალ ფასებში ნედლეულისა და მასალების გაყიდვა.

7. ბუნებრივი რესურსების მოპოვება.

8. სახელმწიფო აქტივების გაყიდვა.

9. ჩრდილოვანი ეკონომიკა.

10. კომერციული საქმიანობის გადაცემა კერძო პირებისადმი

11. თანამდებობებზე დანიშვნა.

12. არჩევნებში მონაწილეობის უფლების მინიჭება.

13. საზღვარგარეთული დახმარებები და სხვ.

კორუფცია დაკავშირებულია მრავალ ნეგატიურ მოვლენასთან. მაგალითად ისეთებთან, როგორცაა: ეკონომიკური რესურსების არაეფექტიანი გამოყენება; კორუფციული ნაკადების უარყოფითი გავლენა ეკონომიკაზე; შემოსავლების დანაკარგები ბიუჯეტში; დროის დანაკარგები; სახელმწიფო აპარატის ეფექტიანობის დაქვეითება; მეწარმეთა განადგურება; ეკონომიკური ზრდის შეფერხება ინვესტიციების შეკვეცის გამო; ეკონომიკური განვითარების შეფერხება ინოვაციების შემცირების გამო; უცხოური დახმარებების არარაციონალური ათვისება; ინდივიდთა უნარის

არამიზნობრივი გამოყენება; სოციალური უთანასწორობის ზრდა; კულტურული და ინტელექტუალური დაქვეითება; ხელისუფლების ავტორიტეტის დაკარგვა; საერთაშორისო ურთიერთობების დამახინჯება და სხვ.

კორუფციული მმართველობის დროს სახელმწიფო რესურსები მიედინება არა ქვეყნის ეკონომიკის მოთხოვნილებების შესაბამისად, არამედ იქ, სადაც უფრო მოსახერხებელი იქნება მისი მოპარვა.

ისმის კითხვა, ეკონომიკურად არის თუ არა მომგებიანი ბრძოლა კორუფციის მთლიანად აღმოფხვრისათვის? ბუნებრივია, თუ კორუფციის მთლიანად აღმოფხვრა შესაძლებელი იქნება დანახარჯების გარეშე, მაშინ იგი სასურველი და მომგებიანი იქნება, მაგრამ ეს მიღწევადია მხოლოდ მაშინ, როდესაც აღარ იარსებებენ ისეთი ადამიანები, რომლებიც მონაწილეობას მიიღებენ კორუფციულ გარიგებებში. რეალურ სინამდვილეში ასეთი რამ არ არსებობს და არც მომავალში იარსებებს. ამდენად, აუცილებელი ხდება ერთმანეთს შევადაროთ კორუფციის შედეგად მიღებული დანაკარგები (კორუფციული დანაკარგები) და დანახარჯები, გაწეული მისი აღმოფხვრისათვის.

საერთოდ, დანახარჯები კორუფციის მთლიანად აღმოფხვრისათვის ძალიან მნიშვნელოვანია და იგი მოიცავს არა მხოლოდ შესაბამის ღონისძიებებზე გაწეულ მატერიალურ დანახარჯებს, არამედ საზოგადოების თავისუფლების შეზღუდვით გამოწვეულ დანახარჯებსაც. ამასთან, რაც უფრო ძლიერდება

სახელმწიფოს მხრიდან კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლა, მით უფრო იზრდება კორუფციული შესაძლებლობების პოტენციალი. ე.ი. კორუფციის აღმოფხვრის გზაზე დანახარჯების სიდიდე თანდათან იზრდება და არ მცირდება. მიუხედავად ამისა, კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლას შესაძლებელია მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰყვეს (ამაზე მეტყველებს პორტუგალიის, შვეციის, სინგაპურის და სხვათა შედეგები).

ეკონომიკური თვალსაზრისით კორუფციის აღმოსაფხვრელად დანახარჯების გაღება უნდა გაგრძელდეს მანამ, სანამ კორუფციის აღმოფხვრის ეკონომიკური შედეგები მეტი იქნება დანახარჯებზე. ე.ი. კორუფციის ოპტიმალური დონე მიიღება მაშინ, როდესაც დანახარჯები, გაწეული მისი აღმოფხვრისათვის, გაუტოლდება მიღებულ შედეგს, ვინაიდან ამის შემდეგ დანახარჯები გადააჭარბებს შედეგს.

კორუფციის შემცირების მაკროეკონომიკური ხასიათის ღონისძიებებიდან უმთავრესია ისეთი მაკროდა მიკროეკონომიკური კლიმატის შექმნა, რომელიც აღმოფხვრის კორუფციის წარმომშობ მიზეზებს, უპირველეს ყოვლისა, გააუმჯობესებს არსებულ ინსტიტუციებს. გარდა ამისა, შეიძლება გამოვეყნოთ კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლის შემდეგი ძირითადი მეთოდები [356]:

1. კანონებისა და მათი შესრულების გამკაცრება, რასაც შედეგად მოჰყვება კორუფციაზე წასვლის რისკის ამაღლება. კორუფციულ გარიგებებზე მიდიან მაშინ, როდესაც ბიუროკრატიული რენტა ბევრად

აღმატება კორუფციაში მონაწილეობის რისკს. კანონებისა და მათი შესრულების გამკაცრებას, ბუნებრივია, მოჰყვება აღნიშნული რისკის ამაღლება, რაც, ცხადია, იმოქმედებს კორუფციის შემცირების მიმართულებით.

2. საბაზრო ძალების გაძლიერება. სრულყოფილი საბაზრო მექანიზმის არსებობის პირობებში ნაკლებია ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევის აუცილებლობა და ამიტომ მცირდება კორუფციული გარიგებების რაოდენობა;

3. ჩინოვნიკთა ხელფასების გაზრდა. მართალია, სახელმწიფო მოხელეთა ხელფასის ზრდამ შეიძლება ვერ გამოიწვიოს კორუფციის დონის პირდაპირპროპორციული შემცირება, მაგრამ ისიც ბუნებრივია, რომ მატერიალურად უფრო მეტად უზრუნველყოფილი ადამიანი ნაკლებად წავა რისკზე. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მსოფლიოში ყველაზე დაბალი კორუფციის მქონე ქვეყნებში სახელმწიფო მოხელეთა ხელფასი 2-3-ჯერ მეტია კერძო სექტორში არსებულ ხელფასზე.

4. ფინანსური კონტროლი (აუდიტი).

5. დამოუკიდებელი სასამართლო ხელისუფლება და სხვ.

მაგრამ ყველა ეს ღონისძიება ეფექტიანი იქნება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ამით დაინტერესებულია ქვეყნის უმაღლესი დონის ხელისუფლება. თუკი საპირისპირო მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე, მაშინ პრობლემა უნდა გადაწყდეს ხალხის ძალაუფლების

გამოყენებით, ანუ არჩევნების გზით სათავეში უნდა მოვიდეს შესაბამისი მთავრობა.

ანტიკორუფციული ღონისძიებების გასატარებლად სასურველია, ქვეყანაში არსებობდეს ანტიკორუფციული მაკროეკონომიკური მექანიზმი, რომელშიც მონაწილეობას მიიღებს ხელისუფლების სამივე შტო – მთავრობა, პარლამენტი, სასამართლო ხელისუფლება – და თავისუფალი მასმედია.

3.5. მოსახლეობის ზრდა

ეკონომიკური განვითარება და მსოფლიო მოსახლეობის ზრდის პრობლემა მეოცე საუკუნის 50-იანი წლებიდან მწვავედ დადგა. მეცნიერთა და პოლიტიკოსთა დიდი ნაწილი თვლის, რომ მოსახლეობამ მსოფლიოში კრიტიკულ ზღვარს მიაღწია და საჭიროა მისი შეჩერების გზების გამონახვა.

მოსახლეობის ზრდა ეკონომიკურ განვითარებაზე ორმხრივ გავლენას ახდენს, როგორც დადებითს, ისე უარყოფითს. დადებითი მომენტებიდან შეიძლება გამოიყოს:

1. მოსახლეობის ზრდა აღიღებს ქვეყნის სამუშაო ძალის (შრომითი რესურსების) რაოდენობას, რაც აუცილებელია წარმოების გაფართოებისათვის, სახელმწიფოს სიძლიერის მატებისათვის.

2. ქვეყანაში, რომელშიც მოსახლეობის რიცხოვნობა დიდია, დიდია იმის ალბათობა, რომ მეტი რაოდენობის გამორჩეული ნიჭის მქონე (მეცნიერი, მეწარმე, ხელოვანი და ა.შ.) ადამიანი დაიბადოს,

ვიდრე იმ ქვეყანაში, სადაც მოსახლეობის რიცხვნობა მცირეა.

უარყოფითი მხარეებიდან აღსანიშნავია:

1. მოსახლეობის ზრდა მოითხოვს ეკონომიკის შესაბამის ზრდას, რაც უარყოფით გავლენას ახდენს გარემოზე.

2. რადგანაც ბუნებრივი რესურსები შეზღუდულია, მოსახლეობის დაუსრულებელი ზრდის პირობებში, იგი შესაძლებელია საკმარისი არ აღმოჩნდეს მოსახლეობის მზარდი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. ჯერ კიდევ XVIII-XIX საუკუნეების ბრიტანელი ეკონომისტი და დემოგრაფი ტომას რობერტ მალთუსი [257] ამტკიცებდა, რომ მოსახლეობის ზრდა გადააჭარბებდა პროდუქციის წარმოების შესაძლებლობებს, რასაც კატასტროფული შედეგები შეიძლება მოჰყოლოდა. მაგალითად, დღეისათვის უკვე დგას არაერთი გლობალური პრობლემა რესურსების ამოწურვასთან დაკავშირებით.

მოსახლეობის ზრდის მომხრეთა რაოდენობაც არ არის მცირე. მერკანტილიზმის ევროპული სკოლის წარმომადგენლები XVII-XVIII საუკუნეებში თვლიდნენ, რომ მოსახლეობის ზრდა იყო დადებითი მოვლენა. დღესაც კი მეცნიერთა ნაწილს მოსახლეობის ზრდა პოზიტიურ მოვლენად მიაჩნია [281].

მსოფლიოში მოსახლეობის ზრდის პრობლემებს განსაკუთრებული ყურადღება მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაეთმო, რადგან ზრდის ტემპები არნახულ სიდიდეს აღწევს. 1972 წელს გარემოს დაცვის პრობლემებისადმი მიძღვნილი გაერთიანებული ერების

ორგანიზაციის ეგიდით ჩატარებულ სტოკჰოლმის კონფერენციაზე მიღებულ დეკლარაციაში გამოთქმულია შემოფოთება იმის შესახებ, რომ მოსახლეობის ზრდა წარმოშობს პრობლემებს გარემოს დაცვის უზრუნველყოფის სფეროში და რომ აუცილებელია შესაბამისი ზომების მიღება. მოსახლეობის ზრდის პრობლემებს მიეძღვნა აგრეთვე ბუქარესტისა (1974) და მეხიკოს (1984) საერთაშორისო კონფერენციები, საიდანაც გაისმა მოწოდება იმის შესახებ, რომ იმ ქვეყნებმა, სადაც უკვე იგრძნობა უთანაბრობა მოსახლეობის რიცხოვნობასა და ბუნებრივ რესურსებს შორის, გაატარონ შესაბამისი ღონისძიებები დარღვეული წონასწორობის აღსადგენად. იმავე სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული რიო-დე-ჟანეიროს 1992 და კაიროს 1994 წლების გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის კონფერენციებიც. შემდგომაც, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის საერთაშორისო ფორუმებზე, არაერთხელ მიეთითა მსოფლიოში მოსახლეობის ზრდის სტაბილიზაციის დიდ მნიშვნელობაზე, მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მისაღწევად.

კაცობრიობის ორმილიონიანი წლის არსებობის მანძილზე დიდი ხნის განმავლობაში დედამიწის მოსახლეობა ძლიერ მცირე იყო. 12 000 წლის წინ იგი მხოლოდ 5 მილიონ კაცს შეადგენდა, ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში კი მხოლოდ 250 მილიონს [417].

XX საუკუნე დედამიწაზე მოსახლეობის უპრეცედენტო ზრდის საუკუნე იყო, როდესაც მოსახლე-

ობის რიცხოვნობა 1,6 მილიარდიდან 6,1 მილიარდამდე გაიზარდა. ამასთან, თუ პირველი მილიარდით მატებას (1 მილიარდიდან 2 მილიარდამდე) 123 წელი (1804-1927) დასჭირდა, ბოლო მილიარდით მატება მხოლოდ 12 წელიწადში (2000-2012) მოხდა და 7 057 608 ათასი კაცი შეადგინა*.

მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდასთან ერთად პრობლემებს წარმოშობს ასევე დედამიწაზე მისი მეტად არათანაბარი განაწილება ტერიტორიების მიხედვით (70 პროცენტზე მეტი მხოლოდ 15 სახელმწიფოზე მოდის), აგრეთვე დიდია განსხვავება მოსახლეობის ზრდის ტემპებს შორის განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის. თუ განვითარებულ ქვეყნებში მოსახლეობის ზრდის კლება შეინიშნება, განვითარებად ქვეყნებში მოსახლეობის ზრდის ტემპები ჯერ კიდევ მაღალია, მიუხედავად იმისა, რომ არაერთ ქვეყანაში (ჩინეთი, ინდოეთი, სინგაპური, ტაივანი და ა.შ.) გატარდა ზომები შობადობის შესამცირებლად. აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობის რიცხოვნობასა და მისგან გამოწვეულ წარმოების მოცულობის ზრდასთან შედარებით გარემოზე უფრო დიდ ნეგატიურ ზემოქმედებას ახდენს ახალი ტექნოლოგიების ათვისება. მათი გამოყენების შედეგად მიიღება ბუნებაში არარსებული ნივთიერებები და მათი დაგროვება მავნე გავლენას ახდენს როგორც ლითონ-, ისე ჰიდრო- და ატმოსფეროზე, ისინი არღვევენ დედამიწის ოზონურ შრეს და ა.შ.

* <http://news.day.az/world/343414.html>

დედამიწის საერთო ფართობი არის 51 მლრდ ჰა, აქედან, ხმელეთზე მოდის 13, 4 ჰა (ანტარქტიდის გარდა - 1,5 ჰა), ანუ პლანეტის მოსახლეობის ერთ სულზე - 1,9 ჰა. მაგრამ, ხმელეთის ყველაზე დიდი ნაწილი (66%) უჭირავს სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულებისათვის გამოუყენებელ ადგილებს (მთები, უდაბნოები, ნახევრუდაბნოები, დასახლებები, ტყე და სხვ.). მიწის იმ ნაწილს, რომელზეც არის დამოკიდებული დედამიწის მოსახლეობის გამოკვება (სახნავი, ბაღები, საძოვარი და სათიბი), ხმელეთის მხოლოდ 34% უკავია (ანუ მოსახლეობის ერთ სულზე 0,7 ჰა), აქედან სახნავს და ბაღებს კი მხოლოდ - 11% (ანუ მოსახლეობის ერთ სულზე 0,2 ჰა). ეს მონაცემები ნათლად მეტყველებენ, თუ რაოდენ შეზღუდულია მიწის რესურსები დედამიწაზე. იგი ასევე ძალიან არათანაბრადაა განაწილებული რეგიონების და ქვეყნების მიხედვით.

მსოფლიოში მიწის ყველაზე დიდ რესურსებს ფლობს რუსეთი, აშშ, ინდოეთი, ჩინეთი, ბრაზილია და კანადა. საქართველო მცირემიწიანი ქვეყანაა. აქ ერთ სულ მოსახლეზე 2009 წელს სასოფლო-სამეურნეო მიწების მხოლოდ 0.68 ჰა და სახნავ-სათესი მიწების 0.17 ჰა მოდიოდა, რაც მსოფლიოს საშუალო მაჩვენებლებზე საკმაოდ ნაკლებია.

ასევე მნიშვნელოვანი პრობლემაა მოსახლეობის უზრუნველყოფა სასმელი წყლით. გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია საუბრობს სასმელი წყლის მომარაგებაში არსებულ კატასტროფულ მდგომარეობაზე, რაც, მოსახლეობის ზრდასთან ერთად, გან-

პირობებულია კლიმატის გლობალური ცვლილებით, სურსათისა და ჰიგიენის საშუალებათა მოხმარების ზრდით და სხვ. იუნესკოს მონაცემებით, სუფთა სასმელ წყალზე ხელი მიუწვდება დედამიწის მოსახლეობის მხოლოდ 89%-ს. ზოგიერთი მონაცემით სასმელ წყალზე ხელი არ მიუწვდება პლანეტის ყოველ მეოთხე მცხოვრებს.

ცალკე უნდა გამოიყოს ენერგეტიკული პრობლემა. გაანგარიშებები უჩვენებს, რომ მოსახლეობის ზრდასთან ერთად მსოფლიოში ენერჯის მოხმარება მის კვადრატჯერ იზრდება. ენერგეტიკული პრობლემა, როგორც გლობალური პრობლემა, წარმოიშვა XX საუკუნის 70-იან წლებში ნავთობზე ფასების მკვეთრი ზრდის გამო. მართალია, მას შემდეგ ბევრი წინააღმდეგობა იქნა დაძლეული, მაგრამ ენერგეტიკული პრობლემა მაინც ერთ-ერთ გლობალურ პრობლემად რჩება, ვინაიდან სათბობ-ენერგეტიკული რესურსები საბოლოოდ ამოწურვადია და ენერჯის გამოყენების მასშტაბების ზრდას შესაძლებელია, კატასტროფული ნეგატიური შედეგები მოჰყვეს (გლობალური დათბობა, კლიმატის ცვლილება, ოზონური ხვრელების წარმოქმნა, მუავას წვიმები და სხვ.).

ბუნებრივია, მოსახლეობის ზრდა წარმოშობს მრავალ პრობლემას, მაგრამ ეკონომიკური განვითარება ამ პრობლემის გადაჭრის ბევრ შესაძლებლობას იძლევა. ეს უკავშირდება:

1. თვისებრივ ცვლილებებს ეკონომიკაში, რის შედეგადაც მცირდება პროდუქციის მასალა- და ენერგოტევადობა; უნარჩენო და ეკოლოგიური ტექნო-

ლოგიების დანერგვა ამცირებს მანე ნივთიერებების გამოტყორცნას გარემოში; იზრდება მომსახურების სფერო, რომელიც ნაკლებ მატერიალურ სახსრებს მოიხმარს; ცხოვრების კომფორტის ზრდა უმეტესად ხდება პროდუქციის სამომხმარებლო თვისებების გაუმჯობესების ხარჯზე და არა ეკონომიკური ზრდის ხარჯზე, რის გამოც ეკონომიკური განვითარება თავად ხდება ეკონომიკური ზრდის შემაკავებელი ფაქტორი.

2. ცვლილებებს დემოგრაფიულ სტრუქტურაში. თუ დაბალი ეკონომიკური განვითარების მქონე ქვეყნებში ადგილი აქვს დემოგრაფიულ აფეთქებას, მაღალი ეკონომიკური განვითარების ქვეყნებში იწყება დემოგრაფიული გადასვლა (პოპულაციის სინქარის მკვეთრი ზრდის შეცვლა მისი ასევე მკვეთრი შემცირებით), რის შედეგადაც ხდება მოსახლეობის ზრდის სტაბილიზაცია. ეს გადასვლა დღეისათვის უკვე დამთავრებულია განვითარებულ ქვეყნებში და იწყება განვითარებად ქვეყნებში.

საერთოდ, მოსახლეობის ზრდის პრობლემა საყოველთაო მსოფლიო პრობლემაა, მაგრამ მისი გადაჭრა თითოეულმა ქვეყანამ ცალკე უნდა მოახერხოს, ვინაიდან ისინი სრულიად განსხვავებული პრობლემების წინაშე დგანან. მაგალითად, თუ ჩინეთს მოსახლეობის სწრაფი მატების პრობლემა აწუხებს, საქართველოში საწინააღმდეგო ვითარებაა. დემოგრაფთა შეფასებით, 1990 წლიდან მოყოლებული, გარკვეული გამონაკლისების გარდა, მოსახლეობის რაოდენობა საქართველოში კლებულობს. ამდენად,

აუცილებელი ხდება ამ ტენდენციის დაძლევა, თუმცა ეკონომიკური განვითარების შედეგად მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპების მიღწევა შეუძლებელი იქნება.

ეკონომიკური განვითარება ამცირებს მოსახლეობის ზრდის ტემპებს.

თაზი IV

მდგრადი ეკონომიკური განვითარების პრობლემები

4.1. ეკონომიკური განვითარების ეკოლოგიური ფაქტორი

“ეკოლოგია” ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს ბიოლოგიის ნაწილს, რომელიც შეისწავლის ცოცხალ ორგანიზმებს და მათ გარემო ბუნებასთან ურთიერთდამოკიდებულებას. რასაკვირველია, ეკონომიკურ ლიტერატურაში ეს ტერმინი ზუსტად აქ მოყვანილი გაგებით არ გამოიყენება. ვინაიდან ცოცხალ ორგანიზმებზე უდიდეს გავლენას ახდენს ბუნებათსარგებლობისა და ბუნების დაცვის პროცესები, ამიტომ “ეკოლოგიის” ცნება ბუნებათსარგებლობისა და გარემო ბუნების დაცვის ეკონომიკური პრობლემების შესწავლის დროსაც გამოიყენება. აქედან გამომდინარე, ეკონომიკური განვითარების ეკოლოგიური ფაქტორი გამოხატავს იმ გავლენას, რომელსაც ეკონომიკაზე რაციონალური ბუნებათსარგებლობისა და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნები ახდენს, ვინაიდან ამ მოთხოვნების გათვალისწინება და განხორციელება მასში მნიშვნელოვან თვისებრივ ცვლილებებს იწვევს. ეკოლოგიური ფაქტორის გათვალისწინების შედეგად ეკონომიკა გადადის სრულიად ახალ მდგომარეობაში, რომელსაც მოჰყვება თვისებრივი ცვლილებები მის თითქმის ყველა ელემენტში,

თვით საკუთრების ფორმებშიც კი. საკუთრების ფორმებში ცვლილებები ეკოლოგიური ფაქტორის გავლენით ხდება იმიტომ, რომ რაციონალური ბუნებათსარგებლობის და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნების გადაჭრა სხვადასხვა კონკრეტულ შემთხვევებში უკეთ ხერხდება საკუთრების შესაბამისი ფორმების გამოყენების დროს. მაგალითად, თეორიაში კარგადაა ცნობილი, რომ “საერთო რესურსების ტრაგედია” ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც ეკონომიკურ რესურსებზე არ არსებობს კერძო საკუთრება. ხშირ შემთხვევაში იმავე თვალსაზრისით, უმჯობესია საერთო საკუთრების არსებობა და სხვა.

ეკოლოგიური ფაქტორი ასევე იწვევს ცვლილებებს რესურსების გადანაწილებასა და სიმძლავრეთა განლაგებაში, ეკონომიკის სტრუქტურაში, ფიზიკურ და ადამიანისეულ კაპიტალში, პროდუქციის ხარისხში და ა.შ. რესურსების დიდი ნაწილი მიედინება ბუნების დაცვის ღონისძიებათა უზრუნველსაყოფად, ხოლო საწარმოო სიმძლავრეების განლაგება უმჯობესია იქ, სადაც ყველაზე ოპტიმალურად იქნება დაცული რესურსების რაციონალურად გამოყენებისა და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნები. ბუნების დაცვით პრობლემათა გადასაჭრელად წარმოიშობა შესაბამისი დარგები, რომლებიც ეკონომიკაში მნიშვნელოვან სტრუქტურულ ცვლილებებს იწვევენ. იგივე მოთხოვნები წარმოშობს პრინციპულად ახალ მასალა- და ენერგოდამზოგ უნარჩენო და სხვა ეკოლოგიურ მოწყობილობებს და ტექნოლოგიებს, რომელთა მომსახურება დაკავშირებულია ახალი პრო-

ფესიის (ინჟინერ-ეკოლოგები, ენერგო-ეკოლოგები, ეკონომისტ-ეკოლოგები, ეკოლოგიური ექსპერტები და სხვა) კადრების წარმოშობასთან. აღნიშნული მოთხოვნები ასევე იწვევს ცვლილებებს ინსტიტუციებშიც (კანონებში, ეკონომიკის მართვის ორგანოებში, ადამიანის ჩვევებში, ტრადიციებში და ა.შ.). ეკოლოგიური ფაქტორი ეკონომიკური ზრდის ტემპებზე მოქმედებს როგორც შენელების, ისე დაჩქარების მიმართულებით. შენელების მიმართულებით იმიტომ, რომ იწვევს დამატებით დანახარჯებს ფირმების მხრიდან, რაც ამცირებს მათ რენტაბელობას და შესაბამისად ერთობლივი მიწოდების სიდიდეს. დაჩქარების მიმართულებით კი იმიტომ, რომ, ჯერ ერთი, ეკოლოგიურ პროდუქტებზე სულ უფრო და უფრო იზრდება მოთხოვნა, და მეორეც, ბუნებისდაცვითი მოთხოვნების განხორციელების პროცესში წარმოიშობა და ყალიბდება შესაბამისი დარგები, რაც, რასაკვირველია, ასევე ეკონომიკური ზრდის ტემპებს აჩქარებს. მასთანავე, აღსანიშნავია, რომ ბუნებისდაცვით მოთხოვნილებათა განხორციელების თავდაპირველ ეტაპზე ეკონომიკურ ზრდაზე შემანელებელი ზემოქმედება გაცილებით მეტია, ვიდრე დამაჩქარებელი, თუმცა ეს სხვაობა თანდათან მცირდება და მაშინ, როდესაც მთელი ეკონომიკის ეკოლოგიზაცია დასრულდება, ეს სხვაობა საერთოდ აღარ იქნება. ალბათ, ამ ეტაპისათვის ბუნებისდაცვითი პროცესები აღარ უნდა წარმოადგენდეს “გარე ეფექტს” საბაზრო სისტემისათვის, ვინაიდან თითოეული ეკონომიკური აგენტი გაითავისებს, რომ დედამიწა ყველა ადამიანის საერთო

საცხოვრებელი ოჯახია და მისი ნებისმიერი დაუშვებელი დაბინძურება ყველასათვის საზიანო იქნება. სწორედ ისე, როგორც თითოეული ოჯახი, რომელიც იძენს შეშის ღუმელს, დაუფიქრებლად იღებს დანახარჯებს მასთან ერთად საკვამლე მილის შესაძენად, რათა თავიდან აიშოროს კვამლის საცხოვრებელ ბინაში დაგროვება, სწორედ ასევე, თითოეულმა აგენტმა დაუფიქრებლად უნდა გასწიოს ის ხარჯები, რომელიც თავიდან აგვაშორებს დედამიწის, ჩვენი საერთო საცხოვრისის დაბინძურებას.

ადამიანები თავიანთი სამეურნეო საქმიანობის დროს მავნე ზემოქმედების გამო ზიანს აყენებენ გარემო ბუნებას, რომლის აღდგენა ან თავიდან აშორება დამატებითი დანახარჯების გაწევას მოითხოვს. ჩნდება კონკრეტული პრობლემები, რომელთა გადაწყვეტაც არცთუ იოლია. მაგალითად, აუცილებელია გარემო ბუნებისადმი მიყენებული ზარალის ოდენობის განსაზღვრა, რაც რთულ მეთოდოლოგიურ ამოცანას წარმოადგენს. ასევე მნიშვნელოვანია საკითხი იმის შესახებ, თუ ვინ უნდა აანაზღაუროს გარემო ბუნებაზე მიყენებული ზარალი. ეს უნდა იყოს მწარმოებელი, მომხმარებელი, ცალკეული პიროვნება თუ საზოგადოება მთლიანად. ამაზე პასუხი თითქმის ერთადერთი უნდა იყოს – ზარალი უნდა აანაზღაუროს მან, ვინც გამოიწვია ის, ე.ი. მეწარმემ. მაშასადამე, ბუნების დაცვის მოთხოვნები უნდა შესრულდეს საწარმოების დონეზე, მაგრამ საწარმოები, როგორც წესი, არ არიან დაინტერესებულნი, ნებაყოფილობით გასწიონ დამატებითი დანახარჯები გარემო

ბუნების დაცვაზე.

საბაზრო მექანიზმს ყოველთვის არ შეუძლია გაითვალისწინოს ბუნების დაცვაზე გაწეული დანახარჯები იმიტომ, რომ ბუნების ყველა დაცვითი მოთხოვნა არ ძეგს უშუალოდ ამ მექანიზმში. საბაზრო მექანიზმში ბუნებისდაცვითი მოთხოვნა აისახება მაშინ, როდესაც გამაჭუჭყიანებელი ობიექტი თვითონ განიცდის ეკონომიკურ (თუმცა არა მარტო ეკონომიკურ) ზარალს გარემო ბუნებისადმი მიყენებული მავნე ზეგავლენის გამო, რაც შეიძლება აისახოს ამ ობიექტზე დასაქმებულ მუშაკთა ავადმყოფობის ზრდაში, კადრების დენადობის მატებაში, წარმოების შემადგენელი კომპონენტების დაზიანებაში. ეს ზარალი აისახება საბოლოო ეკონომიკურ შედეგებში, რაც გაზრდის პროდუქციის თვითღირებულებას და შეამცირებს მოგებას. ამიტომ მეწარმე დაინტერესებულია მიიღოს ზომები აღნიშნული ზარალის თავიდან ასაცილებლად ან შესამცირებლად, რაც ასევე გარკვეულ დანახარჯებთანაა დაკავშირებული. როდესაც გამაჭუჭყიანებელი ობიექტის საქმიანობის შედეგად გამოწვეული გარემო ბუნებისადმი მიყენებული ნეგატიური ზემოქმედება უშუალოდ არ აყენებს ზარალს მოცემული ობიექტის მესაკუთრეს, მაშინ ის არ არის დაინტერესებული, გაიღოს დამატებითი ხარჯები ბუნებისდაცვითი ღონისძიებების გასატარებლად. ამიტომ აუცილებელი ხდება მეწარმის იძულება, რათა მან აღკვეთოს სხვა ობიექტებისათვის ზარალის მიყენება. ეს კი შესაძლებელია სახელმწიფოს მიერ ეკოლოგიური რეგულირების განხორციე-

ლების მეშვეობით, რისთვისაც იგი იყენებს როგორც ადმინისტრაციულ, ისე ეკონომიკურ ბერკეტებს. გარემო ბუნების გამაჭუჭყიანებელ ნებისმიერ ობიექტს და მის მესაკუთრეს მაშინ მიეცემათ განსაკუთრებული სტიმული გარემოს დაცვის მიმართ, როცა ისინი თვითონ გადაიქცევიან გაწეულ არასწორ საქმიანობასთან დაკავშირებული ზარალის უშუალო ობიექტად, რაც მოხდება ორ ძირითად შემთხვევაში: პირველი, როცა გამჭუჭყიანებელი ობიექტის მიერ გარემო ბუნებაში გაშვებული მავნე ნივთიერებები აზიანებს თვით ამ ობიექტის მესაკუთრის მატერიალურ ქონებას და მისი არასწორი საქმიანობა ისევ უშუალოდ მას აყენებს ზარალს და მეორე, როცა გამჭუჭყიანებელი ობიექტის მიერ გარემო ბუნებაში გაშვებული მავნე ნივთიერებები, მართალია, უშუალოდ არ აზიანებს ამ ობიექტის მესაკუთრის მატერიალურ ქონებას, მაგრამ ისინი აზიანებენ სხვა მესაკუთრეთა ქონებას, რისთვისაც გამჭუჭყიანებელი ობიექტის მესაკუთრე, საბოლოო ჯამში, ირიბი გზით – სახელმწიფოს მიერ ბუნებისდაცვითი ხასიათის ეკონომიკური თუ სამართლებრივი ვერკეტების გამოყენებით – ასევე ღებულობს ზარალს [198].

გასათვალისწინებელია ის, რომ ყველა დარგი და საწარმო არათანაბარ პირობებში ღვას გარემო ბუნების დამცავ ღონისძიებებზე საჭირო დანახარჯების მიხედვით. არსებობს ისეთი დარგები და საწარმოები [ელექტროტექნიკა, ელექტრონიკა და სხვ.], რომელთათვის გარემო ბუნების დაცვის პრობლემები

ეკონომიკური თვალსაზრისით დიდ როლს არ თამაშობს, მაგრამ ისეთ დარგებში, როგორცაა ენერგეტიკა, ქიმიური მრეწველობა, მეტალურგიის ზოგიერთი საწარმო და სხვ., დანახარჯები გარემო ბუნების დაცვის ღონისძიებებზე მნიშვნელოვანია. ამიტომ გარემო ბუნების დაცვაზე გაწეულმა ხარჯებმა ასეთი საწარმოებისათვის მოსალოდნელია მნიშვნელოვანი გავლენა იქონიოს მათ მოგებასა და რენტაბელობაზე, რამაც კონკურენციის პირობებში შესაძლებელია წარმოების შემცირებასთან, ზოგიერთ შემთხვევაში მის გადატანამდე ან მოლიანად დახურვამდე მიგვიყვანოს.

გარემო ბუნებისადმი მიყენებული ზარალის ინტერნალიზაცია, ე.ი. ამ ზარალის ასახვა პროდუქციის საბოლოო ფასებში აუცილებელია. მაგრამ ყველა ზარალის თავიდან აცილება ცალკეულ საწარმოთა დონეზე მაინც შეუძლებელია. ამდენად, საბაზრო ეკონომიკის პირობებშიც კი საჭირო ხდება სახელმწიფოს მიერ ბუნების დაცვით ღონისძიებებზე სახსრების გაღება. არა თუ ცალკეულ საწარმოს, არამედ სახელმწიფოსაც კი არ ძალუძს ზოგიერთი ბუნებისდაცვითი პრობლემის გადაწყვეტა, ამიტომ თანამედროვე ეტაპზე ეს პრობლემა წყდება ორი ძირითადი მიმართულებით. პირველი მიმართულებაა ამ პრობლემის ზოგადი და კონკრეტული ასპექტების ცალკეულ ქვეყნებს შიგნით სამეურნეო მექანიზმის გამოყენებით გადაწყვეტა, ხოლო მეორე მიმართულება არის საერთაშორისო, მსოფლიო მასშტაბით ქვეყნებთან მრავალმხრივი თანამშრომლობის საფუძ-

ველზე შეთანხმებით მოგვარება [113].

გარემო ბუნების დაცვის ღონისძიებებს მიეკუთვნება სამეურნეო საქმიანობის ყველა სახეობა, რომელიც მიმართულია გარემო ბუნებაზე უარყოფითი ზემოქმედების შემცირებისა და ლიკვიდაციისაკენ, ბუნებათსარგებლობის გაუმჯობესებისაკენ. ყოველივე ამისათვის საჭირო ხდება სხვადასხვა სამუშაოთა ჩატარება: გამწმენდი და გამაუვნებელი ნაგებობების და მოწყობილობების მშენებლობა – ექსპლუატაცია, მცირენარჩენიანი და უნარჩენო ტექნოლოგიური პროცესებისა და წარმოებების განვითარება, საწარმოებისა და სატრანსპორტო სისტემების განლაგება ეკოლოგიურ მოთხოვნათა გათვალისწინებით, მიწების რეკულტივაცია, ბრძოლა მიწის ეროზიის წინააღმდეგ, ფლორისა და ფაუნის დაცვა და კვლავ წარმოება, წიაღის დაცვა და მინერალური რესურსების რაციონალური გამოყენება.

ბუნების დაცვის ღონისძიებების განსახორციელებლად საჭირო დამატებითი მატერიალური სახსრების გაღებას საბოლოოდ შესაძლებელია მოჰყვეს ეკონომიკური ეფექტი, ეკოლოგიურ და სოციალურ ეფექტთან ერთად. ეკონომიკური შედეგები ვლინდება ბუნებრივი რესურსების ეკონომიაში ან მათი დანაკარგების თავიდან აცილებაში, შრომითი რესურსების ეკონომიაში. ამასთან, ეკოლოგიურ ღონისძიებათა განხორციელების დროს უნდა გამოვდიოდეთ არა ვიწრო დარგობრივი ინტერესებიდან, არამედ საერთო სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან. შესაძლებელია, ეკოლოგიურ ღონისძიებათა განხორციე-

ლებამ მოცემულ დარგში ზარალი გამოიწვიოს, მაგრამ ქვეყნის მასშტაბით მას მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ეფექტი მოჰყვეს.

გარემოს დაცვაზე გაწეული დანახარჯების საერთო ეკონომიკური შედეგები მდგომარეობს იმაში, რომ მცირდება გარემოზე უარყოფითი ზემოქმედება და უმჯობესდება მისი მდგომარეობა, რაც გამოვლინდება გარემოში გატუჭყიანების შემოსვლის მოცულობის შემცირებაში, გამოსაყენებლად სასარგებლო მიწის, ტყის და წყლის რესურსების რაოდენობის ზრდასა და მათი ხარისხის გაუმჯობესებაში. სოციალური შედეგები კი მდგომარეობს მოსახლეობის ფიზიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებაში, დაავადებათა შემცირებაში, შრომისა და დასვენების პირობების გაუმჯობესებაში, გენეტიკური ფონდის შენარჩუნებაში, ბუნებრივი და ანთროპოგენური ლანდშაფტების ესთეტიკური ღირებულებების და ბუნების ძეგლთა და ნაკრძალთა ზონების შენარჩუნებაში. უნების დაცვის ღონისძიებათა ეკონომიკური ეფექტიანობის გაანგარიშების მეთოდის შემუშავება რთული საკითხია, თუნდაც იმიტომ, რომ ყველა შედეგის ეკონომიკური მაჩვენებლებით გამოხატვა შეუძლებელია, ზოგი მოვლენის გათვალისწინება კი პროცესების მრავალმხრივობის გამო ვერ ხერხდება. იუხედავად ამისა, არსებობს დებულებები ბუნების დაცვის ღონისძიებათა ეკონომიკური ეფექტიანობის განსაზღვრისა და ეკონომიკური ზარალის შეფასებისათვის, რომელიც სახალხო მეურნეობას მიადგა გარემო ბუნების გატუჭყიანების შედეგად. ამ მეთოდის

მიხედვით, შეიძლება გავიანგარიშოთ გარემო ბუნების დაცვის ღონისძიებებზე გაწეულ დანახარჯთა საერთო, ფარდობითი და წმინდა ეკონომიკური ეფექტიანობა.

ზემოთ დასახელებული მეთოდიკების დაწვრილებით განხილვას აქ არ შევუდგებით, რადგანაც ეკონომიკურ ლიტერატურაში ის უკვე სათანადო დონეზეა გაანალიზებული [198], მაგრამ დავძენთ, რომ მათი მიხედვით შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ ცალკეულ ბუნებისდაცვით ღონისძიებებზე გაწეული დანახარჯების ეფექტიანობის განსაზღვრა და არა ახალი პროექტის განხორციელების დროს გარემოზე მიყენებული ზარალის აღმოსაფხვრელად გაწეული დანახარჯების ეკონომიკური ეფექტიანობის განსაზღვრა ობიექტის სამეურნეო საქმიანობის დაწყებამდე, რასაც ჩვენ ახალი ობიექტის ეკოლოგიურ-ეკონომიკურ ეფექტიანობას ვუწოდებთ.

ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობის ცნების ქვეშ ვგულისხმობთ ახალი პროექტის განხორციელებისას ეკოლოგიური მდგომარეობის ცვლილებისა და ბუნებისდაცვითი ღონისძიებების გატარების შედეგად მიღებულ ეკონომიკურ ეფექტს მთელი ქვეყნის მასშტაბით.

როდესაც ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობის გაანგარიშება ხდება წინასწარ, პროექტის განხორციელებამდე, არსებობს შესაძლებლობა, თავიდანვე გავითვალისწინოთ გარემო ბუნებაზე ყველა შესაძლო მავნე ზემოქმედება და დავსახოთ მისი თავიდან აცილების ღონისძიებები. ამასთან, მიგვაჩ-

ნია, რომ ახალი ობიექტის ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობის მაჩვენებელში ასახვა უნდა პოვოს არა მხოლოდ ბუნების დაცვაზე გაწეულმა ხარჯებმა, არამედ მოსალოდნელმა მთლიანმა ეკონომიკურმა ზარალმაც, როგორც დანახარჯმა. უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ მოცემული პროექტის განხორციელებას, ყოველგვარი დამატებითი დანახარჯების გარეშე, შესაძლებელია მოჰყვეს ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესება როგორც მიმდებარე გარემოში, ისე მთელ ქვეყანაში (იგულისხმება წარმოებული პროდუქციის მოხმარება). ასეთი შემთხვევა განსაკუთრებით მოსალოდნელია ენერგეტიკაში, რადგანაც ენერგეტიკულ საწარმოში წარმოებული პროდუქტი გამოიყენება ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროში. მაგალითად, თბოელექტროსადგურების მშენებლობას შესაძლებელია მოჰყვეს ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესება მიმდებარე გარემოში და აქედან გამომდინარე, ადგილი ექნეს ეკონომიკურ ზარალს, მაგრამ მათი არაშენების შემთხვევაში, ელექტროენერჯის უკმარისობის გამო, ადგილი ექნება ეკოლოგიური მდგომარეობის უფრო ფართომასშტაბიან გაუმჯობესებას და აქედან გამომდინარე, უფრო დიდ ეკონომიკურ ზარალს, რომ არაფერი ვთქვათ პირდაპირ ეკონომიკურ ზარალზე.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ახალი პროექტების აბსოლუტური ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობა შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$E_a = (R + r_1 + r_2) - (p_1 + S) \quad (1)$$

სადაც, R არის ბუნების დაცვის ღონისძიებებზე გაწეული დანახარჯების წლიური ეკონომიკური შედეგი; r_1 – პროექტის განხორციელების შედეგად მშენებლობის ზონაში ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესების ხარჯზე მიღებული ეკონომიკური ეფექტი; r_2 – პროექტის განხორციელების შემდეგ მიღებული პროდუქტის გამოყენებით ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესების შედეგად მიღებული ეკონომიკური შედეგი; ∂_1 – პროექტის განხორციელების შედეგად მოსალოდნელი ეკონომიკური ზარალი; S – მოცემული პროექტის განხორციელებისას ბუნებისდაცვით ღონისძიებებზე გაწეული დაყვანილი დანახარჯები.

გარემოს დაცვის ღონისძიებებზე გაწეული დანახარჯების ხარჯზე მიღებული ეკონომიკური შედეგი (R) განისაზღვრება გარემოს გატუჭყიანების გამო თავიდან აცილებული წლიური ეკონომიკური ზარალის (∂) და წლიური დამატებითი შემოსავლის (Δv) ჯამით:

$$R = \partial + \Delta v \quad (2)$$

გარემოს გატუჭყიანების შედეგად თავიდან აცილებული ზარალის სიდიდე კი ტოლია სხვაობისა ბუნებისდამცავ ღონისძიებათა გატარებამდე ზარალსა $[\partial_1]$ და ღონისძიებათა გატარების შემდეგ ნარჩენ ზარალს $[\partial_2]$ შორის:

$$\partial = \partial_1 - \partial_2 \quad (3)$$

გარემო ბუნების გატუჭყიანების შედეგად თავიდან აცილებული ზარალის სიდიდეს ანგარიშობენ

შემდეგნაირად:

$$\partial = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^k \partial_{ij} \quad (4)$$

სადაც, ∂_{ij} არის i -ური სახის სრული ეკონომიკური ეფექტი, რომელიც მიიღება j -ურ ობიექტზე ზარალის თავიდან აცილების შედეგად; n – ეკონომიკური შედეგის სახეობათა რაოდენობა; k – ეკონომიკურ ობიექტთა რაოდენობა.

თუ გავითვალისწინებთ მეორე და მესამე ფორმულებს, პირველი ფორმულა მიიღებს შემდეგ სახეს:

$$E_a = (\Delta V + r_1 + r_2) - (\partial_2 + S) \quad (5)$$

თუ $E_a > 0$, მაშინ პროექტის ეკონომიურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობა დადებითია და, მაშასადამე, პროექტის განხორციელების ეკოლოგიურ შედეგებს ეკონომიკური თვალსაზრისით დადებითი შედეგი მოჰყვება, ე.ი. ასეთ შემთხვევაში ეკონომიკურ-ეკოლოგიური თვალსაზრისით პროექტის განხორციელება შესაძლებელია. რა თქმა უნდა, იგულისხმება, რომ ეს შესაძლებელი გახდა არა მხოლოდ ბუნებისდაცვით ღონისძიებათა გატარების შედეგად. ბუნებისდაცვით ღონისძიებათა გატარებას, ეკონომიკური თვალსაზრისით, აზრი აქვს მხოლოდ მაშინ, როდესაც $R > S$.

თუ $E_a < 0$, მაშინ პროექტის ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობა უარყოფითია, ე.ი. ეკონომიკურ-ეკოლოგიური თვალსაზრისით პროექტის განხორციელება მიზანშეუწონელია.

ახალი პროექტის განხორციელება ეკონომიკური

თვალსაზრისით ყველაზე მისაღებია მაშინ, როდესაც მცირე დანახარჯების პირობებში მიღებული იქნება მაქსიმალური ეკონომიკური შედეგი; ეკოლოგიური თვალსაზრისით მაშინ, როდესაც მოხდება ეკოლოგიური პირობების გაუმჯობესება ან არსებული დონის შენარჩუნება.

საუკეთესო იქნება ისეთი შემთხვევა, როდესაც ორივე ეს მოთხოვნა სრულდება, მაგრამ ასეთი დამთხვევა პრაქტიკულად შეუძლებელია.

ამდენად, ვინაიდან საზოგადოებას არ შეუძლია არსებობა მატერიალური დოვლათის წარმოებისა და გარკვეული ეკოლოგიური პირობების გარეშე, აუცილებელი ხდება რაღაც შუალედური ოპტიმალური ვარიანტის შერჩევა, როდესაც წარმოება, ეკონომიკური თვალსაზრისით, მომგებიანი იქნება, ხოლო ეკოლოგიური თვალსაზრისით, წონასწორობის დარღვევა განსაზღვრულ დასაშვებ ფარგლებში მოექცევა.

ტექნიკის განვითარების თანამედროვე დონეზე ყოველთვის შეუძლებელია მთლიანად ავიცილოთ გარემო ბუნებაზე მავნე გავლენა, მაგრამ ამის გამო არ შეიძლება კაცობრიობამ შეწყვიტოს საწარმოო პროცესი. მაშასადამე, ახორციელებს რა საწარმოო პროცესს, საზოგადოება მიდის გარკვეულ **ეკოლოგიურ დათმობაზე**. წარმოების ეკოლოგიზაციის განვითარების კვალობაზე აღნიშნული დათმობის სიდიდე თანდათან მცირდება.

4.2. მდგრადი ეკონომიკური განვითარება

რაციონალური ბუნებათსარგებლობისა და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნები თავისთავად დაკავშირებულია ეკონომიკური რესურსების შეზღუდულობასთან, ბუნების დაბინძურებასა და თვით ბუნების დამანგრეველი ძალების მოქმედების შედეგებთან. მსოფლიოში, ამ ასპექტის გათვალისწინებით შეიძლება გამოიყოს ეკონომიკური განვითარების სამი ეტაპი. პირველ ეტაპზე ბუნებრივი რესურსები ამოუწურავად ითვლებოდა და მთავარი ყურადღება საწარმოო სიმძლავრეთა ზრდას ეთმობოდა. მეორე ეტაპზე, მართალია, მხედველობაში მიიღებოდა რაციონალური ბუნებათსარგებლობისა და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნები, მაგრამ მათი სრულყოფილი განხორციელება არ ხდებოდა. მესამე ეტაპზე ეკონომიკა შედის მდგრადი ეკონომიკური განვითარების სტადიაში, რომელიც დღესაც გრძელდება. შაერთოდ, აღნიშნულ პრობლემას მსოფლიო მასშტაბით განსაკუთრებული ყურადღება მხოლოდ XX საუკუნის 60-იანი წლების ბოლოს და 70-იანი წლების დასაწყისიდან მიექცა. 1972 წელს ქალაქ სტოკჰოლმში გაიმართა მსოფლიო კონფერენცია ბუნების დაცვის საკითხებზე, სადაც გამოითქვა შეშფოთება იმის შესახებ, რომ ეკონომიკური ზრდის არსებული ტემპების შენარჩუნების შემთხვევაში კაცობრიობას კატასტროფა დაემუქრებოდა. კონფერენციამ მიიღო “ნულოვანი ზრდის” პროგრამა, რომელიც ითვალისწინებდა როგორც ეკონომიკური ზრდის, ისე მოსახ-

ლეობის ზრდის ტემპების შეკვეცას. რასაკვირველია, ამ პროგრამას განხორციელება არ ეწერა და არც განხორციელებულა.

ტერმინი “მდგრადი ეკონომიკური განვითარება” პირველად გამოყენებული იყო გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გარემოსა და განვითარების საერთაშორისო კომისიის მიერ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ნორვეგიის პრემიერ-მინისტრი გ. ბრუნტლანდი. 1987 წელს გავრცელდა აღნიშნული კომისიის მოხსენება – “ჩვენი საერთო მომავალი”, რომელშიც შემოთავაზებული იყო მდგრადი ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია. მისი არსი მდგომარეობდა იმაში, რომ უნდა გაგრძელებულიყო ეკონომიკის უწყვეტი განვითარება ახლანდელი თაობის მოთხოვნათა დაკმაყოფილების გასაუმჯობესებლად, ოღონდ მომავალი თაობების არსებობისათვის ზიანის მიყენების გარეშე*. მაშასადამე, მდგრადი ეკონომიკური განვითარების კონცეფცია მოიცავს სამ ძირითად მომენტს:

1. მოსახლეობის, განსაკუთრებით მსოფლიოს უღარიბესი ნაწილის, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების გაუმჯობესებას;

2. პროგრესული ტექნოლოგიების შექმნასა და რაციონალური ბუნებათსარგებლობისა და გარემოს დაცვის სახელმწიფო პოლიტიკის გატარებას, რომე-

* ამ პარაგრაფში ეს და სხვა ფაქტობრივი მასალა, რომლებზეც მითითება არ არის, მოპოვებულია გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მონაცემებზე დაყრდნობით.

ლიც შესაძლებელს გახდის, არ დაირღვეს დედამიწაზე მიმდინარე ბუნებრივი პროცესები.

3. ყველა იმ პრობლემის გადაჭრას, რომელიც დაკავშირებულია საერთოდ ეკონომიკურ განვითარებასთან, ანუ ეკონომიკის ახალ, უფრო სრულყოფილ მდგომარეობაში გადასვლასთან და არა მხოლოდ ეკონომიკურ ზრდასთან.

1992 წელს რიო-დე-ჟანეიროში გარემოსა და განვითარების საკითხებზე ჩატარდა მეორე მსოფლიო კონფერენცია, რომელზეც შემუშავებული და მიღებული იქნა პროგრამა – “დღის წესრიგი XXI საუკუნისათვის” – სადაც ასევე გადმოცემულია მდგრადი განვითარების არსი და ამოცანები.

მდგრადი განვითარების მოთხოვნათა განხორციელება შესაძლებელია მხოლოდ საზოგადოებასა და ბუნებას შორის ნივთიერებათა და ენერჯის რაციონალური გაცვლის შედეგად. ეს კი მიიღწევა მაშინ, როდესაც ადამიანთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება დაემყარება ბუნების თვითაღდგენისა და აღწარმოების მკაცრ კანონზომიერებას. მაშასადამე, დღის წესრიგში დგას საზოგადოებისა და ბუნების განვითარების, ანუ **კოევოლუციის** ამოცანა. ჩვენი პლანეტის ბიოსფერო გადადის ახალ თვისებრიობაში – **ნეოსფეროში**, მოაზროვნე გარსში, სადაც ადამიანები ამცირებენ ბიოსფეროსადმი არა მხოლოდ მის, არამედ ბუნების დამანგრეველი ძალების მიერ მიყენებული უარყოფითი ზემოქმედების შედეგებს.

მდგრად ეკონომიკურ განვითარებაზე გადასვლა გულისხმობს ისეთი გლობალური პრობლემების გა-

დაჭრას, რომლებიც დაკავშირებულია: მსოფლიო მოსახლეობის რიცხოვნობასთან; ეკონომიკურ ზრდასთან; არაგანახლებადი რესურსების ალტერნატიული რესურსებით ჩანაცვლებასთან; განახლებადი რესურსების კვლავწარმოების პირობების შენარჩუნებასთან; გარემოს დაბინძურების შემცირებასთან.

მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდა ყველაზე მეტად დაკავშირებულია რესურსების, უპირველეს ყოვლისა, სასურსათო პრობლემასთან. დღეისათვის მსოფლიოში მილიონობით ადამიანი შიმშილობს, მილიონობით კი სიღარიბის დონის მიღმა იმყოფება.

აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობის რიცხოვნობა და მისგან გამოწვეული წარმოების მოცულობის ზრდასთან შედარებით გარემოზე უფრო დიდ ნეგატიურ ზემოქმედებას ახდენს ახალი ტექნოლოგიების ათვისება. მათი გამოყენების შედეგად მიიღება ბუნებაში არარსებული ნივთიერებები და მათი დაგროვება მავნე გავლენას ახდენს როგორც ლითონ-, ისე ჰიდრო- და ატმოსფეროზე, ისინი არღვევენ დედამიწის ოზონურ შრეს და ა.შ.

თაზო V

ეკონომიკური ბანკოთარება და გლობალიზაცია

საერთაშორისო-ეკონომიკურ ურთიერთობებს საფუძველი ჯერ კიდევ შორეულ წარსულში ჩაეყარა. მაგრამ, მსოფლიო ეკონომიკა ყალიბდება მას შემდეგ, რაც წარმოიქმნა საქონლისა და მომსახურების მსოფლიო ბაზარი და დაიწყო წარმოების ფაქტორთა გატანის პროცესი, რასაც მოსდევს ეკონომიკის ინტერნაციონალიზაციისა და ტრანსნაციონალიზაციის გაძლიერება, მსოფლიო ეკონომიკის მისწრაფება საქონლის, მომსახურების, კაპიტალის, სამუშაო ძალის, ცოდნისა და ა.შ. ერთიანი ბაზრის ჩამოყალიბებისაკენ, ანუ მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაციისაკენ.

შეიძლება გამოიყოს მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაციის სამი ეტაპი. პირველი ეს არის 1820 – 1914 წლები, როდესაც მნიშვნელოვნად გაძლიერდა საერთაშორისო ვაჭრობა, დაიწყო სამუშაო ძალისა და კაპიტალის გატანა. ყოველივე ამას ხელი შეუწყო სატელეფონო კაბელის გაყვანამ, რომლითაც დიდი ბრიტანეთი დაუკავშირდა ჩრდილო ამერიკას. თუ მანამდე ინფორმაციის გადაცემას ლონდონიდან ამერიკამდე სჭირდებოდა დაახლოებით სამი კვირა, 1914 წლისათვის ეს დრო შემცირდა ერთ წუთამდე. ამაში ასევე დიდი როლი ითამაშა მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნების მიერ ოქროს სტანდარტის სისტემის

შემოდებამ, რითაც სასურველი გარემო შეიქმნა ინვესტიციების განხორციელებისათვის. მეორე პერიოდი მოიცავს 1914 – 1950 წლებს. მსოფლიო ომების და დიდი ეკონომიკური დეპრესიის გავლენის გამო, ამ პერიოდში სახელმწიფოებში თავი იჩინა ანტიგლობალიზმმა მისწრაფებებმა, უპირატესობა მიენიჭა ეროვნული ინტერესების დაცვას, მნიშვნელოვნად შეიზღუდა იმპორტი, ხოლო ზოგიერთმა ქვეყანამ მთლიანად მოახდინა გარე სამყაროდან ბლოკირება. გლობალიზაციის მესამე ეტაპი იწყება 1950 წლიდან და გრძელდება დღემდე. ეს ეტაპი არის გლობალიზაციის ყველაზე ინტენსიური განვითარების პერიოდი, როდესაც: იგი უპირველეს ყოვლისა, ხორციელდება რეგიონალიზაციის მეშვეობით, რის საფუძველზეც ძლიერდება საერთაშორისო ეკონომიკური ინტეგრაციის პროცესი; თავბრუდამხვევი ტემპებით მიმდინარეობს ეროვნული ეკონომიკის ტრანსნაციონალიზაცია. ტრანსეროვნული კორპორაციები წარმოადგენენ მთავარ ძალას მსოფლიო ეკონომიკაში ინტერნაციონალიზაციის პროცესების დასაჩქარებლად. სწორედ მათი საქმიანობა გარდაქმნის მსოფლიო მეურნეობას საქონლის, მომსახურების, კაპიტალის, სამუშაო ძალის და ცოდნის ერთიან ბაზრად; საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში დომინირებს არა საერთაშორისო ვაჭრობა, არამედ წარმოების და გასაღების ორგანიზება უშუალოდ საზღვარგარეთ; ხორციელდება მსოფლიო საფინანსო ბაზრების ფორმირება და მათი არნახული დივერსიფიკაცია. ძლიერდება უნიფიკაციის ტენდენცია ტექნოლოგიის,

ეკოლოგიის, საბუღალტრო და სტატისტიკური აღრიცხვის, განათლების, კულტურისა და სხვა სფეროებში; ახალი საინფორმაციო ტექნოლოგიების, ელექტრონული სისტემების დანერგვის მეშვეობით ხორციელდება მსოფლიო საკომუნიკაციო ქსელის დივერსიფიკაცია; ყალიბდება მძლავრი საერთაშორისო ეკონომიკური ორგანიზაციები, რომლებიც მთელ მსოფლიოში ნერგავენ მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ერთიან კრიტერიუმებს და თანდათან ახდენენ გლობალიზაციის ინსტიტუციურ გაფორმებას. მათი გადაწყვეტილებები სულ უფრო ხშირად ხდება იურიდიულად აუცილებელი ნომინალურად სუვერენული სახელმწიფოებისათვის; გლობალიზაცია შეიჭრა შიგა-სახელმწიფოებრივ სფეროშიც და თანდათან ხდება შიგა ცხოვრების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი, რომლის სიძლიერე ბევრად აჭარბებს ეროვნული სახელმწიფოს შესაძლებლობებს; ძლიერდება საერთაშორისო კონკურენცია ისეთ სუბიექტებს შორის, რომელთაც არ აქვთ განსაზღვრული სახელმწიფოებრივი წარმოშობა და რომლებიც კონკურენციას უწევენ ეროვნულ კომპანიებს, დევნიან რა მათ საკუთარი ბაზრებიდან; სულ უფრო და უფრო მეტი სახელმწიფო ებმება გლობალიზაციის პროცესებში, ყალიბდება გლობალური ცივილიზაციის შესაბამისი საერთო ჩვევები, გემოვნებები, ფასეულობები, შეხედულებები, აზროვნება და ა.შ.

იმ ფაქტს, რომ გლობალიზაციის პირობებში როგორც საქონლის და მომსახურების, ისე წარმოების ფაქტორთა გატანას ადგილი აქვს ძირითადად

განვითარებული ქვეყნებიდან განვითარებად ქვეყნებში, ადასტურებს ის, რომ ტრანსსეროვნული კორპორაციების მშობელი კომპანიების უდიდესი ნაწილი სწორედ განვითარებულ ქვეყნებშია განლაგებული. ამასთან, ტრანსსეროვნული კორპორაციები უპირატესობას ანიჭებენ პირდაპირ ინვესტიციებს, ვინაიდან ისინი დებულობენ თავისუფალ დაშვებას სხვა ქვეყნების ბუნებრივ და შრომით რესურსებზე, უერთებენ რა მათ თავიანთ საკუთარ რესურსებს – კაპიტალს, ცოდნას, ტექნოლოგიას, მეწარმეობრივ უნარს.

ტერმინი გლობალიზაცია დაკავშირებულია არა მხოლოდ ეკონომიკასთან, არამედ ადამიანის საქმიანობის თითქმის ყველა სფეროსთან – მეცნიერებასთან, კულტურასთან, ჯანმრთელობის დაცვასთან, სპორტთან, სოციალურ სფეროსთან, პოლიტიკასთან და ა.შ. იგი წარმოსდგება სიტყვისგან – “globe” (დედამიწა) და, მაშასადამე, წარმოადგენს საბოლოოდ დედამიწის ერთიან ეკონომიკურ, ტექნოლოგიურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ერთობად ჩამოყალიბების პროცესს, ცალკეული ქვეყნების სახელმწიფოებრიობისა და ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნების პირობებში. გლობალიზაციას აქვს საერთოპლანეტარული ხასიათი. თანამედროვე მაღალი ტექნოლოგიების გამოყენება (საინფორმაციო და ტელესაკომუნიკაციო ტექნოლოგიები, ინტერნეტი, თანამგზავრული ტელევიზია, სატრანსპორტო და კავშირგაბმულობის საშუალებები და ა. შ.) ბიძგს აძლევს დედამიწის ერთიან გლობალურ ორგანიზმად ჩამოყალიბებას.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა გლობალიზაციის წარმომშობ მიზეზებთან დაკავშირებით. ერთ ნაწილს მიაჩნია, რომ გლობალიზაცია არის ისტორიული განვითარების ობიექტური შედეგი, მეორე ნაწილი კი თვლის, რომ იგი ორგანიზებულია მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოების მიერ ეროვნული რესურსების თავიანთ სასარგებლოდ გამოყენებისა და საბოლოო, ანგარიშით, ეროვნული სახელმწიფოების საბოლოოდ გაუქმებისა და ერთიანი მსოფლიო სახელმწიფოს შექმნის მიზნით.

ჩვენი აზრით, გლობალიზაცია ეროვნულ ეკონომიკათა განვითარების პროცესის რეალური შედეგია, რასაც შემდეგი ძირითადი მიზეზები განაპირობებს: 1. ეკონომიკური განვითარების შინაგანი მოთხოვნები, ამაღლდეს – ადამიანთა ცხოვრების რეალური დონე, რითაც დაინტერესებულია მსოფლიოს ყველა ქვეყანა. 2. ადამიანთა პირადი ინტერესების დაკმაყოფილების მოტივაცია, მიიღოს რაც შეიძლება მეტი მოგება. 3. მსოფლიოში გადაუჭრელი გლობალური პრობლემების არსებობა, რომელთა გადაწყვეტაც ცალკეულ ქვეყნებს არ შეუძლიათ.

საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რა დადებით მომენტებთანაა დაკავშირებული საგარეო ვაჭრობა მასში მონაწილე ქვეყნებისათვის. იგი თითოეულ ადამიანს საშუალებას აძლევს, მოიხმაროს მეტი და უფრო მრავალფეროვანი საქონელი და მომსახურება. ასევე, თითოეული მეწარმე, რაც შეიძლება მაღალი მოგების მიზნით, თავის შესაძლებლობებს იყენებს

არა მხოლოდ ქვეყნის შიგნით, არამედ ქვეყნის გარეთაც, გააქვს რა საკუთარი წარმოების ჭარბი ფაქტორები. დღეისათვის არსებობს მრავალი გლობალური პრობლემა, რომელთა გადაჭრა ცალკეული სახელმწიფოებისათვის შეუძლებელია და ერთიან ძალისხმევას მოითხოვს. მაგალითად, ეს პრობლემებია: სიღარიბისა და ჩამორჩენილობის დაძლევა; მშვიდობის დამყარება და განიარაღება; სურსათით უზრუნველყოფა; ბუნებრივი რესურსებით უზრუნველყოფა; ეკოლოგიური და დემოგრაფიული სტაბილურობა; ადამიანური პოტენციალის განვითარება; მსოფლიო ოკეანის და კოსმოსის ათვისება და სხვა.

მიუხედავად იმისა, რომ გლობალიზაციის პროცესში ყველა ქვეყანა დებულობს გარკვეულ სარგებელს, ამ სარგებლის ხარისხი და რაოდენობა სხვადასხვა ქვეყნისათვის სხვადასხვაა. პრიორიტეტული მდგომარეობა, ფაქტია, განვითარებულ ქვეყნებს აქვთ, ვინაიდან სწორედ ისინი ფლობენ ჭარბი რაოდენობის და შესაბამისი ხარისხის წარმოების ფაქტორებს, ისინი აწარმოებენ მეტი რაოდენობისა და მაღალი ხარისხის პროდუქციას. ასეთი მდგომარეობა განაპირობებს იმას, რომ განვითარებული ქვეყნები მსოფლიო მასშტაბით: 1. იყენებენ გაცილებით იაფ სამუშაო ძალას და იაფ რესურსებს; 2. იზიდავენ მაღალი კვალიფიკაციის სამუშაო ძალას; 3. ხშირ შემთხვევაში სხვა ქვეყნებში გააქვთ დაბალი ხარისხისა და ნახმარი პროდუქცია; 4. აწარმოებენ ფიზიკურად და მორალურად მოძველებული ტექნიკის გატანას; 5. ექმნებათ ხელსაყრელი პირობები

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დასახქარებლად, ამისათვის მსოფლიო მასშტაბით საჭირო უზარმაზარი რესურსების მოზიდვის გამო.

სხვა ქვეყნები გლობალიზაციის პროცესში: 1. იყენებენ მსოფლიოში დაგროვილ დიდ გამოცდილებას და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის უახლეს მიღწევებს; 2. იღებენ დიდ ფინანსურ დახმარებებს; 3. წყვეტენ მრავალ (სიღარიბის, ეკოლოგიურ, სამედიცინო) პრობლემას.

მაგრამ გლობალიზაციას თან ახლავს ნაკლოვანებებიც, რომელთა გათვალისწინებასა და თავიდან აცილებაზე უნდა იზრუნოს მსოფლიოს როგორც წამყვანმა, ისე სხვა ქვეყნებმა. ეს პრობლემები ძირითადად შემდეგში მდგომარეობს: 1. გლობალიზაცია მოიცავს რა ცალკეულ ეროვნულ ეკონომიკათა თითქმის ყველა სფეროს, ზღუდავს სახელმწიფო მარეგულირებელი ფუნქციის განხორციელების შესაძლებლობას; 2. გლობალური მასშტაბით რაიმე ნეგატიური მოვლენის წარმოშობისას დიდია მისი მსოფლიოს ყველა ქვეყანაზე გავრცელების ალბათობა; 3. გლობალიზაციის პროცესში იმდენად დიდია ეკონომიკური ნაკადების მასშტაბები, რომ არ არის გამორიცხული, ზოგიერთ შემთხვევაში, იგი დამანგრეველი გამოდგეს ცალკეული, განსაკუთრებით კი სუსტი ქვეყნებისათვის; 4. იზრდება განვითარებადი ქვეყნებიდან სამუშაო ძალის, მათ შორის, მაღალკვალიფიციური კადრების ემიგრაციის მასშტაბები; 5. გლობალიზაციის დროს წარმოშობილი მიგრაციის დიდი მასშტაბები დემოგრაფიულ პრობლემებს წარ-

მოშობს ბევრ ქვეყანაში; 6. გლობალიზაციას ხშირად არაერთგვაროვანი განსხვავებული მიმართებები აქვს სხვადასხვა ქვეყნებისა და დარგების მიმართ, რაც საგრძნობ დეფორმაციებს იწვევს ცალკეული ქვეყნებისა და დარგების განვითარებაში; 7. გლობალიზაციისათვის დამახასიათებელია არასტაბილურობა საფინანსო ბაზარზე. “ცხელი ფულის” გაძლიერებულმა გადადინებებმა შეიძლება გამოიწვიოს არა მხოლოდ რყევები კაპიტალის ბაზარზე, არამედ საბანკო, სავალუტო და საერთო ფინანსური კრიზისი; 8. დღეისათვის გლობალიზაციის პირობებში თანდათან იზრდება განსხვავება განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის ცხოვრების დონის მიხედვით [306]. სამართლიანობა მოითხოვს, რომ გლობალიზაციის პირობებში განსხვავება უნდა მცირდებოდეს და რაც შეიძლება სწრაფად. სხვა შემთხვევაში ეს იქნება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობა გლობალიზაციის გზაზე; 9. წინააღმდეგობა გლობალიზაციასა და ეროვნული სახელმწიფოს სუვერენიტეტს შორის; 10. გლობალიზაციამ შეასუსტა რა სახელმწიფო რეგულირების სფერო, ამასთანავე, არ ჩამოყალიბებულა მისი შემცველი საერთაშორისო რეგულირების ქმედითი ორგანოები; 11. გლობალიზაციის პირობებში ძლიერდება ნარკობიზნესის გავრცელება და იარაღით არალეგალური ვაჭრობა; 12. ხდება პლანეტის მთელი სამეცნიერო-ინტელექტუალური პოტენციალის თავმოყრა რამდენიმე ქვეყანაში; 13. პროცესის არასწორად წარმართვის შემთხვევაში რეალური ხდება გლობალური

კონფლიქტის წარმოშობის საფრთხე, რაც საზოგადოებას კატასტროფით ემუქრება და სხვ.

ლიტერატურაში არსებობს აგრეთვე რადიკალური მოსაზრებები გლობალიზაციის ნეგატიური მხარეების შესახებ, იმასთან დაკავშირებით, რომ წამყვანი ქვეყნები განვითარებად ქვეყნებში ახდენენ ბუნებრივი რესურსების მტაცებლურ გამოყენებას, ეკოლოგიური სიტუაციის და შრომის პირობების გაუარესებას, სიღარიბის ზრდას, კონკურენტუნარიანობის შემცირებას, რომ გლობალიზაცია ხელს უწყობს ეროვნული კულტურის დეგრადირებას, ტრადიციების მოშლას და, საერთოდ, ეროვნული თვითმყოფადობის დაკარგვას.

რასაკვირველია, გლობალიზაციის პირობებში ასეთი საფრთხე მართლაც არსებობს, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ გლობალიზაციას აქვს სუბიექტური ხასიათიც. მისი წარმართვა შესაძლებელია როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი მიმართულებით.

გლობალიზაციის დადებითი მხარეებიდან უნდა გამოიყოს:

1. მან მნიშვნელოვნად განაპირობა საბაზრო მექანიზმზე დამყარებული ეკონომიკური და მეტნაკლებად დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაში. იგი აიძულებს ცალკეული ქვეყნების მთავრობებს, აღმოფხვრან ვოლუნტარიზმი და კორუფცია, ჩამოაყალიბონ სოციალურად ორიენტირებული ეკონომიკა.

2. გლობალიზაციის პირობებში ახალი ტექნო-

ლოგიები ვრცელდება ისევე სწრაფად, როგორც კაპიტალი.

3. იგი განაპირობებს მსოფლიო რესურსების უფრო რაციონალურ განაწილებას.

4. მსოფლიო არენაზე უმსხვილესი კორპორაციების ფუნქციონირება შესაძლებელს ხდის მასშტაბის ეფექტის მაქსიმალური ნიშნულის მიღწევას.

5. გლობალიზაციის პირობებში კონკურენციის გაძლიერება და ერთობლივი ძალებით უმსხვილესი სამეცნიერო-ტექნიკური პროექტების განხორციელება კიდევ უფრო აჩქარებს ტექნოლოგიის სრულყოფას და ინოვაციების გავრცელებას მსოფლიო მასშტაბით, რაც, უპირველეს ყოვლისა, სასარგებლოა მომხმარებლებისათვის.

6. იგი შესაძლებელს ხდის გლობალური ეკონომიკური, სოციალური და ეკოლოგიური პრობლემები გადაჭრას მსოფლიო თანამეგობრობის ძალისხმევის გაერთიანების შედეგად, რესურსების მოვილიზაციისა და მოქმედებათა კოორდინაციის საფუძველზე და სხვ.

მაშასადამე, გლობალიზაცია მოიცავს როგორც ადამიანთა საზოგადოების განვითარების, ისე მისი არსებობის საფრთხის არნახულ შესაძლებლობებს. ამდენად, აუცილებელი ხდება გლობალიზაციის პროცესის სწორად წარმართვა, ანუ **სამართლიანი გლობალიზაციის** განხორციელება. ამაში უდიდესი წვლილი ეკუთვნით ლიდერ (დიდ) სახელმწიფოებს. სწორედ მათ გადაწყვეტილებებზეა დამოკიდებული გლობალიზაციის ბედი.

მაინც როგორია გლობალიზაციის პერსპექტივა?

გასათვალისწინებელია, რომ გლობალიზაცია რეალური პროცესია, რომლის გაუქმებაც არც ერთ ცალკე ადებულ ქვეყანას არ შეუძლია. გლობალიზაციის პროცესი არის მსოფლიო ბაზრის სუბიექტებს და სახელმწიფოებს შორის დიდი კონკურენციის, მაგრამ, ამავე დროს, დიდი ურთიერთდამარების პროცესი. ამიტომ საჭიროა არა გლობალიზაციის საერთოდ უარყოფა, არამედ თითოეული სახელმწიფოს მისწრაფება, რათა ეს პროცესი წარმართოს დიდი სიფრთხილით და ყველა ქვეყნის ინტერესთა გათვალისწინებით. თითოეულმა ქვეყანამ უნდა იბრძოდეს გამარჯვებისათვის დიდ კონკურენციულ ბრძოლაში, მაგრამ, რასაკვირველია, არა ძალით, არამედ ცოდნით, მეცნიერების განვითარებით, უმაღლესი ტექნოლოგიების შექმნით, კულტურის სრულყოფით, ინტელექტის ამაღლებით და ა.შ. წინააღმდეგ შემთხვევაში ქვეყანა შესაძლებელია აღმოჩნდეს ეკონომიკური კოლაფსის საშიშროების წინაშე, რასაც ასევე მოჰყვება მეცნიერების, კულტურის, ტრადიციებისა და ა.შ. დეგრადაცია.

გლობალიზაციის შედეგად ყველა ქვეყანას უნდა ჰქონდეს საშუალება, ისარგებლოს სხვა ქვეყნის სიკეთით. ამავე დროს, შენარჩუნდეს ეროვნული თვითმყოფადობა (ენა, ტრადიციები, სარწმუნოება, ტერიტორია და ა.შ.). ასეთ პირობებში საჭირო აღარ იქნება ომები, სხვისი ტერიტორიების მითვისება. თანდათან უნდა შემცირდეს ქვეყნებს შორის ეკონომიკური უთანასწორობა. საჭიროა ყველამ გაიაზროს,

რომ დედამიწა ჩვენი საერთო სახლია, რომ ჩვენ ყველა ერთ “ქვეყანაში” – დედამიწაზე ვცხოვრობთ და ყველამ ერთად უნდა მივხედოთ მას. სამართლიანი გლობალური ინტერესები უნდა დადგეს ეროვნულ ინტერესებზე მაღლა. მართალია, წარმოიშობა ერთიანი ეკონომიკური სივრცე, ახალი ტრადიციები, შესაძლებელია დაიკარგოს ზოგიერთი ეროვნული ტრადიცია, წესი და ადათი და ა.შ., მაგრამ შენარჩუნებული უნდა იქნეს ძირითადი ეროვნული ფასეულობები, რომელიც თითოეული ქვეყნისათვის ძვირფასია. ეს მიიღწევა მაშინ, როდესაც გამოირიცხება ძალადობის ნებისმიერი გამოვლინება და ყველა გადაწყვეტილება მიღებული იქნება საერთო თანხმობის შედეგად. გლობალიზაციის სხვა მიმართულება კატასტროფით შეიძლება დასრულდეს.

გლობალიზაცია, ბუნებრივია, გავლენას ახდენს ეროვნულ სახელმწიფოზე, მის ეკონომიკაზე, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ფორმებზე, მეთოდებსა და ინსტრუმენტებზე. ზოგიერთი მოსაზრების თანახმად, გლობალიზაციის პირობებში სახელმწიფო შეწყვეტს არსებობას, ვინაიდან მისი ფუნქციები დაიკარგება. მაგრამ ეს შეხედულება მცდარია. მართალია, გლობალიზაციის პირობებში სახელმწიფოს ზოგიერთი ფუნქცია იზღუდება, მაგრამ იგი იძენს უფრო დიდ, საერთაშორისო ფუნქციას, რომელიც მიმართული უნდა იყოს გლობალიზაციის ნეგატიური ზემოქმედების განეიტრალებისაკენ, დახმარებების ეფექტიანი გამოყენების, კონკურენტუნარიანობის ამაღლების, საუკეთესო ეროვნული

ნული ტრადიციების შენარჩუნებისა და მისი შემდგომი სრულყოფისაკენ. გლობალიზაცია ამაღლებს ცხოვრების ხარისხს, მაგრამ ნაციონალური სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის რეგულირების გარეშე ეროვნული ეკონომიკა მუდამ იქნება წამყვანი ქვეყნის შედარებით მოძველებული ტექნოლოგიებისა და სამომხმარებლო პროდუქციის გამსაღებელი. გლობალიზაცია არის ობიექტური პროცესი, მაგრამ მისი რეგულირება აუცილებელია ეროვნული სახელმწიფოების თანასწორობის საფუძველზე შექმნილი ზეეროვნული ორგანოების მიერ.

გლობალიზაციის გავლენა ეროვნულ ეკონომიკებზე ძირითადად ვლინდება შემდეგში:

1. ეროვნული ეკონომიკები ხდებიან არა მხოლოდ გლობალიზაციის უბრალო მაცურებლები, არამედ მისი ორგანიზატორები და ცხოვრებაში გამტარებლები.

2. ხორციელდება სახელმწიფო სექტორის კიდევ უფრო შეკვეცა. პრივატიზება შეეხო ისეთ დარგებსაც კი, რომლებიც ადრე მკაცრი რეგულაციის დარგებად ითვლებოდა (ენერგეტიკა, კავშირგაბმულობა, ტრანსპორტი და სხვ.).

3. სახელმწიფო რეგულირების პრიორიტეტი ხდება სოციალური პოლიტიკა. სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციების შემცირების გამო გამოთავისუფლებული ფინანსური რესურსები სოციალურ სფეროში გამოიყენება.

4. ძლიერდება საერთაშორისო ეკონომიკური ინსტიტუტების გავლენა, რომელთა წესების შესაბამის

სად ფუნქციონირებს ეროვნული ეკონომიკის დიდი ნაწილი. ეს ორგანიზაციებია, უპირველეს ყოვლისა, გენერალური შეთანხმება ტარიფისა და ვაჭრობის შესახებ (GATT), მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია (WTO), საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (IMF), მსოფლიო ბანკი (WB).

5. მიმდინარეობს შრომის დანაწილების ახალი ეტაპი, რომლის დროსაც ეროვნული სიმდიდრის შექმნაში სულ უფრო დიდ როლს ასრულებენ სხვა ქვეყნები.

6. ხდება ეროვნულ ეკონომიკაზე ეგზოგენური ფაქტორების გავლენის ზრდა.

7. მსოფლიო საფინანსო-საკრედიტო სისტემა, რომლის გლობალიზაციის დონემ წინ გაუსწრო რეალურ სექტორში გლობალიზაციას, დიდ გავლენას ახდენს ეროვნული ეკონომიკების ფუნქციონირებაზე.

დღეისათვის ეკონომიკურ ინტეგრაციას მნიშვნელოვნად ჩამორჩება შესაბამისი საერთაშორისო რეგულირების სისტემის ჩამოყალიბების პროცესი, რაც გარკვეულწილად განპირობებულია პოლიტიკური ინტეგრაციის ეკონომიკურისაგან ჩამორჩენით. სწორედ არასაკმარისი შეთანაწყოება გლობალური და ეროვნული ინტერესებისა არის მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისების ერთ-ერთი მიზეზი. გლობალიზაციის პროცესის რეგულირება აუცილებელია, რისთვისაც ერთმანეთს უნდა შეერწყას რეგულირება მსოფლიო და ეროვნული ეკონომიკების მასშტაბით [251]. მსოფლიო მასშტაბით რეგულირებაში მონაწილეობას უნდა ღებულობდეს ყველა ქვეყანა თანაბარი უფლე-

ბებით. ძალისხმევა, უპირველეს ყოვლისა, მიმართული უნდა იყოს ქვეყნებს შორის ეკონომიკური გამოსთანაბრებისა და ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებისაკენ.

ამა თუ იმ ქვეყნის გლობალიზაციაში ჩართულობის შესაფასებლად არსებობს სხვადასხვა მაჩვენებელი (მაგალითად, ერთ-ერთი არის გლობალიზაციის KOF ინდექსი (KOF Index of Globalization), რომელიც შემუშავდა შვეიცარიის ეკონომიკის ინსტიტუტში (KOF Swiss Economic Institute), შვეიცარიის ფედერალური ტექნოლოგიური ინსტიტუტის (Swiss Federal Institute of Technology) მონაწილეობით. იგი ითვალისწინებს ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ გლობალიზაციას). მაგრამ, ქვეყნების გლობალიზაციის ეს მაჩვენებლები წარმოდგენას იძლევიან ცალკეული ქვეყნის ინტეგრაციაზე მსოფლიო პროცესებში და არა მსოფლიოს გლობალიზაციის ხარისხზე. ამიტომ, უმჯობესია ამ მაჩვენებლებს ქვეყნის გლობალიზაციაში ინტეგრაციის ინდექსი ერქვას, ხოლო მსოფლიოს გლობალიზაციის დონის დასახასიათებლად შემოღებულ იქნეს მსოფლიო გლობალიზაციის ინდექსი. იგი, უპირველეს ყოვლისა, უნდა მოიცავდეს ისეთ მაჩვენებლებს, როგორცაა: პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები, ტრანსეროვნული კორპორაციების საქმიანობა, საერთაშორისო ვაჭრობის მოცულობა, დანახარჯები სამეცნიერო-ტექნოლოგიურ პროექტებზე, მსოფლიოში შემოსავლების უთანაბრობის (ქვეყნებს შორის), სიღარიბის, სამხედრო ხარჯების, სამხედრო კონფ-

ლიქტების, მიზნობრივი (სავალუტო, საკრედიტო და სხვ.) საერთაშორისო მარეგულირებელი ორგანოების ფუნქციონირების, საერთაშორისო ორგანოებში ცალკეული ქვეყნების მონაწილეობის თანაბრობის მაჩვენებლებს.

სამართლიანი გლობალიზაცია გულისხმობს მსოფლიოს ხალხთა დაახლოებას და მათ ჰარმონიულ თანაარსებობას; ასევე მჭიდროდაა დაკავშირებული საზოგადოების ბუნებასთან რაციონალური თანაარსებობის პროცესებთან, ანუ ადამიანის საქმიანობის განვითარებასთან ისე, რომ ზიანი არ მიაღვეს ბუნების კვლავწარმოების პროცესებს.

მცოცავი სავალუტო კურსის არსებობა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ექსპორტის მოცულობაზე. სავალუტო კურსმა რომ ფასის როლი შეასრულოს, იგი უნდა დგინდებოდეს საქონლისა და მომსახურების საერთაშორისო ბაზარზე მოთხოვნა-მიწოდების საფუძველზე. სინამდვილეში მასზე ასევე გავლენას ახდენს კაპიტალის ბაზარიც, რამაც, შესაძლებელია, ზოგიერთი ქვეყანა უპირატეს მდგომარეობაში ჩააყენოს. ასევე სერიოზული ნეგატიური შედეგები მოსდევს სპეკულაციებს სავალუტო ბაზარზე. ამიტომ აუცილებელი ხდება სავალუტო კურსის საერთაშორისო რეგულირების განხორციელება, რაც მხოლოდ შესაბამისი ორგანოების არსებობით იქნება შესაძლებელი.

არ შეიძლება უარი ვთქვათ პროტექციონისტურ პოლიტიკაზე და კარი გავუღოთ ნებისმიერ მოვარდნილ ქარს, გამოწვევულს გლობალიზაციის პროცე-

სებით. ქვეყნისათვის საჭიროა პრეფერენციები, ზომები, რომელიც ქვეყანას ანიჭებს გარკვეულ ეკონომიკურ უპირატესობას [299].

თაზი VI

ეკონომიკური განვითარების ინდიკატორთა სისტემა

ეკონომიკური განვითარების რაოდენობრივი გაზომვა მეტად რთულია, ვინაიდან თვისებრივი ცვლილებების გამოხატვა ციფრებით ზოგჯერ შეუძლებელიც კია. განსაკუთრებით ძნელია იგი გარდამავალ პერიოდში, როდესაც ერთი ეკონომიკური წყობა იცვლება მეორეთი და ამას თან ახლავს ეკონომიკური დაქვეითება. საქმე გვაქვს ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო პროცესთან – ეკონომიკური სისტემა გადადის ახალ, უფრო სრულყოფილ მდგომარეობაში, ხოლო ქვეყნის ეკონომიკური და სოციალური მახასიათებლები კი უარესდება. შესაძლებელია ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ქვეყნის ეკონომიკური მაჩვენებლები უმჯობესდება, მაგრამ სოციალური მდგომარეობა უარესდება და ა.შ.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა გაირკვეს, თუ როდის აქვს ადგილი ეკონომიკურ განვითარებას – როდესაც უმჯობესდება ეკონომიკური თუ სოციალური მაჩვენებლები, თუ მაშინ, როდესაც ხდება პროგრესული ცვლილებები ეკონომიკურ სისტემაში, ან რომელიმე ორ შემთხვევაში, ან სამივე შემთხვევაში ერთდროულად?

სადავო არ არის ის ფაქტი, რომ მთელი ეკონომიკური სისტემა უნდა ემსახურებოდეს ადამიანს, მისი კეთილდღეობის გაუმჯობესებას. მაგრამ, შეუძ-

ლებელია არ გავითვალისწინოთ ისიც, რომ, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღების ცენტრში უნდა ვიქონიოთ არა პირადი, არამედ ქვეყნის საერთო ინტერესები. შესაძლებელია, ხშირ შემთხვევაში ეკონომიკური განვითარების შედეგებმა ასახვა ვერ პოვოს სოციალურ მაჩვენებლებში (თავდაცვის გაძლიერების, ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესების დროს და ა.შ.).

მაგალითად, ერთ სულ მოსახლეზე მშპ-ს ან მეპ-ის სიდიდე მთელი სისრულით ვერ გამოსახავს ეკონომიკური განვითარების დონეს, ვინაიდან აქ არ ჩანს მეპ-ის სტრუქტურა – თუ რამდენად პროგრესულია იგი. მოხმარებული და წარმოებული პროდუქციის სტრუქტურა ხშირად არ შეესაბამება ერთმანეთს. მაგალითად, ქუვეითში მოხმარებული პროდუქციის სტრუქტურა უფრო პროგრესულია, ვიდრე წარმოებულის. ამიტომ ეკონომიკურ განვითარებაზე მხოლოდ ცხოვრების დონით მსჯელობა შეუძლებელია. ე.ი. გლობალიზაციის პირობებში კეთილდღეობის დონე ქვეყანაში შეიძლება იყოს მაღალი (მაგალითად, მდიდარი ბუნებრივი რესურსების გამო), ხოლო ეკონომიკური განვითარების დონე დაბალი, წარმოების ფაქტორთა დაბალი განვითარების გამო.

ამდენად, ეკონომიკურ განვითარებაზე ერთი რომელიმე კატეგორიის მაჩვენებლებით მსჯელობა შეუძლებელია. აქ უნდა გამოიყოს ეკონომიკური, სოციალური და თვისებრივი მაჩვენებლები.

ეკონომიკური მაჩვენებლები. ამ სახის მაჩვენებლებიდან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია მთლიანი შიგა (ან ეროვნული) პროდუქტი, გაანგარიშებული მოსახლეობის ერთ სულზე. რასაკვირველია, ამ მაჩვენებლის ზრდა, თვით მოსახლეობის რიცხოვნობის შემცირების პირობებშიც კი, ეკონომიკური განვითარების შედეგია. მაგრამ, მას აქვს ნაკლიც. ჯერ ერთი, მისი შემცირება ყოველთვის არ ნიშნავს შეფერხებას ეკონომიკურ განვითარებაში (მაგალითად, მასალა- ან ენერგოტევადობის შემცირების, პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესების დროს და ა.შ.), მეორეც, მისი ზრდა არ ნიშნავს, რომ მოსახლეობის ყველა ფენის მდგომარეობა გაუმჯობესდა, უფრო მეტიც, შესაძლებელია უღარიბესი ფენის მდგომარეობა გაუარესდა კიდევაც. იგი ასევე ვერ იძლევა წარმოდგენას შემოსავლების უთანაბრობის გაზრდის ან შემცირების შესახებ.

მიუხედავად ნაკლოვანებებისა, მოყვანილი მაჩვენებლის უგულვებელყოფა არასწორია. მისი გამოყენება სასარგებლო იქნება ისეთ მაჩვენებლებთან ერთად, რომლებიც გვიჩვენებენ გაიზარდა თუ შემცირდა ღარიბი ფენის შემოსავალი ერთ სულზე და გაიზარდა თუ შემცირდა შემოსავლების უთანაბრობა ქვეყანაში. ეს მაჩვენებლებია: ა) შემოსავალი ღარიბი ფენის ერთ სულზე საშუალოდ; ბ) ჯინის კოეფიციენტი. როგორც უკვე ითქვა, ეს კოეფიციენტი გვიჩვენებს თუ რამდენად ახლოს ან შორსაა შემოსავლების უთანაბრობის დონე იდეალურისაგან (სრული გათანაბრებისაგან). როცა იგი ტოლია 0-ის,

მაშინ საქმე გვაქვს შემოსავლების სრულ გატანაბრებასთან, ხოლო როცა იგი 1-ის ტოლია – სრულ უთანაბრობასთან.

ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით, ყველაზე კარგი შემთხვევაა, როდესაც მთლიანი ეროვნული პროდუქტის სიდიდე ერთ სულ მოსახლეზე და შემოსავალი დარიბი ფენის ერთ სულზე საშუალოდ იზრდება, ხოლო ჯინის კოეფიციენტი მცირდება. დანარჩენ შემთხვევაში აღნიშნულ მაჩვენებელთა ერთდროული ან დამოუკიდებელი გაუმჯობესება მაინც მიგვანიშნებს დადებით თვისებრივ ცვლილებებზე ეკონომიკურ სისტემაში.

ეკონომიკური მაჩვენებლებიდან ასევე შესაძლებელია გამოვიყენოთ ეროვნული შემოსავალი, წმინდა ეროვნული პროდუქტი, მთლიანი შიგა პროდუქტი, ექსპორტის მოცულობა, ინვესტიციების მოცულობა ინოვაციებზე, განათლებაზე, მეცნიერულ კვლევებსა და საცდელ-საკონსტრუქტორო დამუშავებებზე და სხვ.

ეკონომიკური მაჩვენებლებიდან უნდა გამოიყოს ეკონომიკური ეფექტიანობის მაჩვენებელი, რომელიც, უპირველეს ყოვლისა, დამოკიდებულია შრომის მწარმოებლურობაზე, წარმოების რენტაბელობაზე, კაპიტალის უკუგებაზე, მასალატევადობაზე და სხვ.

ეკონომიკური განვითარების დონის მაჩვენებელი ასევე დამოკიდებულია ეკონომიკის სტრუქტურაზე.

სოციალური მაჩვენებლები. სოციალური მაჩვენებლებიდან ყველაზე ცნობილია ადამიანის განვითარების

რების ინდექსი (Human Development Index). იგი ეფუძნება სამ ისეთ მახასიათებელს, როგორცაა:

- სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა;
- განათლების ინტეგრალური მაჩვენებელი;
- ცხოვრების დონე (მთლიანი შიგა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე).

იგი გაიანგარიშება გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მიერ და ქვეყნდება ყოველწლიურად.

გარდა ამისა გამოიყენება ეკონომიკური განვითარების მრავალი სხვა სოციალური მაჩვენებელი:

- სამედიცინო მომსახურების დონე;
- დაავადების ხარისხი;
- სოციალური უზრუნველყოფა;
- გარემოს მდგომარეობა;
- შრომის პირობები;
- საშუალო და უმაღლესი განათლების მოცვის ხარისხი;
- გაზეთების რაოდენობა ერთ სულ მოსახლეზე;
- დასაქმების დონე სპეციალობის მიხედვით;
- ელექტროენერჯის, ბუნებრივი აირის და სხვ. მოხმარება ერთ სულზე;
- ადამიანთა საშუალო რაოდენობა ერთ ოთახზე;
- ცხოველური ცხიმის მოხმარება ერთ სულზე დღეში;
- სიცოცხლის ხანგრძლივობა;
- შობადობის საერთო კოეფიციენტი;
- დემოკრატიული ინსტიტუტების სიმყარე და ა.შ.

თვისებრივი მაჩვენებლები. სოციალური და ეკონომიკური მაჩვენებლები წარმოადგენს შედეგობრივ მაჩვენებლებს, მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეკონომიკური განვითარების პროცესი მიმდინარეობს სოციალური და ეკონომიკური შედეგების არათუ გაუმჯობესების, არამედ გაუარესების ფონზეც. ამდენად, აუცილებელია ისეთი მაჩვენებლების გამოყოფა, რომლებიც გვიჩვენებენ თვისებრივ ცვლილებებს ეკონომიკურ სისტემაში. ასეთი მაჩვენებლებია:

- საკუთრების ფორმების ცვლილება;
- ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა;
- საწარმოთა რესტრუქტურისა;
- საწარმოთა პრივატიზება;
- საწარმოთა რეკონსტრუქცია-გადაიარაღება;
- ინსტიტუციური ცვლილებები;
- ინოვაციებზე გაწეული ინვესტიციების ხვედრითი წილი ინვესტიციების საერთო რაოდენობაში;
- განათლებაზე გაწეული დანახარჯების ხვედრითი წილი მთლიან ეროვნულ პროდუქტში;
- მეცნიერების განვითარებაზე გაწეული დანახარჯების ხვედრითი წილი მთლიან ეროვნულ პროდუქტში;
- განათლების დონე;
- პროგრესული სტრუქტურული ცვლილებები და სხვ.;
- ბიზნესის, ვაჭრობის, ინვესტიციების განხორციელების თავისუფლება;
- მესაკუთრის უფლებათა დაცვა და სხვ.

თაზო VII

ეკონომიკური რეზრჟი

7.1. კონსოლიდირებული ეკონომიკა

ეკონომიკის განვითარების ისტორია გვიჩვენებს, რომ ეკონომიკა დამოკიდებული ხდება მასზე მოქმედ სულ უფრო მეტ ფაქტორზე. მაგალითად, თუ ტრადიციულ ეკონომიკაზე ყველაზე დიდ გავლენას ახდენდა ბუნებრივი ფაქტორები (გვალვა, წყალდიდობა, ქარიშხალი და ა.შ.), თანამედროვე ეკონომიკა მეტად მგრძობიარეა და ძლიერ რეაგირებს არამხოლოდ ეკონომიკაზე უშუალოდ მოქმედ (ტექნოლოგია, კაპიტალი, შრომა, საკუთრების ფორმები, ინსტიტუციები და ა.შ.), არამედ გარეშე ფაქტორების ცვლილებებზეც (სოციალური სფერო, კულტურა, განათლება, ხელფენება, სპორტი, მთავრობის პოლიტიკა და ა.შ.). ამდენად, ეკონომიკური განვითარების ინტერესებიდან გამომდინარე, მოითხოვება ამ ფაქტორთა გარკვეული კონსოლიდაცია, რათა ეკონომიკური სისტემა მუდმივად მიმართული იყოს ეკონომიკური განვითარებისა და, ამის საფუძველზე, ეკონომიკური ზრდისაკენ. ასეთ ეკონომიკურ სისტემას შეიძლება გუწოდოთ კონსოლიდირებული ეკონომიკური სისტემა ან უბრალოდ კონსოლიდირებული ეკონომიკა.

კონსოლიდირებული ეკონომიკა არის ისეთი ეკონომიკა, რომელზეც მოქმედ ფაქტორთა ერთობ-

ლიობა ხელს უწყობს ეკონომიკურ განვითარებას, ანუ ეკონომიკის თვისებრივად ახალ, უფრო სრულყოფილ მდგომარეობაში გადასვლას.

კონსოლიდირებული ეკონომიკა არის მრავალფაქტორიან ეკონომიკურ განვითარებაზე ორიენტირებული, საბაზრო მექანიზმზე დაფუძნებული ეკონომიკა, რომლის კონსოლიდაციის მაღალ ხარისხს უზრუნველყოფს სახელმწიფო. ასეთ ეკონომიკაში განსაკუთრებით დიდია სახელმწიფოს როლი, ვინაიდან ეკონომიკა იმდენად ფაქიზია ყველა მასზე მოქმედ ფაქტორთა მიმართ, რომ აუცილებელია არა მხოლოდ უშუალოდ ეკონომიკის რეგულირება, არამედ ისეთი საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განხორციელება, რომელიც გაზრდის ეკონომიკის კონსოლიდაციის ხარისხს. სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკური და სხვა ფუნქციების ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად განხორციელება, შეიძლება, ეკონომიკისათვის ძლიერ დიდი ნეგატიური შედეგებით დასრულდეს.

კონსოლიდირებულია თუ არა ეკონომიკა, არ არის დამოკიდებული საბაზრო ეკონომიკის განვითარების ხარისხზე. კონსოლიდირებული და არაკონსოლიდირებული შეიძლება იყოს როგორც განვითარებული, ისე განვითარებადი ქვეყნის ეკონომიკა. იგი ძირითადად დამოკიდებულია სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის “მესაჭის” ფუნქციის განხორციელებაზე, თუ მასზე გარე დამოუკიდებელი უარყოფითი ფაქტორის ძლიერ მოქმედებას არ აქვს ადგილი.

სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის მესაჭის ფუნქციის განხორციელება სრულიადაც არ გამოორციხავს

ეკონომიკის ლიბერალიზაციას, პირიქით, იგი სწორედ ლიბერალური ეკონომიკის მოთხოვნებს უნდა ეყრდნობოდეს.

7.2. ეკონომიკური რეგრესი

რასაკვირველია, ისეთი იდეალური მდგომარეობის მიღწევა, როდესაც ყველა ფაქტორი მიმართული იქნება ეკონომიკური განვითარებისაკენ, პრაქტიკულად შეუძლებელია. ამდენად, ეკონომიკაში ერთდროულად ადგილი აქვს მასზე მოქმედ ფაქტორთა როგორც დადებით, ისე უარყოფით გავლენას. მაშინ, როდესაც ჭარბობს პირველი, საქმე გვაქვს ეკონომიკურ განვითარებასთან, ხოლო საწინააღმდეგო შემთხვევაში ეკონომიკა თვისებრივი თვალსაზრისით განიცდის უკუსვლას, ანუ მასში ვითარდება განვითარების საწინააღმდეგო პროცესები, რასაც **ეკონომიკური რეგრესი** შეიძლება ვუწოდოთ. ასეთი ეკონომიკა არ არის კონსოლიდირებული, რადგან ეკონომიკაში მასზე მოქმედ ფაქტორთა ჯამური მოქმედება იწვევს ეკონომიკის თვისებრივად უფრო დაბალ მდგომარეობაში გადასვლას.

ეკონომიკური რეგრესი არის ეკონომიკის ახალ, თვისებრივად უფრო დაბალ მდგომარეობაში გადასვლა.

ყოველი ქმედება კონსოლიდირებული ეკონომიკის მოთხოვნათა წინააღმდეგ ეკონომიკაში იწვევს უარყოფით პროცესებს, იგი შეიძლება საბაზრო ეკო-

ნომიკისათვის დამახასიათებელ ჩავარდნებთანაც იყოს დაკავშირებული.

იბადება კითხვა – ერთი და იგივე მოვლენაა თუ არა ეკონომიკური რეგრესი და ეკონომიკური კრიზისი? ეკონომიკური კრიზისი სისტემის ელემენტებს შორის მეტად გამწვავებული წინააღმდეგობების გადაწყვეტის საშუალებაა. იგი ეკონომიკური რეგრესის შედეგად წარმოიშობა, რომელსაც ეკონომიკური განვითარება მოჰყვება. ე.ი. კრიზისი ავადმყოფი (რეგრესული) ეკონომიკის განკურნების (თუმცა ხშირად დიდი მსხვერპლის ხარჯზე) პროცესია. ეკონომიკური რეგრესის დროს კი წინააღმდეგობები ხშირად აშკარად თავს არ იჩენს, პირიქით, შესაძლებელია, დადებით მოვლენადაც კი მოგვეჩვენოს, ვინაიდან შეიძლება მას მოჰყვეს ეკონომიკური ზრდა. ეს განპირობებულია იმით, რომ (როგორც ეკონომიკური განვითარებისა და ეკონომიკური ზრდის შემთხვევაში) შეიძლება ეკონომიკური რეგრესი და ეკონომიკური დაქვეითება გარკვეულ პერიოდში დროში ერთმანეთს არ ემთხვეოდეს. თუმცა, თუ ეკონომიკური რეგრესი აღმოფხვრილი არ იქნება, იგი ადრე თუ გვიან აუცილებლად გადაიზრდება კრიზისში, რასაც ეკონომიკური სისტემის შეცვლაც კი შეიძლება მოჰყვეს. ეკონომიკური კრიზისი ეკონომიკური რეგრესის აშკარა გამოხატულებაა, რომლის წიაღში იბადება ეკონომიკური განვითარების წანამძღვრები, რაც დროებით კიდევ უფრო აძლიერებს კრიზისს, მაგრამ, საბოლოოდ, ეკონომიკური განვითარების პროცესებს ეკონომიკა გამო-

ჰყავს კრიზისიდან და იწყება ეკონომიკური აღმავლობა. მაშასადამე, ეკონომიკურ კრიზისს განაპირობებს ეკონომიკური რეგრესი, მაგრამ ეკონომიკური რეგრესი შესაძლებელია არ გადაიზარდოს ეკონომიკურ კრიზისში, თუ დროულად იქნება გატარებული შესაბამისი ღონისძიებები.

ეკონომიკურ სისტემაში ეკონომიკურ განვითარებას შეაქვს პროგრესული, ხოლო ეკონომიკურ რეგრესს უარყოფითი ცვლილებები. ისტორიული თვალსაზრისით ეკონომიკური განვითარების ტენდენცია მუდმივია, რეგრესი – დროებითი. რეგრესის ხარისხი და მისი ხანგრძლივობა დამოკიდებულია რეგრესის სახეობაზე, მის გამომწვევ ფაქტორებზე, სახელმწიფო წყობაზე, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ეფექტიანობაზე.

ეკონომიკურ რეგრესსა და ეკონომიკურ ზრდას შორის დამოკიდებულების განხილვისას შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს შემდეგ შემთხვევებს:

1. ეკონომიკურ რეგრესს მოჰყვება ეკონომიკური ზრდა. ამის მიზეზი ძირითადად ქვეყანაში კრიზისული მოვლენების დიდი ხნით გაგრძელებაა (რასაც ხელს უწყობს გარე და შიგა ომები, სოციალური დაძაბულობა, მთავრობის უუნარობა და ა.შ.), რასაც მოჰყვება სახელმწიფოს ხელში ყველა სადავის აღება, რაც შესაძლებლობას აძლევს მას, დაძლიოს საზოგადოებაში არსებული წინააღმდეგობები და მიაღწიოს ეკონომიკური ზრდის მაღალ ტემპებს. თუმცა, ამავდროულად, ძლიერდება ეკონომიკური რეგრესი და, საბოლოოდ, ხდება ისევ სა-

ბაზრო სისტემაზე გადასვლა ეკონომიკური ან რეკონსტრუქციური გზით. გამოცდილება აჩვენებს, რომ ეკონომიკური რეგრესი გარკვეული დროის განმავლობაში, სიტუაციიდან გამომდინარე, შესაძლებელია მიზანშეწონილად მოგვეჩვენოს. მაგრამ თუ რეგრესიის გამომწვევი მიზეზები აღმოფხვრილი არ იქნა, ეკონომიკური ზრდა შენედება და, საბოლოოდ, კრიზისით დასრულდება.

2. ეკონომიკურმა რეგრესიამ მაშინვე გამოიწვიოს ეკონომიკური ზრდის ტემპების შენელება და საბოლოოდ ეკონომიკური დაქვეითება. მაგალითად, პოლიტიკური და კრიმინოგენური სიტუაციის მძაფრ გაუარესებას მოჰყვება ინვესტიციებისა და, მაშასადამე, ზრდის ტემპების შემცირება და შესაბამისი ღონისძიებების გატარების გარეშე, საბოლოოდ, ეკონომიკური კრიზისი.

3. ეკონომიკური რეგრესი გარკვეული დროის განმავლობაში არავითარ გავლენას არ ახდენს ეკონომიკურ ზრდაზე (ან აშკარად არ ჩანს), მაგრამ თანდათან მზადდება პირობები, ჯერ ზრდის ტემპების შესამცირებლად, ხოლო შემდეგ ეკონომიკური დაქვეითებისა და კრიზისისათვის. მაგალითად, საგარეო და საშინაო ვალების ზრდა და მათი არადაინიშნულებისამებრ გამოყენება, საბოლოოდ განაპირობებს ინვესტიციების შეკვეცას და სხვა უარყოფით მოვლენებს. მთავრობის არაეკონომიკურ ჩარევებს ბიზნესში ასევე შესაძლებელია, მაშინვე არ მოჰყვეს შესამჩნევი უარყოფითი შედეგები, მაგრამ თანდათან იგი გახდება მრავალი ნეგატიური პროც-

ესის საფუძველი (რესურსების არარაციონალური განაწილება, კორუფცია, ნეპოტიზმი და სხვ.) და ეკონომიკური განვითარების შემაფერხებელი.

7.3. ეკონომიკური რეგრესის წყაროები

შეიძლება გაჩნდეს მოსაზრება, რომ ეკონომიკური რეგრესი გამოწვეულია ინოვაციების განხორციელების წყვეტადობით ეკონომიკაში, რაზეც საუბარია შემპეტერთან და რაზეც მიუთითებს საშუალოვადიანი (ვან გოლდერენის, კლიმენტ ჟუგლიარის, სეიმონ კუზნეცის, ჯოზეფ კიტჩინის) და გრძელვადიანი (ნიკალაი კონდრატიევის) ციკლების არსებობა. ეს ციკლები არავითარ კავშირში არაა ეკონომიკურ რეგრესთან. იგი დაკავშირებულია ეკონომიკური განვითარების წყვეტად ხასიათთან. ბუნებრივია, ინოვაციებს ამა თუ იმ დარგში არ აქვს მუდმივი ხასიათი. ინოვაციები დროთა განმავლობაში ძველდება და დგება ეკონომიკური ზრდის შენელების პერიოდი. ეკონომიკა მეწარმეების, მეცნიერებისა და მთავრობის ერთობლივი მოქმედებით ამაზე პასუხობს კვლავ ახალი ინოვაციებით და იწყება ახალი ციკლი. ჩვენი აზრით, ასეთი ციკლების არსებობა უდავოა, მაგრამ არ არსებობს არავითარი რეალური საფუძველი მათი მუდმივი პერიოდულობით განმეორებადობისა. ინოვაციური ეკონომიკის პირობებში ასეთი ციკლების ხანგრძლივობა თანდათან მცირდება. საშუალოვადიანი და გრძელვადიანი ციკლების დროს ადგილი აქვს არა

ეკონომიკის უკუსვლას, არამედ ინოვაციების მოძველებას, ამის საფუძველზე ზრდის ტემპების შენელებას და სწორედ შენელების დროს ეყრება საფუძველი დადებით თვისებრივ ცვლილებებს – ეკონომიკურ განვითარებას, რომელიც შედეგს იძლევა ციკლის მომდევნო ნახევარში და კვლავ იწყება ზრდის ტემპების მატება.

ეკონომიკურ რეგრესს, თუ ის დროულად არ აღმოიფხვრა, დროთა განმავლობაში მოჰყვება რეცესია, დაქვეითება და შემდეგ კრიზისი.

მაშასადამე, ეკონომიკურ რეგრესს ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც არსებობს ეკონომიკური რეგრესის წარმოშობის სხვადასხვა მიზეზი, დაკავშირებული როგორც ეკონომიკასა და საზოგადოებაში მიმდინარე პროცესებსა და საბაზრო ჩავარდნებთან, ისე მთავრობის მიერ დაშვებულ უნებლიე თუ ნებისთ შეცდომებთან. არსებობს ეკონომიკური რეგრესის სხვადასხვა წყარო, ესენია:

მძიმე სოციალური პირობები. როდესაც მთავრობას არ შესწევს უნარი, მოსახლეობისათვის შექმნას ცხოვრების შესაბამისი პირობები, დაამყაროს წესრიგი, შექმნას მყარი ეკონომიკური ზრდის წანამძღვრები. ამ მდგომარეობიდან გამოსვლა შეიძლება დამთავრდეს მთავრობაში ახალი ძალების მოსვლით, რომელიც ხელში აიღებს სახელმწიფოს მართვის ყველა სადავეს და სწრაფად მიაღწევს მნიშვნელოვან წარმატებებს. ეს შეიძლება განხორციელდეს საბაზრო ეკონომიკის უმკაცრესი შეზღუდვის პირობებში ან ფორმალურად, ბაზრის შეუც-

ვლელად.

პირველი ვარიანტი განხორციელდა საბჭოთა კავშირში, რომელსაც თავდაპირველად მოჰყვა სწრაფი ეკონომიკური ზრდა, მაგრამ ეკონომიკაში ჩაიდო უარყოფითი მუხტი, რომელსაც საბოლოოდ მოჰყვა კვლავ საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლა. მიგვაჩნია, ეს გადასვლა დროულად რომ განხორციელებულიყო, საბჭოთა კავშირში მოვლენები სხვაგვარად განვითარდებოდა.

იყო თუ არა საბჭოთა კავშირის დროს ბაზარი? თქმა იმისა, რომ სოციალიზმის დროს საერთოდ არ არსებობდა ბაზარი, არასწორია. იქ, სადაც არსებობს საქონელგაცვლა, გარკვეული ფორმით არსებობს ბაზარიც. მაგრამ ის საბჭოთა კავშირში არსებობდა უკიდურესად შეზღუდული ფორმით. ამ შემთხვევაში ბაზრის ბევრ ფუნქციას ითავსებდა სახელმწიფო, მაგრამ იგი, თუმცა, დიდი შეზღუდვების პირობებში, მაინც ეყრდნობა ბაზრის მოთხოვნებს. დიდი დაბრკოლებებით, მაგრამ მაინც, სახსრები მიედინებოდა იმ სფეროებში, რომელზეც მოთხოვნა მეტი იყო. ფასებს სახელმწიფო ადგენდა, მაგრამ იგი, გარკვეულწილად, მაინც ეყრდნობოდა მოთხოვნა-მიწოდების კანონს. კერძო საკუთრება აკრძალული იყო, მაგრამ იგი მაინც არსებობდა პირადი საკუთრების სახით და ჩრდილოვან ეკონომიკაში. მართალია, საწარმოები საერთო საკუთრებაში იმყოფებოდა, მაგრამ მმართველი ჯგუფი მას ექცეოდა, როგორც კერძო საკუთრებას, რის შედეგადაც ისინი დებულობდნენ არაკანონიერ, მაგრამ თავიანთი

“სამეწარმეო” საქმიანობით მიღებულ შემოსავალს. მაშასადამე, საწარმოებში არსებობდა დასაქმებულ საქმოსანთა ფენა, რომლებიც გარკვეულწილად წარმოადგენენ ბიზნესმენტა თვისებების მატარებლებს [141]. პრინციპში, მათი საქმიანობა დაკავშირებული იყო დადებით თვისებრივ ძვრებთან ეკონომიკაში, გარკვეულ პროგრესთან (ტექნოლოგიების სრულყოფა, ბიუროკრატის ბატონობის შესუსტება, წინაპირობების შექმნა საბაზრო ეკონომიკაზე გადასასვლელად, არაფორმალური ინსტიტუციების სრულყოფა და ა.შ.). ბაზრის არსებობაზე მიუთითებს ასევე საკოლმეურნეო საკუთრებისა და თავისუფალი საკოლმეურნეო ბაზრის არსებობა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ 1927 წლამდე საბჭოთა კავშირში არსებობდა კერძო საკუთრება (ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის შესაბამისად) და შემდეგაც, 1956 წლამდე, ფუნქციონირებდა “სარეწაო კოოპერაციის” სრულიად განსხვავებული მიმართულებების სამეწარმეო სექტორი (კვების მრეწველობა თუ ლითონგადამამუშავებელი მრეწველობა, საიუველირო საქმე თუ ქიმიური მრეწველობა), სახელოსნოები და საწარმოები (არტელები), რომლებიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ საბჭოთა კავშირის ეკონომიკაში. სამეწარმეო სექტორში ფუნქციონირებდა საკონსტრუქტორო ბიუროები, ექსპერიმენტული ლაბორატორიები, სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტები, არასახელმწიფოებრივი საპენსიო სისტემა, არტელ-

ები გასცემდნენ სესხებს და ა.შ.* მაშინდელი საბჭოთა მთავრობა, როგორც ჩანს, ხვდებოდა ეკონომიკური რეგრესის უარყოფით შედეგებს და ხელს უწყობდა კერძო საკუთრების განვითარებას და სამეწარმეო საქმიანობის გაძლიერებას. 1956 წელს ეს სამეწარმეო სექტორი რომ არ განადგურებულიყო და გაძლიერებულიყო, საბჭოთა კავშირში მძლავრ ეკონომიკურ აღმავლობას ექნებოდა ადგილი.

შეიძლება ითქვას, რომ **საბჭოთა კავშირის ეკონომიკა იყო უკიდურესად შეზღუდული საბაზრო ეკონომიკა**, რის გამოც მას ეწოდა არასაბაზრო – მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული ეკონომიკა.

რა იყო მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული ეკონომიკური სისტემის ძირითადი ნაკლოვანებები, რომელიც ხელს უშლიდა ეკონომიკის შემდგომ განვითარებას? ამ კითხვაზე პასუხი მოცემულია ამ პრობლემების ცნობილ წარმომადგენელთა ნაშრომებში [360, 380, 425], რომლის ძირითადი არსი შემდეგში მდგომარეობს:

1. რადგან სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქცია ცვლის საბაზრო მექანიზმს, ერთიანი ცენტრი იძულებულია, გადაამუშაოს უზარმაზარი მოცულობის ინფორმაცია, რათა შემდეგ გასცეს ბრძანება თითოეული ეკონომიკური აგენტისადმი. მაგრამ, ერთ ორგანიზაციას, როგორი უნიკალური შესაძლებლობებიც არ უნდა ჰქონდეს მას, დანაკარგების გარეშე ამ

* <http://pervodika.ru/articles/18491.html>;

http://maxpark.com/community/129/content/1978671#comment_25562869

ის გაკეთება არ შეუძლია, ვინაიდან გარემო, რომელშიც ფუნქციონირებს ეკონომიკა, მუდმივ ცვლილებებს განიცდის, რის გამოც გამუდმებით იცვლება მასზე მოქმედი ფაქტორები. ბუნებრივია, ამის გამო გეგმები ვერ სრულდება და იწყება ქაოსი – შეზღუდული ეკონომიკური რესურსები მეტად არარაციონალურად გამოიყენება. საბაზრო ეკონომიკა კი, ფასების მექანიზმის მეშვეობით, ამ პრობლემას თითქმის ავტომატურად აგვარებს.

2. საგეგმო ეკონომიკის დროს ასევე დიდია ტრანსაქციური დანახარჯები, რომელიც გაიწევა საგეგმო დავალებათა მისაღებად და მათ ცხოვრებაში გასატარებლად საჭირო უზარმაზარი ბიუროკრატიული აპარატის შესანახად.

3. კერძო საკუთრებისა და მეწარმეობის აკრძალვის გამო თითქმის მთლიანად იგნორირებულია ადამიანთა შემოქმედებითი უნარი, თუმცა ცალკეული პირები მაინც ახერხებენ თავიანთი შესაძლებლობების გამოვლენას, მაგრამ ეს ხდება ჩრდილოვან ეკონომიკაში, რომლის წინააღმდეგ ბრძოლა ასევე დიდ დანახარჯებს მოითხოვს.

4. ეკონომიკური განვითარების ლოგიკას ასეთ პირობებში ცოტალიტარიზმთან, ანუ ისეთ სისტემასთან მივეყვართ, სადაც ადამიანური საქმიანობის ყველა დარგი ხელისუფლებას ემორჩილება, რაც ასევე დაკავშირებულია ტრანსაქციური დანახარჯების ზრდასთან. ასეთ პირობებში, ხელფასის დაბალი დონის გამო, თანდათან ჩნდება და ვითარდება კორუფცია, რომელიც მთელი საზოგადოებისთვის გარ-

კვეულ წესად იქცევა და ტრადიციის ხასიათსაც კი იძენს. ყალიბდება ეგრეთ წოდებული “ბიუროკრატიული”, ანუ “ადმინისტრაციული” ბაზარი, სადაც იყიდება არა მხოლოდ მატერიალური ფასეულობები, არამედ “ძალაუფლება” და “ხელქვეითობა”, “წესები და მისი დარღვევები” და ა.შ. ასეთი ურთიერთობების წლების განმავლობაში განმეორების გამო საზოგადოებაში ყალიბდება შესაბამისი წეს-ჩვეულებები, იქმნება დაუწერელი სამართალი, რომელიც უდიდეს გავლენას ახდენს ადამიანთა ქცევებზე.

5. მეურნეობრიობის ასეთი სტილი მუდმივ დეფიციტს წარმოშობს როგორც მწარმოებლების, ისე მომხმარებლებისათვის, რაც თავისთავად იწვევს წარმოების დიქტატს მომხმარებლებზე. ჩნდება რიგები, “დახლქვეშა პროდუქცია” და ა.შ.

6. სახელმწიფოს მხრიდან ვლინდება ცალკეულ საწარმოთა მკაცრი რეგლამენტაცია და, ამავე დროს, მათზე ზრუნვა. მართალია, ყოველი საწარმო განიცდის რესურსების ნაკლებობას, მაგრამ მას შეუძლია იმუშაოს ზარალის პირობებშიც, იგი არასდროს გაკოტრდება, ვინაიდან სახელმწიფო აუცილებლად დაეხმარება და იხსნის გასაჭირისაგან. ასეთ პირობებში უარესდება პროდუქციის ხარისხი, მიუხედავად ამისა, რიგებით შეწუხებული ადამიანები ყველაფერს ყიდულობენ.

7. მიწოდებაზე მოთხოვნის მუდმივი სიჭარბე იწვევს ფულადი მასის ზრდას და მის მრავალჯერად სიჭარბეს სასაქონლო მასასთან შედარებით. ასეთი დისბალანსის შედეგად გამოწვეული ინფლაციური

პროცესები ითრგუნება ძალით, ფიქსირებული ფასების მეშვეობით. ადგილი აქვს ფარულ ინფლაციას, რაც თავის გამოხატულებას პოულობს რიგებში, ტალონებში, ბარათებსა თუ დეფიციტური საქონლის განაწილების სხვა ფორმებში.

8. ცენტრალიზებული საგეგმო ეკონომიკური წყობილების დროს სახელმწიფო შედარებით უმნიშვნელო მონაწილეობას იღებს საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში, რაც ეგრეთ წოდებული უცხოური ვალუტის “შავი ბაზრის” წარმოშობას იწვევს. ასევე, გასაგებია, თუ რა დიდ დანაკარგებთან არის დაკავშირებული ქვეყნის მსოფლიო ეკონომიკური პროცესებისაგან მოწყვეტა.

9. ერთი მხრივ, ცალკეული ადამიანის ყოველმხრივი დამოკიდებულება ხელისუფლებაზე და, მეორე მხრივ, სახელმწიფოს მათზე მზრუნველობა, ბაღებს ინფანტილიზმს და უუნარობას, ბრძანებისა და მზრუნველობისაკენ მაცურებელ ადამიანთა ტიპს და ა.შ.

საბაზრო ეკონომიკის მკაცრი შეზღუდვა სხვა გზით განხორციელდა გერმანიაში. ჰიტლერის განარჯვებებს ხელი შეუწყო მძიმე ეკონომიკურმა და სოციალურმა სიტუაციამ, 1928 წლის ეკონომიკურმა კრიზისმა. კლასიკური საბაზრო ეკონომიკა უძღური იყო, გამოსულიყო მდგომარეობიდან ეკონომიკაში სახელმწიფოს როლის გაძლიერების გარეშე. იტალიაში ამის მიზეზი გახდა მარცხი პირველ მსოფლიო ომში, კოლონიების დაკარგვა და საერთაშორისო შეზღუდვები; ეკონომიკური და სოციალური კრიზი-

სი; მთავრობის უუნარობა ქვეყნის კრიზისიდან გამოყვანისა. იქ ეკონომიკა ვითარდებოდა კერძო საკუთრებისა და კერძო მეწარმეობის საფუძველზე, მაგრამ ყველაფერი ეს ექვემდებარებოდა მთავრობის მოთხოვნებს. მთავრობა აკონტროლებდა ეკონომიკის ყველა სფეროს. იზღუდებოდა კერძო საკუთრებაც [235, 270]. ფირმები იმდენად შეზღუდულები იყვნენ თავიანთ საქმიანობაში, რომ ისინი არ მიეკუთვნებოდნენ არც კერძო, არც სახელმწიფო საკუთრებას.

საბაზრო ეკონომიკის ძალდატანებითი შეცვლა ან სხვა ეკონომიკური სისტემის ტრასპლანტაცია. რუსეთში საბჭოთა წყობის დამყარების შემდეგ მან შემოიერთა ის ქვეყნები, რომლებიც რუსეთის იმპერიაში შედიოდნენ და ყველგან დამყარდა სოციალისტური წყობა, რის შედეგადაც ამ ქვეყნებში განხორციელდა საბაზრო ეკონომიკის მკაცრი შეზღუდვა. ასეთივე მოვლენას ჰქონდა ადგილი ომის შემდგომ წლებში მსოფლიოს მრავალ სხვა ქვეყანაში.

არასწორი ეკონომიკური პოლიტიკა. იგი შეიძლება გამოვლინდეს სხვადასხვა სახით:

ეკონომიკის სოციალიზაცია. შერეული ეკონომიკის დროს სახელმწიფოს როლი ეკონომიკაში იზრდება და ზოგჯერ იგი გადადის ეკონომიკის სოციალიზაციაში, რასაც მოჰყვება სახელმწიფოს ხელში ხელისუფლების კონცენტრაცია, რაც თავისთავად ზღუდავს ეკონომიკურ თავისუფლებას და წყაროა მრავალი უარყოფითი მოვლენის. საბოლოოდ, საქმე გვექნება ეკონომიკურ რეგრესთან, რასაც მოჰყვება ეკონომიკური კრიზისი. ამის მიზეზები შესაძლებე-

ლია ვეძიოთ ეკონომიკურ პარალოგიზმებში (უნებელიე მცდარი ლოგიკით შემცდარ ღონისძიებებზე გასვლა) [137], ხელისუფლებაში მოსული ადამიანებისა და, საერთოდ, საზოგადოების მენტალიტეტში [373], ინტერესთა ჯგუფების ზეწოლაში, დემოკრატიის სისუსტეებში [47].

ეკონომიკური თავისუფლება არ უნდა ავეუროთ პოლიტიკურ თავისუფლებაში, ვინაიდან შესაძლებელია ქვეყანაში იყოს ავტოკრატიული ხელისუფლება, მაგრამ ამავე დროს არსებობდეს სრული ეკონომიკური თავისუფლება (მაგალითად, სინგაპური და ტაივანი, თავის დროზე სამხრეთ კორეა). გამოითქმის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ დემოკრატია უნდა უმაღლოდეს კაპიტალიზმს (ანუ თავისუფლებას ეკონომიკაში) და არა პირიქით [47, 422, 428]. გარკვეულწილად ეს მართალია, ვინაიდან კაპიტალიზმმა მოიტანა დემოკრატია – რადგანაც ეკონომიკური თავისუფლების გარეშე დემოკრატია ვერ მიიღწევა, მაგრამ დემოკრატიის გარეშეც ეკონომიკური თავისუფლება, შესაძლებელია, არ არსებობდეს ან დიდხანს ვერ იქნეს შენარჩუნებული.

არასწორი საგადასახადო პოლიტიკა. გადასახადების არაოპტიმალური სიდიდე ამცირებს ინვესტიციებს, აფერხებს ტექნოლოგიების სრულყოფას, ინოვაციების განხორციელებას და, მაშასადამე, ეკონომიკურ ზრდას ან ამცირებს შემოსავლებს ბიუჯეტში, რაც ხელს უშლის სახელმწიფოს თავისი ფუნქციების განხორციელებაში, რასაც ასევე მოჰყვება ეკონომიკური ზრდის ტემპების შემცირება.

გარე სამყაროსგან იზოლაცია, მკაცრი პროტექციონისტული პოლიტიკის გატარება. ასეთ პოლიტიკას მოჰყვება ინვესტიციების შეზღუდვა, ტექნოლოგიების განუვითარებლობა, ინოვაციების შემცირება, კონკურენტუნარიანობის შემცირება და ა.შ.

არასრულყოფილი ინსტიტუციები აფერხებს ეკონომიკური სისტემის ფუნქციონირებას. წარმოშობს მრავალ ნეგატიურ მოვლენას: ჩრდილოვან ეკონომიკას, ნეპოტიზმს, კორუფციას, ეტატიზმს და ა.შ.

მთავრობის არასწორ ეკონომიკურ პოლიტიკას განეკუთვნება ასევე: არჩევნების დროს პოლიტიკოსების მიერ შემოთავაზებული პოპულისტური დაპირებები; არასწორი ანტიმონოპოლისტური პოლიტიკა; ბიზნესში მთავრობის არაეკონომიკური ჩარევა; კერძო საკუთრების ხელყოფა; არასწორი აგრარული, ფულად-საკრედიტო და საბიუჯეტო პოლიტიკა და სხვა.

გლობალიზაცია. როგორც უკვე აღინიშნა, თუ სამართლიანი გლობალიზაცია არ განხორციელდა, მან შესაძლებელია, ძალიან დიდი უარყოფითი გავლენა მოახდინოს ეკონომიკაზე: შეზღუდოს ეროვნული წარმოება, შეანელოს ტექნოლოგიური პროგრესი, შეამციროს ადამიანისეული კაპიტალი, გაანადგუროს ბუნებრივი რესურსები და ა.შ. გარდა ამისა, გლობალური ხასიათის ნეგატიური პროცესები ასევე ნეგატიურად აისახება ეროვნულ ეკონომიკაზე და სხვ.

საბაზრო ეკონომიკის ჩავარდნები. საბაზრო

ეკონომიკის ჩავარდნების პრობლემები ეკონომიკურ ლიტერატურაში ფართოდაა განხილული. ჩვენ დავძენთ მხოლოდ იმის შესახებ, რომ, თუ ეს პრობლემები დროულად არ იქნა აღმოფხვრილი, ეკონომიკაში რეგრესული პრობლემები წარმოიშობა. მაგალითად, თუ სიღარიბისა და შემოსავლების განაწილების უთანაბრობის პრობლემა დროულად არ იქნა გადაჭრილი, მას შესაძლებელია მოჰყვეს სოციალური და კრიმინოგენური სიტუაციის გამწვავება; ეკოლოგიური მოთხოვნების გაუთვალისწინებლობას – ბუნებრივი რესურსების, ფიზიკური და ადამიანისეული კაპიტალის გაუარესება, პროდუქციის გასაღების შემცირება და სხვ.

ეკონომიკის ქაოსური ხასიათი. იგი ეკონომიკური რეგრესის ყველაზე უხილავი წყაროა, რომლის მთლიანად თავიდან აშორება შეუძლებელია. ქაოსურობის შედეგად გამოწვეული რეგრესის გამოცნობა არათუ კრიზისამდე, არამედ კრიზისის დროს და კრიზისის შემდეგაც კი ძნელია (მაგალითად, ეკონომიკურ თეორიაში ცნობილია დიდი ეკონომიკური დეპრესიის და სხვა კრიზისების არაერთი მიზეზი). ბაზარზე არსებობს უამრავი რაოდენობის ეკონომიკური აგენტი, რომელთა საქმიანობა მთავრობის მიერ დადგენილი “თამაშის წესების” ფარგლებში მთლიანად თავისუფალია. მართალია, საბაზრო ეკონომიკას მართავს სხვადასხვა სახის კანონი, რომელიც მას გარკვეული პერიოდის განმავლობაში სტაბილურობას ანიჭებს, მაგრამ, თითოეული აგენტის საქმიანობა და მათი აგრეგირებული მოქმედება

ყოველთვის არ შეესაბამება ეკონომიკური სტაბილიზაციის მოთხოვნებს. ქაოსურობის მრავალი მაგალითის მოყვანაა შესაძლებელი. მაგრამ, ამავე დროს, ბაზრის ქაოსურობა იძლევა საბაზრო მექანიზმის გამოყენებისა შესაძლებლობას. მაშასადამე, სახელმწიფოს მიზანი უნდა იყოს არა ქაოსურობის აღმოფხვრა, არამედ მისი უარყოფითი მოქმედების გამოცნობა და თავიდან აცილება ან დამდგარი უარყოფითი შედეგების რაც შეიძლება სწრაფად და ნაკლები დანაკარგებით დაძლევა.

ბუნებრივი პირობების ცვლილება. არის თუ არა ბუნებრივი პირობების ცვლილების შედეგად (გვალვა, წყალდიდობები, მოუსავლიანობა, ნედლეულის მარაგების შემცირება და ა.შ.) გამოწვეული დაქვეითება ეკონომიკური რეგრესის წყარო? რასაკვირველია, გარკვეული ზომით არის, ვინაიდან ამ შემთხვევაში ადგილი აქვს რა ეკონომიკურ ვარდნას, ანუ რაოდენობრივ ცვლილებებს, იგი გადადის უარყოფით თვისებრივ ცვლილებებში. მაგალითად, იზრდება უმუშევრობა და სიღარიბე, რაც აქვეითებს ქვეყნის ადამიანისეულ კაპიტალს და იწვევს სოციალურ დაძაბულობას და ა. შ.

არასწორი საგარეო პოლიტიკა. პოლიტიკა, რომელიც მიმართულია მეზობელ სახელმწიფოებთან, განსაკუთრებით დიდ სახელმწიფოებთან კონფრონტაციისაკენ.

გარდა ამისა, ეკონომიკური რეგრესის წყარო შეიძლება იყოს: ტექნოლოგიების, წარმოების მეტოდებისა და ფორმების განუვითარებლობა; სოციალუ-

რი დაძაბულობა, კრიმინოგენური სიტუაციის დაძაბვა; ინფლაციის, უმუშევრობისა და სიღარიბის მარალი დონე; ვალუტის კურსის სწრაფი და დიდი ზომით ცვლილება; საბაზრო ინფრასტრუქტურის განუვითარებლობა და გაუმართაობა; ფულის ემისია; ბიუჯეტის დეფიციტი; დიდი სახელმწიფო და საგარეო ვალი, ჭარბმოსახლეობა და სხვ.

7.4. სახელმწიფო როლს ეკონომიკის მსახვე

ჩვენ აქ არ შევეხებით სახელმწიფოს ცნობილ ეკონომიკურ ფუნქციებს. მივუთითებთ მხოლოდ იმაზე, თუ რა როლი უნდა ითამაშოს სახელმწიფომ ეკონომიკური განვითარების დასახქარებლად და ეკონომიკური რეგრესის თავიდან ასაცილებლად ან მის სწრაფად აღმოსაფხვრელად, რის განსახორციელებლადაც მას არაეკონომიკური ფუნქციების განხორციელებაც მოუწევს, ვინაიდან კონსოლიდირებული ეკონომიკის, ანუ განვითარებაზე ორიენტირებული ეკონომიკის ჩამოყალიბება არა მხოლოდ ეკონომიკური ფაქტორების გათვალისწინებას მოითხოვს. აქეთ უნდა იყოს მიპყრობილი სახელმწიფოს როგორც ეკონომიკური (და სოციალური), ისე საშინაო და საგარეო პოლიტიკა.

კონსოლიდირებული ეკონომიკის, ანუ განვითარებაზე ორიენტირებული ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება და შენარჩუნება, უპირველეს ყოვლისა, დამოკიდებულია გამართული სამეურნეო სისტემის შექმნაზე, რომელიც ეფუძნება საბაზრო მექანიზმს.

ასეთი სამეურნეო სისტემის შესაქმნელად სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს: მეწარმეობის თავისუფლება, კერძო საკუთრების დომინირება და მისი ხელშეუხებლობა, ბიზნესის გადაქცევა შემოქმედებითი საქმიანობის სფეროდ, ჯანსაღი ფინანსების არსებობა, მეცნიერების განვითარება, სახელმწიფო და კერძო სექტორში არსებული სამეცნიერო-ტექნოლოგიური პოტენციალის კოორდინირება. სახელმწიფოს მარეგულირებელი ინსტრუმენტებიდან უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ინოვაციურ ინსტრუმენტებს, საჭიროების შემთხვევაში ეკონომიკის ინოვაციური რეგულირება საშუალებას მოგვცემს, ეკონომიკა გადაადგილდეს არა ფილიპსის მრუდზე, არამედ მოხერხდეს ინფლაციისა და უმუშევრობის ერთდროული შემცირება, საშინაო პოლიტიკის განხორციელებისას სახელმწიფოს საქმიანობა მიმართული უნდა იყოს ზნეობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბებისაკენ, კულტურის, ხელოვნებისა და სპორტის განვითარებისა და კრიმინოგენური სიტუაციის სულ უფრო გაუმჯობესებისაკენ, სასამართლო ხელისუფლებისა და სამოქალაქო საზოგადოების გაძლიერებისაკენ. საგარეო სფეროში სახელმწიფომ თავიდან უნდა აიშოროს სამხედრო კონფლიქტები, განახორციელოს სამშვიდობო პოლიტიკა, უზრუნველყოს გლობალიზაციის დადებითი შედეგების გამოყენება და უარყოფით შედეგთა თავიდან აცილება.

სახელმწიფომ უნდა განახორციელოს ეროვნული წარმოების ხელშემწყობი პოლიტიკა, რის შედეგადაც სამამულო პროდუქცია კონკურენტუნარიანი

გახდება იაფ, მაგრამ დაბალხარისხოვან იმპორტულ საქონელთან შედარებით. სახელმწიფოს სწორმა პოლიტიკამ უნდა უზრუნველყოს საბაზრო პრინციპების დამკვიდრება პრაქტიკაში, მოახდინოს პატერნალიზმის, ეტატიზმის, ნეპოტიზმის, კორუფციისა და ნებისმიერი სხვა უარყოფითი გამოვლინების აღმოფხვრა.

ეკონომიკაში რეგრესული პროცესების წარმოშობის შესაფასებლად შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს დეტერმინანთა სისტემა, რომელიც უნდა შეესაბამებოდეს მის წარმომშობ წყაროებს. მაგალითად, ინსტიტუციური რეგრესის გამოსავლენად უნდა დადგინდეს ნაკლოვანებები ინსტიტუციებში და ა.შ.

მაშასადამე, კონსოლიდირებული ეკონომიკის შესანარჩუნებლად აუცილებელია მისი არა მხოლოდ უშუალო რეგულირება, არამედ გაძღოლა, ყველა იმ ფაქტორის გათვალისწინება, რომელიც მასზე მოქმედებს, ანუ სახელმწიფომ უნდა შეასრულოს ეკონომიკის “მესაჭის” როლი. ამისათვის იგი ყოველმხრივ უნდა ცდილობდეს, თავიდან იქნეს აცილებული ეკონომიკური რეგრესი შესაბამისი დეტერმინანტების თითქმის ყოველდღიური ანალიზის შედეგად, რომელშიც ჩართული უნდა იყვნენ მეცნიერები და მაღალკვალიფიციური პერსონალი. მთავარია არა მხოლოდ ეკონომიკურ განვითარებაზე, არამედ ეკონომიკური რეგრესის თავიდან აცილებაზე ზრუნვა, ვინაიდან ეს ორი პროცესი ყოველთვის ურთიერთგამომრიცხავი არ არის. წინააღმდეგ შემთხვევაში

ეკონომიკურ განვითარებაში მნიშვნელოვანი შედეგ-
სებები იქნება.

თაზი VIII

ეკონომიკური განვითარების თაზისებულობა თანამედროვე მსოფლიოში

8.1. განვითარებული ქვეყნები

განვითარებულ ქვეყნებს აქვთ მაღალგანვითარებული საბაზრო ეკონომიკა და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების უდიდესი დონე. XX საუკუნის მიწურულს მათზე მოდიოდა მსოფლიო წარმოების 55%. ამ ჯგუფიდან გამოიყოფა ეგრეთ წოდებული “შვიდეული” (აშშ, იაპონია, გერმანია, საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი, კანადა, იტალია), რომლებიც აწარმოებენ მსოფლიო შიგა პროდუქტის 44%-ზე მეტს. ამათგან: აშშ – 21, იაპონია – 7, გერმანია – 5%-ს.

XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან განვითარებული ქვეყნები შევიდნენ პოსტინდუსტრიული განვითარების სტადიაში. პოსტინდუსტრიული საზოგადოების ძირითადი ნიშანთვისება არის ის, რომ მისთვის დამახასიათებელია ეკონომიკის მესამე სექტორის (მომსახურების) ხვედრითი წილის ზრდა, მაშინ, როდესაც ტრადიციული საზოგადოების დროს დომინირებდა ეკონომიკის პირველადი სექტორი (სოფლის და ტყის მეურნეობა, მონადირეობა და თევზჭერა), ხოლო ინდუსტრიული ეკონომიკის დროს მეორადი სექტორი (მრეწველობა და მშენებლობა). თუ ტრადიციულ საზოგადოებაში ძირითადი ეკონომიკური ურთიერთობები დაკავშირებული იყო მიწასთან,

ინდუსტრიულ საზოგადოებაში კი კაპიტალთან, პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაში იგი დაკავშირებულია ცოდნასა და მაღალკვალიფიციურ შრომასთან, ინფორმაციული, მეცნიერებატევადი დარგების პრიორიტეტულ განვითარებასთან. ამ საზოგადოების მიზანია ადამიანის ყოველმხრივი განვითარება სოციალური თანასწორობის, ინტელექტუალური სრულყოფის, ცხოვრების დონისა და ხარისხის ამაღლების საფუძველზე. მისი ძირითადი მიზანია, აგრეთვე, ზრუნვა მომავალი თაობებისათვის მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მიღწევის მეშვეობით.

პოსტინდუსტრიული ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება განხორციელდა ინდუსტრიული ეკონომიკური სისტემის განვითარების, მისი ელემენტების თანდათანობით სრულყოფის საფუძველზე. ძირეული ცვლილებები მოხდა როგორც ფიზიკურ, ისე ადამიანისეულ კაპიტალში, ტექნოლოგიებში, საკუთრების ფორმებსა და ინსტიტუციებში. ფიზიკური კაპიტალი აქ ეფუძნება უმაღლეს ტექნოლოგიებს. წარმოების ელექტრონიზაცია, ფართო კომპიუტერიზაცია და რობოტიზაცია ადამიანს ათავისუფლებს წარმოების უშუალო პროცესებიდან და ანიჭებს მას წარმოების პროცესების რეგულატორისა და კონტროლიორის ფუნქციებს. ამის საფუძველზე მაღლდება მოთხოვნა დასაქმებულთა კვალიფიციური დონისადმი, იზრდება წარმოების, შრომისა და მიღებული პროდუქციის ინტელექტუალიზაციის დონე. თავის ძველ მნიშვნელობას კარგავს ინდივიდუალური კერძო საკუთრება,

დომინირებულ მნიშვნელობას იძენს საკუთრების ასოცირებული ფორმები (კოოპერაციული, აქციონერული, პარტნიორული, კოლექტიური, კორპორაციული, შერეული). შესამჩნევად იზრდება ინსტიტუციების, განსაკუთრებით, სახელმწიფოს როლი, რომლის მეშვეობითაც ხორციელდება ბაზრის ნაკლოვანებების დაძლევა და რომელიც საბაზრო ეკონომიკას სოციალურ მიმართულებას აძლევს. აქედან გამომდინარე, არსებითად საქმე გვაქვს ახალ ეკონომიკასთან, რომელსაც ასევე ინოვაციურ ან ცოდნაზე დამყარებულ ეკონომიკასაც უწოდებენ. ეს ეკონომიკები დიდი მიახლოებით წარმოადგენენ კონსოლიდირებულ ეკონომიკებს და ისინი შედიან კიდევ უფრო ახალ – “მოაზროვნე” ტექნოსფეროს ეპოქაში.

მიუხედავად იმისა, რომ განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკა კონსოლიდირებული ეკონომიკაა, აქაც ეკონომიკური რეგრესი და გამორიცხული არ არის, რაზეც მეტყველებს სხვადასხვა ხასიათისა და სიძლიერის კრიზისები განვითარებულ ქვეყნებში. მაშასადამე, რაც არ უნდა კონსოლიდირებული იყოს საბაზრო ეკონომიკა, მისი ქაოსური ხასიათისა და, რიგ შემთხვევაში, არასრულყოფილი რეგულირების გამო დისპროპორციები ეკონომიკის სხვადასხვა სფეროში მაინც წარმოიშობა. მაგრამ ანტირეგრესული პოლიტიკის განხორციელებამ, შესაძლოა, ხშირ შემთხვევაში, კრიზისი აგვაშოროს. იმის მცდელობა, რომ საერთოდ მოისპოს საბაზრო ეკონომიკის ქაოსურობა, ყველაზე ძლიერ რეგრესულ პროცესებს

წარმოშობს.

8.2. განვითარებადი ქვეყნები

განვითარებად ქვეყნებს მიეკუთვნება სახელმწიფოები საბაზრო ეკონომიკით და ეკონომიკური განვითარების შედეგებით დაბალი დონით. თუმცა, ეკონომიკური განვითარების დონის მიხედვით ამ ჯგუფში შემავალ სახელმწიფოებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა და დღესაც გრძელდება მათი დიფერენციაციის პროცესი. ეს ჯგუფი არცთუ დიდი ხნის წინ დატოვა სამხრეთ კორეამ, ტაივანმა, სინგაპურმა, ჰონკონგმა. ევროკავშირის ჯგუფს შეუერთდა თერთმეტი ქვეყანა: ბულგარეთი, კვიპროსი, ჩეხეთი, ესტონეთი, უნგრეთი, ლიტვა, ლატვა, პოლონეთი, რუმინეთი, სლოვენია, სლოვაკია.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის კლასიფიკაციით, განვითარებადი ქვეყნები იყოფა ნაკლებად განვითარებულ, განვითარებად და ნავთობის ექსპორტიორ ქვეყნებად. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის კლასიფიკაციით კი – ქვეყნებად შემოსავლების დაბალი დონით, შემოსავლების საშუალო დონით, ახალ ინდუსტრიულ ქვეყნებად და ნავთობის ექსპორტიორ ქვეყნებად.

ღებულობენ რა უზარმაზარ შემოსავლებს ნავთობის რეალიზაციის შედეგად, ნავთობის ექსპორტიორმა ქვეყნებმა შეძლეს ეკონომიკის მოდერნიზაცია, ცხოვრებისა და განათლების დონის ამაღლება. თუმცა

ცა, თანამედროვე ეტაპზე განვითარებული სახელმწიფოების მიერ გატარებულმა ღონისძიებებმა ენერგოტექვადობის შემცირების, ენერგოდამზოგი ტექნოლოგიების დანერგვის, საკუთარ ტერიტორიებზე ნავთობის მოპოვების გაზრდის მიმართულებით, მნიშვნელოვნად შეამცირეს ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების მონოპოლიური მდგომარეობა.

ახალმა ინდუსტრიულმა ქვეყნებმა შეძლეს განვითარებინათ მრეწველობა, განსაკუთრებით მისი საექსპორტო დარგები. ისინი თანდათან ამალღებენ თავიანთ კონკურენტუნარიანობას.

ნაკლებად განვითარებული ქვეყნებისათვის დამახასიათებელია მსოფლიოში ცხოვრების ყველაზე დაბალი ღონე (შემოსავლების უკიდურესი სიმცირე, სიღარიბე, მძიმე საყოფაცხოვრებო პირობები, არაღამაკმაყოფილებელი ჯანმრთელობა, არასაკმაო განათლება ან მთლიანად უქონლობა, პატარა ასაკში სიკვდილიანობის მაღალი ღონე, სიცოცხლის ხანგრძლივობის ცუდი მაჩვენებლები და ა.შ.). ეკონომიკაში წამყვანი მდგომარეობა უჭირავს მიწათმოქმედების ჩამორჩენილ, მათ შორის, არქაულ ფორმებს. მრეწველობა ძალზე მცირედაა განვითარებული. ამ ქვეყნების ექსპორტში ძირითადად ფიგურირებს ტრადიციული პროდუქცია.

ყველაზე მძიმე ეკონომიკური სიტუაცია არის ტროპიკული აფრიკის ქვეყნებში, რაც, უპირველეს ყოვლისა, გაუარესებული ბუნებრივი პირობებისა და არასწორი ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგია.

განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობაში ეკო-

ნომიკური განვითარების ძირითად მიმართულებას წარმოადგენს მრეწველობის განვითარება, ინდუსტრიული საზოგადოების აშენება. ამისათვის აუცილებელია როგორც შიგა, ისე გარე რეზერვების ამოქმედება. ამასთან, სწორედ უცხოური ინვესტიციები წარმოადგენს მათი განვითარების სტრატეგიის უმნიშვნელოვანეს კომპონენტს.

ხშირ შემთხვევაში ამ ქვეყნების განვითარებას ამუხრუჭებს არასწორი ეკონომიკური პოლიტიკაც. ბევრ ქვეყანაში საბაზრო ეკონომიკისათვის შეუსაბამო ექსპერიმენტების განხორციელებას ეკონომიკური რეგრესი მოჰყვა.

8.3. პოსტკომუნისტური ქვეყნები

რეფორმების განხორციელების მცდელობა საგეგმო ეკონომიკის გარდასაქმნელად დაიწყო იუგოსლავიაში XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან, შემდეგ, გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, ჩეხოსლოვაკიასა და უნგრეთში. სერიოზული ეკონომიკური რეფორმები დაიწყო ჩინეთში 1978 წელს. დიდი მასშტაბის გარდაქმნები, რომელსაც ეპოქალური მნიშვნელობის პოლიტიკური ცვლილებები მოჰყვა, დაიწყო 1989 წელს საბჭოთა კავშირში [338] და რომელიც, გარკვეულწილად, დღესაც მიმდინარეობს.

ტრანსფორმაციის გზაზე ყველაზე სწრაფად წარმატებებს მიაღწიეს იმ ქვეყნებმა (პოლონეთი, უნგრეთი, ჩეხეთი, სლოვაკია, სლოვენია და ბალტიის ქვეყნები), სადაც უკვე არსებობდა საბაზრო ეკონომიკის საფუძ-

ვლები, რომელთაც მჭიდრო ეკონომიკური და ისტორიული კავშირები ჰქონდათ დასავლეთ ევროპასთან და საგანგებოდ ემზადებოდნენ რეფორმებისთვის. იმ ქვეყნებში (დსთ-ს წევრი ქვეყნები, საქართველო, ბულგარეთი, იუგოსლავია, ალბანეთი, მონღოლეთი) კი, სადაც არ არსებობდა საბაზრო საფუძვლები, მჭიდრო კავშირები წამყვან ქვეყნებთან, წინასწარ სერიოზულად არ ემზადებოდნენ გარდაქმნებისთვის, ადგილი ჰქონდა სოციალურ დაძაბულობებსა და სამხედრო კონფლიქტებს, რეფორმები შედარებით ძნელად წარიმართა, მათ შორისაა საქართველოც.

8.4. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ეტაპები და თავისებურებები საქართველოში

საქართველოს ეკონომიკაში ჯერ კიდევ დამოუკიდებლობის აღდგენამდე შეიმჩნეოდა კრიზისული მოვლენები[33]. დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ კი მდგომარეობა მკვეთრად გაუარესდა ძველი ეკონომიკური კავშირების მოშლის, მსოფლიო ბაზარზე ჩვენი ეკონომიკის არაკონკურენტუნარიანობის, ქვეყანაში პოლიტიკური დაძაბულობისა და ეკონომიკურ-პოლიტიკური სისტემის ძირეული გარდაქმნის (ტრანსფორმაციული პროცესების) გამო. ტრანსფორმაციული პროცესები შეიძლება განვიხილოთ ორი მიმართულებით. პირველი, თვით ეკონომიკაში, მის დარგებში მიმდინარე ცვლილებებისა და მეორე, რეფორმების გატარების შედეგად მომხდარი ინსტიტუციური ცვლილებების მიმართულებით. თუმცა ეს

ორი პროცესი, რასაკვირველია, ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია – რეფორმების სწორი გზით წარმართვას მოსდევს დადებითი ძვრები ეკონომიკაში და პირიქით.

ორივე ნიშნის გათვალისწინებით საქართველოში შეიძლება გამოიყოს პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის შემდეგი პერიოდები:

ეკონომიკური დაცემა, რომელიც თავისთავად მოიცავს სამანეთო ზონაში ყოფნისა და კუპონის პერიოდს. იგი გრძელდებოდა რეფორმების დაწყებიდან 1995 წლამდე.

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაცია უმეტეს ქვეყნებში ეკონომიკური დაქვეითებით დაიწყო. მასთან, არა სტაგნაციის, არამედ სტაგფლაციის პირობებში, რომელიც გამოწვეული იყო ფასების სწრაფი ზრდით არა მხოლოდ ნედლეულზე, არამედ პროდუქციის ყველა სახეობაზე ერთდროულად, წინა სისტემაში არსებული ფარული ინფლაციის გამო. მაშასადამე, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პირველ ეტაპზე ადგილი ჰქონდა აქამდე უცნობ ფენომენს – **ფარული ინფლაციით გამოწვეულ ტრანსფორმაციულ სტაგფლაციას**, რასაც მოსდევს სოციალური პრობლემების უკიდურესი გამწვავება, რაც საქართველოში ყველაზე აშკარად და მძაფრად გამოიხატა. ეკონომიკური დაქვეითების მხრივ განსაკუთრებით მძიმე იყო 1991–1994 წლები, როდესაც ობიექტურად არსებულ ეკონომიკურ სირთულეებს შინაომები და შეიარაღებული კონფლიქტები აძლიერებდა. ზემოთ აღნიშნულ წლებში საქართველოში

მკვეთრად შემცირდა მთლიანი შიდა პროდუქტის (მშპ) მოცულობა წინა წლების მიმართ: 1991 წელს – 21,1; 1992 წელს – 44,9; 1993 წელს – 29,3; ხოლო 1994 წელს – 10,4 პროცენტით. საერთოდ, მშპ-მ 1994 წელს 1990 წლის მაჩვენებლის მხოლოდ 27,5 პროცენტი შეადგინა. კიდევ უფრო მეტად შემცირდა სამრეწველო პროდუქციის მოცულობა: 1991 წელს – 23; 1992 წელს – 46; 1993 წელს – 37; ხოლო 1994 წელს – 39 პროცენტით. 1994 წელს სამრეწველო პროდუქციის მოცულობა 1990 წლის მაჩვენებლის მხოლოდ 16 პროცენტის ტოლი იყო*. აღნიშნულ წლებში თითქმის განახევრდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების მოცულობა, კატასტროფულად შემცირდა მშენებლობის მასშტაბები. მკვეთრად დაეცა ქვეყნის ენერგო-უზრუნველყოფის დონე. ისე, როგორც მთელ ეკონომიკაში, ენერგეტიკაშიც დაიწყო ნგრევეთი პროცესები. 1994 წლისათვის ელექტროენერჯის გამომუშავება ორჯერ შემცირდა, თითქმის შეწყდა ქვანახშირის წარმოება, კრიტიკულ დონემდე დაეცა ნავთობის მოპოვების მოცულობა, სატყეო მეურნეობამ და მშენებლობამ პრაქტიკულად შეწყვიტა ფუნქციონირება, არაგადახდისუნარიანობის გამო ქვეყანას შეუწყდა ბუნებრივი აირის მოწოდება. საქართველო მწვავე ენერგეტიკულმა კრიზისმა მოიცვა.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის გამო, კატასტროფულად გაუარესდა მოსახლეობის სოციალური

* ამ პარაგრაფში აქ და შემდგომ, სადაც მითითება არ იქნება, გამოყენებულია საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები.

პირობები. აღნიშნულ წლებში მკვეთრად გაიზარდა ფასები სამომხმარებლო საქონელზე (ინფლაციის ტემპებმა წელიწადში საშუალოდ 8500% შეადგინა): ცალკეულ წლებში კი ინფლაციის ტემპი გაიზარდა: 1992 წელს – 25-ჯერ, 1993 წელს – 92-ჯერ, ხოლო 1994 წელს – 120-ჯერ. ამავე წელს მუშაკთა მინიმალურმა ხელფასმა 1989 წლის ანალოგიური მაჩვენებლის – 1,65; საშუალო ხელფასმა – 1,64; პენსიის სიდიდემ – 1,64 პროცენტი შეადგინა, რაც აბსოლუტური სიდიდით, შესაბამისად 1,78; 5,02 და 1,78 დოლარით გამოისახებოდა.

ეს ის პერიოდია, როდესაც საქართველოს წინაშე იდგა ორი დიდი ამოცანა: პირველი – სახელმწიფოებრიობის აღდგენა, მეორე, – რეფორმების გატარება ახალ ეკონომიკურ წყობილებაზე გადასასვლელად. საკუთარი გამოცდილება, ბუნებრივია, ამ მიმართულებებით მას არ ჰქონდა, ამიტომ მოსალოდნელი იყო შეცდომების დაშვება. სამწუხაროდ, რეფორმების გზაზე არაერთი როგორც გაუაზრებელი, ისე გააზრებული შეცდომა იქნა დაშვებული, რამაც შეანელა საქართველოში რეფორმების განხორციელების ტემპი და, შესაბამისად, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესი. შეცდომები განსაკუთრებით ტრანსფორმაციის სწორედ პირველ ეტაპზე იქნა დაშვებული. ეკონომიკურ გარდაქმნებზე ასევე ნეგატიური გავლენა იქონია შინაომებმა, პოლიტიკური და კრიმინოგენური დაძაბულობის არსებობამ (სხვადასხვა პოლიტიკურ და კლანურ დაჯგუფებათა ინტერესები, შინაომი და ქვეყნის ტერი-

ტორიული მთლიანობისათვის წარმოებული ომი, ლტოლვილებისათვის სოციალური დახმარების გაწევა, ყაჩაღობა, რეკეტი, კორუფცია და მრავალი სხვა). ამ ეტაპზე სახელმწიფო ძირითადად მხოლოდ სხვა ქვეყნების დახმარების, სხვადასხვა სესხებისა და კრედიტების ხარჯზე ახერხებდა უკიდურესად გამწვავებული სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების ნაწილობრივ შემსუბუქებას.

სახელმწიფოს არ გააჩნდა რეფორმების გატარების მეცნიერულად დასაბუთებული სტრატეგია. ეკონომიკური რეფორმების მოდელის შერჩევისათვის საქართველოში დიდი შრომა არ გაწეულა, რადგანაც რეფორმები დაიწყო პირდაპირ რუსული ვარიანტის მიხედვით. ძირითადი აქცენტი აღებული იქნა მაკროეკონომიკურ და ფინანსურ სტაბილიზაციაზე, მაშინ, როდესაც ქვეყანას თავდაპირველ ეტაპზე არც მაკროეკონომიკა და არც ფინანსები გააჩნდა, რის გამოც, რეალური გარდაქმნების გატარება შეუძლებელი გახდა [120].

პირველი და ყველაზე მნიშვნელოვანი შეცდომა იყო საქართველოს დარჩენა სამანეთო ზონაში, რაც, ბუნებრივია, საკუთარი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარების საშუალებას არ იძლეოდა. არადა, საქართველომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის სწორედ საკუთარი ფულად-საკრედიტო სისტემის მქონე ქვეყნის გზა – “შოკური თერაპიის” გზა აირჩია. “შოკური თერაპიის” მეთოდის რეალიზაცია სახელმწიფო ფულად-საკრედიტო და საბიუჯეტო ინსტიტუტების მიზანმიმართულ გამოყენებას მოითხოვს.

მგვარი ინსტიტუტების არარსებობის პირობებში “შოკური თერაპიის” მეთოდის სრულფასოვანი გამოყენება შეუძლებელია და ყოველგვარი მცდელობა წარუმატებლობისთვისაა განწირული [141]. ამ შეცდომის გამოსწორება მოხერხდა მას შემდეგ, რაც რუსეთის მიერ ფულის ერთეულების მოწოდების შეწყვეტის გამო შემოდებული იქნა გარდამავალი ვალუტა – კუპონი. მაგრამ, არასწორი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარების (ხორციელდებოდა სრულიად გაუმართლებელი ფულადი და საბიუჯეტო ემისია, საზღვარგარეთის კრედიტების არადანიშნულებისამებრ გამოყენება) შედეგად მოხდა კუპონის გაუფასურება, რასაც ჰიპერინფლაცია მოჰყვა.

უნდა აღინიშნოს, რომ პირველ ეტაპზე, გარდაქმნების განხორციელების პროცესში, დაშვებული იქნა სტრატეგიული ხასიათის მეთოდოლოგიური შეცდომები. ეკონომიკური რეფორმები ერთმანეთისაგან იზოლირებულად განხორციელდა. მათ კომპლექსური, თანამიმდევრული ხასიათი და ერთიანი მეთოდოლოგია არ ჰქონდა [203].

სტაბილიზაცია და ეკონომიკური ზრდის დასაწყისი. ამ პერიოდს მიეკუთვნება 1994 წლის მეორე ნახევარი და 1995 წელი. ხანგრძლივი ეკონომიკური დაქვეითების შემდეგ, რასაც თან ახლდა ჰიპერინფლაცია, უმუშევრობის მაღალი დონე და უკიდურესად გამწვავებული პოლიტიკური, კრიმინოგენური და სოციალური პრობლემები, როგორც ქართველ ეკონომისტთა, ასევე საერთაშორისო ორგანიზაციების (უპირველეს ყოვლისა, საერთაშორისო

სავალუტო ფონდის) მიერ შემუშავებული, თვისებრივად ახლებურად გააზრებული პროგრამის საფუძველზე იწყება ახალი პოლიტიკის გატარება რეფორმების განხორციელებაში. შედეგად, მოხერხდა კუპონის ინფლაციის მოთოკვა, რითაც მომზადდა პირობები ეროვნული ვალუტის – ლარის შემოსაღებად. ლარის შემოდების შემდეგ (კიდევ უფრო) შემცირდა ინფლაცია და დამყარდა სტაბილური საცვლელი კურსი ეროვნულ ვალუტასა და აშშ დოლარს შორის. შედეგად, პირველად რეფორმების განმავლობაში, შეჩერდა ვარდნა და დაიწყო ეკონომიკური ზრდა – 1995 წლის განმავლობაში მშპ 2,6%-ით გაიზარდა.

დაჩქარებული ეკონომიკური ზრდა. ეს პერიოდი მოიცავს 1996-1997 წლებს. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის სწორი პოლიტიკის (არსებითად “შოკური” თერაპიის) გატარებას ეკონომიკური სტაბილიზაციის დამყარება, ეკონომიკური დაცემის შეჩერება, ზრდის ტენდენციის ჩამოყალიბება, ხოლო შემდეგ ეკონომიკის სწრაფი ზრდა მოჰყვა. 1996-1997 წლებში მთლიანი შიდა პროდუქტი საშუალოდ 11%-ით იზრდებოდა მყარი ეროვნული ვალუტისა და ინფლაციის დაბალი ტემპების პირობებში. განვითარების ამ ეტაპზე მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა და შეივსო საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის საკანონმდებლობა, ძირითადად დამთავრდა მცირე და საშუალო საწარმოთა პრივატიზება, განხორციელდა მიწის საკუთრების ტრანსფორმაცია, გაძლიერდა უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა; გაუმჯობესდა ფულად-საკ-

რედიტო სისტემა, გათავისუფლდა ლარის საცვლელი კურსი და მისი რეგულირება მიენდო საბაზრო კანონებს, გაუმჯობესდა საინვესტიციო პირობები და სხვ.

ეკონომიკური ზრდის ტემპების შენელება და სოციალური პირობების გაუარესება. საქართველოს მიერ სატრანზიტო ქვეყნის ფუნქციის შექენა. იგი იწყება 1998 წლიდან და გრძელდება 2004 წლამდე. ამ პერიოდის განმავლობაში ეკონომიკური ზრდის ტემპები, 2003 წლის გამოკლებით, დაბალია (საშუალოდ 3-4%), ხოლო სოციალური პირობები გამწვავებული (საბიუჯეტო კრიზისის გამო არ გაიცემა ხელფასები და პრემიები, სახეზეა ენერგეტიკული კრიზისი), ეცემა ვალუტის კურსი, იზრდება ინფლაციის ტემპები.

ამ ეტაპზე ნეგატიური პროცესების განვითარების ძირითადი მიზეზი მდგომარეობდა ეკონომიკური რეფორმების დამუხრუჭებაში, რაც, თავისთავად, სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქციების არაეფექტიანობით იყო განპირობებული.

ამ პერიოდისათვის შეტად მნიშვნელოვანი მოვლენაა ის, რომ საქართველო გახდა **ნავთობის სატრანზიტო ქვეყანა**. 1998 წლის 10 დეკემბერს ბაქოში სანგაჩალის ტერმინალიდან “დასავლეთის მიმართულების” ნავთობსადენში ჩაიტვირთა პირველი ნავთობი და ამით აზერბაიჯანის ნავთობის საერთაშორისო კონსორციუმმა დაიწყო კასპიის ადრეული ნავთობის ტრანსპორტირება ბაქო-სუფსის მიმართულებით. 1999 წლის იანვრის პირველ კვირას

ნავთობი საქართველოში შემოვიდა.

სოციალური პირობების გაუმჯობესება და ეკონომიკური ზრდის ტემპების დაჩქარება. საქართველოს მიერ სატრანზიტო ქვეყნის ფუნქციის გაძლიერება. ეს ეტაპი მოიცავს პერიოდს 2004 წლიდან 2008 წლის 8 აგვისტომდე. ამ პერიოდის განმავლობაში გადაიჭრა ბევრი ის პრობლემა, რომელთაც წინა პერიოდში ჰქონდა ადგილი საბიუჯეტო-საფინანსო, ენერგეტიკულ, საყოფაცხოვრებო და ინფრასტრუქტურულ სფეროებში.

ამ პერიოდისათვის მნიშვნელოვანი ის, რომ კიდევ უფრო გაძლიერდა საქართველოს, როგორც სატრანზიტო ქვეყნის, სტატუსი. 2005 წლის მაისში “თბილისი-ბაქო-ჯეიჰანის” ნავთობსადენის მეშვეობით დაიწყო აზერბაიჯანიდან “აზარი-ჩირაგი-გიუნეშლის” საბადოდან მოპოვებული ნავთობის ექსპორტირება. იგი კასპიისა და ხმელთაშუა ზღვებს შორის ნავთობის ტრანსპორტირების პირველი პირდაპირი მარშრუტია. მისი მშენებლობა 4 მლრდ აშშ დოლარი დაჯდა. იგი მსოფლიოში ყველაზე გრძელი (სულ 1768 კმ, აქედან აზერბაიჯანზე – 443, საქართველოზე – 249, ხოლო თურქეთზე 1076 კმ მოდის) ნავთობსადენია.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ საქართველო გახდა არა მხოლოდ ნავთობის, არამედ ბუნებრივი გაზის სატრანზიტო ქვეყანა. **შაჰდენიზის გაზსადენი (ანუ სამხრეთ კავკასიის, ან ბაქო-თბილისი-ერზერუმის გაზსადენი)** გადის შაჰდენიზის გაზის ბაქნის აზერბაიჯანის სექტორიდან საქართველოს

გავლით თურქეთში. სანგაჩალის ტერმინალიდან პირველი საცდელი ბუნებრივი აირი გაზსადენში ჩაიტვირთა 2006 წლის 21 მაისს. გაზის პირველი გაშვება 2006 წლის 30 სექტემბრისთვის იყო დაგეგმილი, მაგრამ ტექნიკური მიზეზების გამო გაზსადენი ექსპლუატაციაში 2006 წლის 20 დეკემბერს შევიდა. გაზსადენი, ბუნებაზე უარყოფითი ზემოქმედების შემცირების მიზნით, იმავე კორიდორში აშენდა, სადაც რამდენიმე წლით ადრე “ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენი” გაიყვანეს. გაზსადენის სიგრძე 692 კმ-ია, ხოლო წლიური გამტარობა 16 მილიარდი კუბური მეტრი.

ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელია არაერთი ნაკლოვანებაც: ბიზნესში უხეში ჩარევები, საკუთრების ხელშეუხებლობის პრინციპის ხელყოფა, ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობის ფაქტობრივად გაუქმება, სოციალური და პოლიტიკური დაძაბულობის ზრდა და სხვ.

ეკონომიკური ზრდის ტემპების შენელება და ეკონომიკური ვარდნა. ეს პერიოდი ემთხვევა რუსეთ-საქართველოს ომს და მსოფლიო საფინანსო კრიზისის დაწყებას. ომმა ქვეყანას 1 მილიარდი დოლარის ზარალი მიაყენა. როგორც შიგა, ისე უცხოური ინვესტიციების შემცირების შედეგად ეკონომიკური ზრდის ტემპები 2008 წელს შემცირდა (შეადგინა მხოლოდ 1,9%), ხოლო 2009 წელს ეკონომიკურ დაქვეითებას ჰქონდა ადგილი (3,9%). ამავე პერიოდში დაიწყო ლარის კურსის ვარდნა, საბანკო სექტორში წარმოშობილ შეფერხებებს მოჰყვა კრედიტებისა და,

შესაბამისად, ინვესტიციების შეკვეცა, თითქმის გაკოტრების პირას მივიდა სამშენებლო ბიზნესი, გაუარესდა ქვეყნის ეკოლოგიური სიტუაცია, მნიშვნელოვანი ზარალი განიცადა საკურორტო მეურნეობამ და ა.შ.

მიუხედავად ამისა, საქართველოს ეკონომიკამ ამ ორ დიდ ნეგატიურ ზემოქმედებას გაუძლო და უარყოფითი შედეგები ფართომასშტაბიან ეკონომიკურ კრიზისში არ გადაზრდილა, რაშიც დიდი როლი საერთაშორისო დახმარებამ ითამაშა.

ეკონომიკური დაქვეითების დაძლევა და ზრდის ტენდენციის აღდგენა. იგი იწყება 2010 წელს და გრძელდება 2012 წლის ბოლომდე. მიუხედავად წინა პერიოდში არსებული სიძნელეებისა, 2010 წელს არამხოლოდ დაქვეითება იქნა დაძლეული, არამედ ადგილი ჰქონდა ზრდასაც (6,4%).

მოსახლეობისადმი სოციალური დახმარებების მნიშვნელოვანი ზრდა. ეკონომიკური ზრდის ტემპების შენელება.

იგი მოიცავს პერიოდს 2012 წლის ოქტომბრიდან დღემდე. ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელია პოლიტიკური დაძაბულობა და ბიზნესში ახალი რეგლამენტაციის მოლოდინი. ახალმა მთავრობამ დაიწყო იმ ნაკლოვანებების გამოსწორება, რომელიც დამახასიათებელი იყო წინა ხელისუფლებისათვის. ძირითადი მიმართულება გახდა სოციალური დახმარებების ზრდა და დახმარება სოფლის მეურნეობისადმი. ყოველივე ამან და პოლიტიკური დაძაბულობის არსებობამ ეკონომიკური ზრდის ტემპების შემცირება გამოიწვია. თუმცა, სოციალურმა სტაბი-

ღურობამ, პოლიტიკური დაძაბულობის შენელებამ და ახალმა რეგულაციებმა ეკონომიკური ზრდის დაჩქარების პირობები შექმნა.

როგორც ანალიზმა გვიჩვენა, რეფორმების გზაზე საქართველოში ერთმანეთს ენაცვლებოდა წარმატებები და წარუმატებლობები. უნდა ითქვას, რომ, ობიექტურ ხელის შემშლელ პირობებთან ერთად შეცდომებიც ბევრი იქნა დაშვებული, რის გამოც, რეფორმების დაწყებიდან 20 წლის განმავლობაში სრულყოფილ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა ვერ მოხერხდა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ის, რომ დღეისათვის განუვითარებელია საბაზრო ინფრასტრუქტურა (სასაქონლო, საფონდო და შრომის ბირჟები, სადაზღვევო სერვისი, საინვესტიციო ინსტიტუტები, მარკეტინგული, ინჟინერინგული, კოლსანტინგური და საინფორმაციო სამსახურები და სხვ.), არაპროგრესულია როგორც ეკონომიკური (განუვითარებელია სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო წარმოება, დაბალია მცირე ბიზნესის განვითარების დონე, ექპორტს რამდენჯერმე აღემატება იმპორტი და ა.შ.), ისე სოციალური სტრუქტურა (ჯერ კიდევ ვერ ჩამოყალიბდა ძლიერი საშუალო ფენა, საკმაოდ დიდია უმუშევრობისა და სიღარიბის დონე და ა.შ.).

შეცდომები, რომელიც ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით, რეფორმების გზაზე იქნა დაშვებული საქართველოში და რამაც წარმოშვა რეგრესული პროცესები ეკონომიკაში, ძირითადად შემდეგში მდგომარეობს:

1. საწყის ეტაპზე სახელმწიფოს მიერ გატარებული არასწორი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა. შიგა არასწორი პოლიტიკის შედეგად საზოგადოება ორ ნაწილად გაიხლიჩა (რაც დღესაც კი გრძელდება). გარე არასწორი პოლიტიკის შედეგად ჩვენ დავეუპირისპირდით მსოფლიოს დიდ სახელმწიფოს. ორივე ამ შეცდომამ ქვეყანა მიიყვანა სამოქალაქო დაპირისპირებამდე, ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევამდე და კრიმინოგენური სიტუაციის უკიდურესად დაძაბვამდე. ეკონომიკა ცალკეული კრიმინალური დაჯგუფებების ხელში აღმოჩნდა.

2. დიდი ხნის განმავლობაში დამნაშავე ელემენტებთან ბრძოლის არაეფექტიანი ზომების გატარება, რის გამოც მძიმე კრიმინოგენური სიტუაცია წლობით გაგრძელდა.

3. ეკონომიკური რეფორმების არაკომპლექსურობა და არასისტემურობა. ეკონომიკური რეფორმები ერთმანეთისაგან იზოლირებულად განხორციელდა. მათ კომპლექსური, თანმიმდევრული ხასიათი და ერთიანი მეთოდოლოგია არ ჰქონდა [203]. სახელმწიფოს არ გააჩნდა მეცნიერულად დასაბუთებული რეფორმების გატარების სტრატეგია. ეკონომიკური რეფორმების მოდელის შერჩევისათვის საქართველოში დიდი შრომა არ გაწეულა, რადგანაც რეფორმები დაიწყო პირდაპირ რუსული ვარიანტის მიხედვით. ძირითად აქცენტი აღებული იქნა მაკროეკონომიკურ და ფინანსურ სტაბილიზაციაზე, მაშინ, როდესაც ქვეყანას თავდაპირველ ეტაპზე არც მაკროეკონომიკა და არც ფინანსები გააჩნდა, რის

გამოც, რეალური გარდაქმნების გატარება შეუძლებელი გახდა [120].

4. **ლიბერალური პოლიტიკის არასწორი აღქმა და განხორციელება.** მოელ პოსტკომუნისტურ პერიოდს წითელ ზოლად გასდევს ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირებაზე თითქმის ხელის აღება ლიბერალური პოლიტიკის განხორციელების საბაბით, თუმცა, ლიბერალური პოლიტიკა არ ხორციელდებოდა, ვინაიდან უკანასკნელ პერიოდამდე ბიზნესი განიცდიდა სახელმწიფოს მხრიდან უხეშ არაეკონომიკურ ჩარევებს. თავდაპირველად რეკეტი ვლინდებოდა მის ყველა საფეხურზე, ბოლოს კი – უმეტესად, ფუნქციონირების დროს. მართლაც ლიბერალური პოლიტიკა რომ განხორციელებულიყო, მაინც საჭირო იყო გარკვეული დოზით პროტექციონისტური პოლიტიკის (რასაც მსოფლიოს ყველა სახელმწიფო მიმართავდა და მიმართავს საჭიროების შემთხვევაში) გატარება, რათა არ მომხდარიყო საკუთარი ეროვნული წარმოების განადგურება, რამაც ეკონომიკის ცალკეული სფეროების განუვითარებლობამდე და არასრულყოფილი საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბებამდე მიგვიყვანა

5. **რეფორმების განხორციელების არასწორი გზის არჩევა.** ტრანსფორმაციული პროცესები საქართველოში იმდენად მძიმედ დაიწყო, რომ აუცილებელი იყო შოკური თერაპიის განხორციელება, მაგრამ ამისათვის საჭირო იყო წინასწარი მომზადება. ამ მხრივ პირველი და ყველაზე მნიშვნელოვანი შეცდომა იყო საქართველოს დარჩენა სამანეთო

ზონაში, რაც, ბუნებრივია, საკუთარი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარების საშუალებას არ იძლეოდა. არადა, საქართველომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის სწორედ საკუთარი ფულად-საკრედიტო სისტემის მქონე ქვეყნის გზა – “შოკური თერაპიის” გზა აირჩია. “შოკური თერაპიის” მეტოდის რეალიზაცია სახელმწიფო ფულად-საკრედიტო და საბიუჯეტო ინსტიტუტების მიზანმიმართულ გამოყენებას მოითხოვს. ამგვარი ინსტიტუტების არარსებობის პირობებში “შოკური თერაპიის” მეთოდის სრულფასოვანი გამოყენება შეუძლებელია და ყოველგვარი მცდელობა წარუმატებლობისთვისაა განწირული. ასეც მოხდა, შოკურმა თერაპიამ ჩვენთან კრაზი განიცადა. “შოკური თერაპიის” 13 მოთხოვნიდან მხოლოდ 2 შესრულდა [141].

6. გარდამავალი ვალუტის – კუპონის შემოღების შემდეგ არასწორი ფულად-საკრედიტო (ხორციელდებოდა სრულიად გაუმართლებელი ფულადი და საბიუჯეტო ემისია, საზღვარგარეთის კრედიტების არადანიშნულებისამებრ გამოყენება) პოლიტიკის გატარება, რის შედეგადაც მოხდა კუპონის ძლიერი გაუფასურება - ჰიპერინფლაცია.

7. საქართველოს ეკონომიკაში 1995-1997 წლებში ეკონომიკური რეფორმების წარმატებით განხორციელების შემდეგ რეფორმების კვლავ არასწორი წარმართვა, სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქციების არაეფექტიანობა. შედეგად გაიზარდა კორუფციის დონე, გაძლიერდა ბიზნესის რეკეტი, წარმოიშვა საფინანსო, საბიუჯეტო და ენერგეტიკული

კრიზისი, გამწვავდა კრიმინოგენური სიტუაცია და ა.შ.

8. მნიშვნელოვანი საერთაშორისო დახმარებების არაეფექტიანად გამოყენება, რაც ასევე წითელ ზოლად გასდევს მთელ ტრანსფორმაციულ პერიოდს.

9. ეკონომიკის რეგულირების ფორმებისა და მეთოდების არასრულყოფილი შესაბამისობა საბაზრო მოთხოვნებისადმი.

10. მცირე ბიზნესის განვითარებისადმი უყურადღებობა. დღეისათვის საქართველოში არ არსებობს მცირე ბიზნესის მხარდამჭერი ინფრასტრუქტურა, რაც ხელს უშლის ძლიერი საშუალო ფენის ჩამოყალიბებას

11. წლების განმავლობაში სოფლის პრობლემების უგულვებელყოფა, რის გამოც სოფლის ეკონომიკა, ფაქტობრივად, განადგურების პირას მივიდა.

12. ომი რუსეთთან. ვერ შევძელით რუსეთთან ომის თავიდან აცილება, რომელმაც საქართველოს ეკონომიკას დიდი ზიანი მიაყენა. გარდა ტერიტორიების დაკარგვისა, მას მოჰყვა ეკონომიკური განვითარების შეფერხება, ინვესტიციების შემცირება, წმინდა ეკონომიკური ზარალი.

13. პრივატიზაციის დროს დაშვებული შეცდომები.

14. საჯარო სამსახურებში მომუშავეთათვის არაოფიციალურად ასაკობრივი შეზღუდვის დაწესება. არასაპენსიო ასაკის მქონე პირთა სამსახური-

დან გათავისუფლებას მოჰყვა ქვეყანაში უმუშევართა რაოდენობის ხელოვნური ზრდა.

15. **კერძო საკუთრების (რომელიც საბაზრო ეკონომიკის ქვაკუთხედს წარმოადგენს) ხელშეუხებლობის პრინციპის ხელყოფა.**

16. **ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობის ფაქტობრივად გაუქმება.** შედეგად შემცირდა კონკურენციის დონე, რაც საგანგაშოა საბაზრო ეკონომიკის შემდგომი განვითარებისათვის.

17. **საზოგადოებაში სოციალური დაძაბულობის ზრდა** როგორც საზოგადოების ცალკეულ ფენებს, ასევე საზოგადოების დიდ ნაწილსა და მთავრობას შორის.

18. **შემოსავლების უთანაბრობის ზრდა.** რაც ასევე ზრდის სოციალურ დაძაბულობას.

მიუხედავად ნაკლოვანებებისა, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის მიმართულებით, რასაკვირველია, მნიშვნელოვანი ნაბიჯებიც გადაიდგა. თვით ყველაზე მძიმე პერიოდშიც კი (1992-1994) ადგილი ჰქონდა შესაბამის ინსტიტუციურ ცვლილებებს, რასაც ძალაუნებურად თვით ეკონომიკის ფუნქციონირების ელემენტარული მოთხოვნებიც განაპირობებდა და აიძულებდა მთავრობას, გადაედგა გარკვეული ნაბიჯები. მაგალითად, რეფორმების პირველ ეტაპზე განხორციელდა ფასების ლიბერალიზაცია, მიწისა და საბინაო სექტორის რეფორმა, შეიქმნა საკუთარი ფულად-საკრედიტო სისტემა, განხორციელდა მცირე პრივატიზაციის პირველი ეტაპი. დროებითმა მთავრობამ მიიღო დოკუმენტი – “საქართველოს რესპუბლიკის ეკონომიკური რეფორ-

მების ძირითადი მიმართულებანი”, ასევე პრივატიზების სახელმწიფო პროგრამა. 1993 წელს შემუშავდა “საქართველოს რესპუბლიკაში მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისა და სისტემური ცვლილებების საშუალოვადიანი პროგრამა”, მიღებულ იქნა დადგენილება “საქართველოს რესპუბლიკის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ინდიკატური დაგეგმვის შესახებ”, დოკუმენტი “საქართველოს რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პრინციპების შესახებ” და სხვ. შემდეგ ეტაპებზე მოხერხდა კუპონის ინფლაციის მოთოკვა, რითაც მომზადდა პირობები ეროვნული ვალუტის – ლარის, შემოსაღებად. ლარის შემოდების შემდეგ შემცირდა ინფლაცია და დამყარდა სტაბილური საცვლელი კურსი ეროვნულ ვალუტასა და აშშ დოლარს შორის. გარდა ამისა, მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა და შეივსო საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის საკანონმდებლო ბაზა; ძირითადად დამთავრდა მცირე და საშუალო საწარმოთა პრივატიზება; განხორციელდა მიწის საკუთრების ტრანსფორმაცია; შემცირდა სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი; გაძლიერდა უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა; გაუმჯობესდა ფულად-საკრედიტო სისტემა; გათავისუფლდა ლარის საცვლელი კურსი და მისი რეგულირება მიენდო საბაზრო კანონებს; გაუმჯობესდა საინვესტიციო პირობები; 1998 – 2003 წლებში წარუმატებელი რეფორმების შემდეგ მოისპო საბიუჯეტო და საფინანსო კრიზისი (სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი, გასტუმრებული იქნა საპენსიო და სახელფასო დავალიანებები და ა.შ.); მნიშვნელოვნად გამყარდა ეროვნული ვალუტა; აღმოიფხვრა

ენერგეტიკული კრიზისი; მოიმატა მოსახლეობის შემოსავლებმა, შეკეთდა საქალაქო და საავტომობილო გზების უდიდესი ნაწილი; კიდევ უფრო სტაბილური გახდა მაკროეკონომიკური გარემო, მოხდა საგადასახადო კოდექსის გამარტივება და ლიბერალიზაცია, ლიცენზირებისა და ნებართვების გაცემის პროცედურების გამარტივება; გაღრმავდა პრივატიზების პროცესი, კიდევ უფრო გაძლიერდა საბანკო სექტორი; გაიზარდა მომსახურების ხარისხი საჯარო და სამოქალაქო რეესტრში; გაუმჯობესდა გადასახადების აკრეფის ადმინისტრირება; გამარტივდა საგადასახადო კოდექსი; შემცირდა ლიცენზიებისა და ნებართვების რაოდენობა; გამარტივდა რეგულაციები ბიზნესისათვის და სხვა.

მიუხედავად ამისა, დღეისათვის ჩვენ გვაქვს არასრულყოფილი, დეფორმირებული ეკონომიკა განუვითარებელი ინფრასტრუქტურით, ჩამორჩენილი მრეწველობითა და სოფლის მეურნეობით, მცირე მეწარმეობის დაბალი დონით, საზოგადოების სუსტი საშუალო ფენით და ა.შ.

მომავალში საქართველოს ეკონომიკაში არსებული ნაკლოვანებების აღმოსაფხვრა და სწორ გზაზე გასვლა ვერ მოხერხდება უბრალოდ ინერციით სვლის შედეგად. მთავარი ყურადღება ეკონომიკურ განვითარებაზე, ანუ ეკონომიკის თვისებრივ სრულყოფაზე უნდა იქნეს გადატანილი, რათა აღმოიფხვრას ეკონომიკის დეფორმირებულობა. ეს კი განხორციელდება ქვეყანაში ახალი ანუ **ინოვაციური ეკონომიკის** მშენებლობის მეშვეობით. მაგრამ, დღეისათვის ამ მიმართებითაც მდგომარეობა მეტად არასახარბიელოა. განსაკუთრებით

ძლიერ განუვითარებელი და არაეფექტიანია ქვეყნის საინოვაციო სისტემა, კერძოდ: არ არსებობს მკვეთრად გამოხატული საინოვაციო პოლიტიკა; სავალალო მდგომარეობაშია ქვეყნის სამეცნიერო პოტენციალი; სერიოზულ გარდაქმნას მოითხოვს უმაღლესი, პროფესიული მომზადებისა და უწყვეტი განთლების სისტემა; დაბალგანვითარებულია სამეცნიერო კვლევების მომსახურების სისტემა; თითქმის არ არსებობს კვლევის შედეგების წარმოებაში გადაცემის სისტემა; არ არსებობს ტექნოლოგიების დიფუზიის ხელშემწყობი მექანიზმები; თითქმის არ არსებობს კავშირი მეცნიერებას, ბიზნესსა და სახელმწიფოს შორის; არსებობს ახალი ტექნოლოგიების შემოტანის დამამუხრუჭებელი მრავალი ფაქტორი - ცოდნის უქონლობა, პოლიტიკური ნებისა და ინსტიტუციური მხარდჭერის არარსებობა, ფინანსური რესურსების სიმწირე, პოლიტიკური და სოციალური დაძაბულობა და სხვ.

ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი მთავრობისაგან განსხვავებით, ახალი მთავრობა აღიარებს საქართველოს ეკონომიკის ინოვაციური განვითარების აუცილებლობას.

იმისათვის, რომ მოხდეს ინოვაციური ეკონომიკის ფორმირება, უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელია საბაზრო პრინციპების განუხრელი დაცვა:

1. ბიზნესში სახელმწიფოს არაეკონომიკური ჩარევების გამორიცხვა.

2. ბიზნესის გადაქცევა საშიში (სახელმწიფო რეკეტის გამო) სფეროდან შემოქმედებით, საზოგადოებრივ კიბეზე სულ უფრო სწრაფი წინსვლის სფეროდ.

3. სიმდიდრის ფენომენის ტრანსფორმაცია. კანონიერი სიმდიდრის მოპოვებისა და ინვესტიციების გაწევის ყოველმხრივი წახალისება.

4. საბაზრო კონკურენციის გაძლიერება ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობის სრულყოფისა და შემდგომ მისი ცხოვრებაში განუხრელი გატარების გზით.

5. კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობის პრინციპის დაცვა საკუთრების ფორმათა სრული პლურალიზაციის პირობებში.

6. სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქციების გაძლიერება. მან უნდა უზრუნველყოს საბაზრო პრინციპების მაქსიმალური დაცვა; ჯანსაღი ფინანსური ურთიერთობების ჩამოყალიბება; ოპტიმალური გადასახადები და სოციალური დახმარებები; მაქსიმალური ძალისხმევა გამოავლინოს მეცნიერების განვითარებისა და მისი შედეგების წარმოებაში დასანერგად, ინოვაციების განხორციელების გზით და ა.შ. სახელმწიფოს სწორმა პოლიტიკამ უნდა უზრუნველყოს პატერნალიზმის, ეტატიზმის, ნეპოტიზმის, კორუფციისა და ნებისმიერი სხვა უარყოფითი გამოვლინების აღმოფხვრა. სწორედ მან უნდა განახორციელოს ეროვნული წარმოების ხელშემწყობი პოლიტიკა, რის შედეგადაც სამამულო პროდუქცია კონკურენტუნარიანი გახდება იაფ, მაგრამ დაბალხარისხოვან იმპორტულ საქონელთან შედარებით. ამასთან, ამ პოლიტიკის მიზანი უნდა იყოს ეკონომიკის განვითარებისათვის გრძელვადიანი პერსპექტივების შექმნა და არა პროდუქციის ყველა სახეობის მიხედვით თვითუზრუნველყოფის მიღწევა.

დღეისათვის საქართველოს ეკონომიკაში, გარდა ზემოთ მოყვანილი გენერალური ხაზისა, აუცილებელია გათვალისწინებული იქნეს შემდეგი:

1. უმუშევრობის დონის შემცირებისათვის შრომის ბაზრის ინსტიტუციური მოწყობა. დღეისათვის შრომის ბაზარი საქართველოში უკიდურესად სტიქიურია: არ არსებობს მოქმედი დასაქმების სახელმწიფო სამსახური და მთელი ინფრასტრუქტურა, რომელიც მის ფუნქციონირებასთანაა დაკავშირებული. ასეთ პირობებში, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, არათუ რეგულირების განხორციელება, არამედ, უბრალოდ უმუშევრობის რეალური სურათის დახატვაც კი.

2. უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ეკონომიკურ პოლიტიკას, რომელიც ეკონომიკას გადაადგილებს არა ფილიპსის მრუდზე, არამედ, გამოიწვევს თვით ფილიპსის მრუდის გადაადგილებებს ისეთ წერტილებში, სადაც უმუშევრობის დონე კლებულობს, ხოლო ფასების საერთო დონე უცვლელია ან უმნიშვნელოდ მატულობს. ეს მიიღწევა ისეთი ინოვაციური პროგრამების სტიმულირებით (უმუშევრობის შემცირებისაკენ მიმართული ინოვაციური პოლიტიკა), რომელიც უზრუნველყოფს ერთობლივი მოთხოვნისა და ერთობლივი მიწოდების დაახლოებით ერთნაირი ტემპებით ზრდას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პროდუქციის მოცულობის ზრდის ტემპები წინ უნდა უსწრებდეს, ხოლო ხელფასების ზრდის ტემპები ჩამორჩებოდეს შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ტემპებს, სანამ უმუშევრობის რეალური დონე არ გაუტოლდება მის ბუნებრივ დონეს. ეს მიიღწევა

მატერიალური წარმოებისა და მომსახურების არსებული დარგების გაფართოებით და მათი ახალი სფეროების ათვისებით.

3. ვინაიდან საქართველოში ადგილი აქვს უმუშევრობის მაღალ დონეს და მოსალოდნელია შრომითი ემიგრანტების უკან დაბრუნება, ინოვაციების განხორციელების პირობებში აუცილებელია, ეკონომიკური ზრდის ტემპები წინ უსწრებდეს შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ტემპებს. მაშასადამე, აუცილებელია, ეკონომიკის თვისებრივ სრულყოფასთან ერთად, ეკონომიკის მასშტაბების მნიშვნელოვანი ზრდა, რისთვისაც საჭიროა ახალი დიდი მოცულობის დაბანდებების განხორციელება.

4. უცხოური კრედიტებისა და დახმარებების გამოყენებაზე უნდა დაწესდეს მკაცრი კონტროლი და ის მიმართული უნდა იქნეს ეკონომიკური ზრდის დაჩქარებისაკენ.

5. დღეისათვის ქვეყანაში საპროცენტო განაკვეთი მაღალია და საბანკო კრედიტები ძირითადად იპოთეკური და სამომხმარებლო ხასიათისაა, ამიტომ საჭიროა, სახელმწიფომ ბანკებთან ერთად განახორციელოს მსხვილი პროექტები მატერიალური წარმოების სფეროში, რის შედეგადაც, ბანკებისათვის რისკების შემცირების პირობებში, კრედიტები მოხმარდება ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას, ეკონომიკის ზრდას, უმუშევრობისა და სიღარიბის დონის შემცირებას;

6. დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს მცირე ბიზნესის განვითარებას, რაც უდიდესი რეზერვია სირა-

რიბისა და უმუშევრობის დონის შემცირების, საშუალო ფენის გაძლიერებისა და, საერთოდ, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისათვის. მცირე ბიზნესის განვითარებისათვის აუცილებელია შეიქმნას მისი სახელმწიფო მხარდაჭერის ინფრასტრუქტურა.

7. გაწონასწორებული სავაჭრო ბალანსის დასამყარებლად საჭიროა საკუთარი სამეცნიერო-ტექნიკური პოტენციალის გამოყენება და გაძლიერება. რეფორმები მეცნიერებისა და განათლების სფეროში უნდა დაიწყოს დღეისათვის არსებული მდგომარეობის გათვალისწინებით და თანდათან დავძლიოთ ნაკლოვანებები და ისე მივალწიოთ მსოფლიო დონეს. ამ სფეროში აუცილებელია ქვეყნის ისტორიული, კულტურული და სხვა ეროვნული თავისებურებების გათვალისწინება. უპირველეს ყოვლისა, უნდა გადავარჩინოთ ის სამეცნიერო პოტენციალი, რომელიც ჯერ კიდევ არსებობს ქვეყანაში.

8. საბაზრო ეკონომიკის შემდგომი სრულყოფა და ეკონომიკური ზრდა, სახელმწიფო რეგულირების გაუმჯობესება დადებით გავლენას მოახდენს განათლებაზე როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისებრივი თვალსაზრისით და თანდათან ის ნაკლოვანებები, რომელიც დღეისათვის გააჩნია განათლების სისტემას აღმოიფხვრება, ანუ გაიზრდება მოთხოვნა მაღალი კვალიფიკაციის მუშაკებზე; შრომის ანაზღაურება მოხდება მათი კვალიფიკაციის დონის შესაბამისად; განათლება გახდება საბაზრო სისტემის შემადგენელი ნაწილი, ამასთანავე ამაღლდება მისი სახელმწიფო რეგულირების ეფექტიანობა, გაიზრდე-

ბა მეცნიერებისა და განათლების სისტემის დაფინანსების მოცულობა; გაუმჯობესდება მასწავლებელთა მომზადებისა და გადამზადების სისტემა; დაინერგება ინოვაციური (ცვალებადი ეკონომიკისადმი შესაბამისი) სასწავლო ტექნოლოგიები; სულ უფრო და უფრო დაუახლოვდება სასწავლებლებში მიღებული ცოდნა ეკონომიკის გაზრდილ ტექნიკურ-ორგანიზაციულ მოთხოვნებს; ამადლდება ქვეყნის განათლების სისტემის ინტეგრაცია მსოფლიო განათლების სისტემასთან (საერთაშორისო და ეროვნული ესტნდარტების ჰარმონიზაცია) ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებით; დაინერგება სწავლების თანამედროვე საინფორმაციო ტექნოლოგიები (ელექტრონული სწავლება), რაც სრულიად ახალ დონეზე აიყვანს განათლების სისტემას.

9. უნდა ჩამოყალიბდეს ქვეყნის სიინოვაციო პოლიტიკა. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს უმთავრესად საკუთარ კვლევებზე დაფუძნებული ინოვაციური სისტემის ფორმირებასა და მაღალი ტექნოლოგიების (hi-tech) გამოყენებას, რაც კარდინალურ ცვლილებებს იწვევს ეკონომიკაში, ცვლის რა მისი განვითარების ტენდენციებს როგორც ლოკალური, ისე გლობალური მასშტაბით.

10. დღეისათვის საქართველოში არის ნახევრად ნატურალური (საქართველოში ფერმათა 90% ნატურალურია), დაბალმექანიზებული (ძირითადი იარაღი კვლავ თოხი, ბარი, ნაჯახი და ცელია) და ამიტომ დაბალმწარმოებლური, განუვითარებელი ინფრასტრუქტურის მქონე სოფელი. უაღრესად მძიმე

პირობების გამო, სოფლად მცხოვრებს არ შეუძლია ყველა სიძნელის გადალახვა და განვითარებული სასოფლო წარმოების ჩამოყალიბება. ამდენად, სახელმწიფოს მხრიდან სოფლისადმი ქმედითი დახმარება აუცილებელია. მაგრამ, ეს არათუ უნდა ასუსტებდეს ფერმერის სტიმულებს, არამედ უნდა აძლიერებდეს მას. ბუნებრივია, მთავარი აქცენტი გადატანილი უნდა იყოს იმაზე, რომ ფერმერი ზრდიდეს წარმოებას, ნერგავდეს ახალ ტექნოლოგიებს, რათა რაც შეიძლება მალე გარდაიქმნას თანამედროვე სასაქონლო ფერმად. რასაკვირველია, საზღვარგარეთ ასეთი მდგომარეობის მიღწევას ათწლეულები დაჭირდა, მაგრამ ჩვენ გვაქვს უპირატესობა, რომ პირდაპირ, მზამზარეულად გამოვიყენოთ ის მიღწევები, რაც უკვე არსებობს განვითარებულ ქვეყნებში. საქართველოსათვის ეს კიდევ უფრო იოლია, ვინაიდან ის პატარა ქვეყანაა და დასავლეთი მას დიდ დახმარებებს უწევს. საჭიროა, აგრეთვე, ადგილობრივი ბიზნესის დაინტერესება. ეროვნულ კომპანიებს შეუძლიათ შეიძინონ ფერმები და დააბანდონ ინვესტიციები. ასათვალისწინებელია ისიც, რომ ხშირად სოფლის პრობლემები გაიგივებულია მხოლოდ სოფლის მეურნეობასთან და ასევე ხშირად სოფლის განვითარებაზე საუბრობენ ისე, რომ მხედველობაში არ იღებენ მთელი ეკონომიკის, განსაკუთრებით მრეწველობის განვითარების დონეს.

11. ენერგეტიკის სფეროში, უპირველეს ყოვლისა, მთავარი ყურადღება უნდა გამახვილდეს ქვეყნის მდიდარი ჰიდრო- და არატრადიციული ენერგო-

რესურსების ათვისებაზე. არავითარ შემთხვევაში ხელაღებით არ უნდა ვთქვათ უარი მსხვილი ელექტროსადგურების აშენებაზე, რასაკვირველია, შესაბამისი ეკოლოგიური დასაბუთების საფუძველზე. ამ საკითხების გადაჭრის დროს უნდა გვახსოვდეს, რომ გარკვეულ ეკოლოგიურ დათმობაზე წასვლა აუცილებლად მოგვიწევს, რომ გათვლები უნდა ვაწარმოთ არა მოკლე და გრძელვადიანი პერიოდის, არამედ შორეული პერსპექტივის გათვალისწინებით, ვინაიდან ეკონომიკა სწრაფად ვითარდება და სათბობი ენერჯის მარაგები კი მსოფლიოში თანდათან იწურება. ელექტროენერჯის დეფიციტი უფრო მეტ ეკოლოგიურ (რომ არაფერი ვთქვათ ეკონომიკურ პრობლემებზე) პრობლემებს (ტყის გაჩეხვა, ანტისანიტარიის ზრდა და სხვა) წარმოშობს, ვიდრე გარკვეული ეკოლოგიური დათმობები, გამოწვეული მსხვილი ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობით. რასაკვირველია, ასევე გასათვალისწინებელია ეროვნულ ფასეულობათა შენარჩუნების მტკივნეული მოთხოვნები.

12. მრეწველობის განვითარება ყველა სხვა დარგის განვითარების საფუძველია. პერსპექტივაში ორიენტაცია აღებული უნდა იქნეს მრეწველობის უპირატესად მეცნიერებატევადი დარგების, ასევე სოფლის ეკონომიკის უზრუნველყოფი და ისეთი ტრადიციული დარგების განვითარებაზე, როგორცაა კვების მრეწველობა და ჰიდროენერგეტიკა.

13. მართალია, გლობალიზაციის პირობებში სახელმწიფოს ზოგიერთი ფუნქცია იზღუდება, მაგ-

რამ იგი იძენს უფრო დიდ, საერთაშორისო ფუნქციას, რომელიც მიმართული უნდა იყოს გლობალიზაციის ნეგატიური ზემოქმედების განეიტრალების, დახმარებების ეფექტიანი გამოყენების, კონკურენტუნარიანობის ამაღლების, საუკეთესო ეროვნული ტრადიციების შენარჩუნებისა და მისი შემდგომი სრულყოფისაკენ.

ლიტერატურა

1. აბესაძე რ. კონსოლიდირებული ეკონომიკა და ეკონომიკური რეგრესი. წიგნში: თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომათა კრებული. ტ. 6, "თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა", 2013.

2. აბესაძე რ. მოსახლეობის ცხოვრების დონე, სიღარიბე და უმუშევრობა საქართველოში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შრომები ტ. 10. თბილისი, "სიახლე", 2013.

3. აბესაძე რ. სიღარიბის შემცირების მაკროეკონომიკური მექანიზმი საქართველოში. საერთაშორისო კონფერენცია – "გლობალიზაცია და მეცნიერების აქტუალური პრობლემები საქართველოში". ჟ.: "მეცნიერება და ცხოვრება", 2013, №1 (7).

4. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების კანონზომიერებები პოსტკომუნისტურ საქართველოში. პროფ. გ. პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: "პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე". თბ., "თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა", 2013.

5. აბესაძე რ. სოფლის ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების პრობლემები საქართველოში. წიგნში: ბიოეკონომიკა და სოფლის მეურნეობის მდგრადი

განვითარება. II საერთაშორისო-პრაქტიკული კონფერენცია. თბ., 2013.

6. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და მოსახლეობის ზრდა. საერთაშორისო კონფერენციის შრომების კრებული. ნაწ. II. ქუთაისი, “აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა”, 2013.

7. აბესაძე რ. საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ზოგადი ასპექტები. წიგნში: “საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ზოგიერთი მიმართულება: მოსაზრებები, წინადადებები, რეკომენდაციები”, თბ., “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

8. აბესაძე რ. გლობალიზაცია და მისი ეროვნულ ეკონომიკაზე გავლენის ზოგიერთი ასპექტი. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

9. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და სოფლის პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომათა კრებული. ტ. 5, ”თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

10. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და მეწარმეობა. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, თბ., 2012.

11. აბესაძე რ. მაღალი ტექნოლოგიები და ეკონომიკური განვითარება. წიგნში: თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში” თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

12. აბესაძე რ. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ეტაპები და თავისებურებები საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

13. აბესაძე რ. მოსახლეობის ცხოვრების დონისა და სიღარიბის ზოგიერთი სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტი. წიგნში: პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული, ტ. 3. 2010,

14. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და უმუშევრობა. წიგნში: პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე და აკადემიკოს პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალების კრებული. თბ., “პაატა გუგუშ-

ვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2010.

15. აბესაძე რ. მოსახლეობის ცხოვრების დონისა და სიღარიბის ზოგიერთი სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტი. წიგნში: “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული“, თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, თბ., ტ. 3., 2010,

16. აბესაძე რ. ეკონომიკა და განათლება. წიგნში: ეკონომიკისა და ბიზნესის განვითარების ტენდენციები საქართველოში. თბ., “სესსუ-ს საგამომცემლო ცენტრი”, 2010.

17. აბესაძე რ. სიღარიბე და ეკონომიკური განვითარება. წიგნში: თბ., ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები თანამედროვე ეტაპზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საქართველოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2009.

18. აბესაძე რ. საქართველოს ეკონომიკა XX-XXI საუკუნის მიჯნაზე. ქ. “ეკონომისტი”, №1. 2009.

19. აბესაძე რ. კორუფცია: მაკროეკონომიკური ასპექტები. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა შრომები, თბ., “სიახლე”, 2009.

20. აბესაძე რ. უმუშევრობასთან დაკავშირებული ზოგიერთი განმარტების შესახებ. „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრო-

მების კრებული“. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“. 2009.

21. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების თეორიული ასპექტები და გლობალიზაცია. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, თბ., “სიახლე”, 2009.

22. აბესაძე რ. მდგრადი ეკონომიკური განვითარება – XXI საუკუნის გლობალური გამოწვევა. „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული“, ტ. 1. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“. 2008.

23. აბესაძე რ. პოსტკომუნისტური საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ეტაპები. საქართველოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული“. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2008.

24. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პირობებში. წიგნში: ეკონომიკური განვითარების თანამედროვე ტენდენციები პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში. საქართველოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული“. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“; თბ., „მერიდიანი“, 2007.

25. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება. თბ., „მერიდიანი“, 2006.

26. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების კრიტერიუმები. ქ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის “მაცნე”. ეკონომიკის სერია. 2005 № 3-4.

27. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების ენერგოეკოლოგიური ფაქტორი და ენერგეტიკული ბაზრის ფორმირების მაკროეკონომიკური მექანიზმი საქართველოში. თბილისი, “მეცნიერება”, 2004.

28. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების ფაქტორები. წიგნში: “საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში”, ტ. 4, თბ., “მეცნიერება”, 2004.

29. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და მისი თავისებურებანი პოსტკომუნისტურ საქართველოში. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტ. 3. თბილისი, “მეცნიერება”, 2003.

30. აბესაძე რ. ეკონომიკური რეფორმების განხორციელების ძირითადი შედეგები და მომავლის ამოცანები საქართველოში. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტ. 2, თბილისი, “მეცნიერება”, 2002. 0,6 ნ. თ.

31. აბესაძე რ. გარდამავალ პერიოდში საქართველოს ეკონომიკის განვითარების ძირითადი ტენდენციები. წიგნში: გარდამავალი ეკონომიკის სოციალურ-ეკონომიკური პრიორიტეტები (საქ. ეკონომისტთა სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა კრებული). თბილისი, “თსუ გამომცემლობა”, 2002.

32. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და მისი თავისებურებანი პოსტკომუნისტური ტრანს-

ფორმაციის დროს. წიგნში: პოსტკომუნისტური ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების თეორიული და პრაქტიკული ასპექტები საქართველოში (საქ. ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალაები). თბილისი, “მეცნიერება”, 2002.

33. აბესაძე რ., არევაძე ნ. საქართველოს ეკონომიკა XX საუკუნის 90-იანი წლების მიჯნაზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

34. აბესაძე რ., ბურდული ვ. გლობალიზაციისა და რეგიონალიზაციის პროცესები მდგრადი განვითარების კონტექსტში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომათა კრებული. ტ.5, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

35. აბესაძე რ., კაკულია ე. მცირე ბიზნესის მაკროეკონომიკური რეგულირების მექანიზმი საქართველოში. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2008.

36. აბესაძე რ., სარჩიმელია რ., არევაძე ნ., მელაშვილი მ. ეკონომიკური განვითარებისა და პროგნოზირების პრობლემები. თბ., “უნივერსალი”, 2004.

37. ანანიაშვილი ი., აჩელაშვილი გ., მესხია ი., პაპავა ვ., სილაგაძე ა., წერეთელი გ. მაკროეკონომიკური რეგულირების მეთოდები და მოდელები. თბ., “მეცნიერება”, 2005.

38. ანგურაძე თ. საბიუჯეტო კონტროლის პრობლემური ასპექტები საქართველოში. პროფესორ გი-

ორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

39. არევაძე ნ., მუჩიაშვილი მ. ბიუჯეტის საშუალოვადიანი დაგეგმვა – ქვეყნის მაკროეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევის ერთ-ერთი ინსტრუმენტი. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

40. არევაძე ნ. მრეწველობა პოსტსაბჭოთა საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

41. არევაძე ნ. გლობალიზაციის გავლენა მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებზე პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-

ეკონომიკური კონფერენციის მასალების კრებული „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

42. არნანია-კეპულაძე თ. ხელფასის გენდერული დიფერენციაციის მახვენებლები და მათი გამოყენება. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

43. ალადაშვილი გ. საქართველოს ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობისა და ბიზნესგარემოს ურთიერთკავშირის ზოგიერთი ასპექტი. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

44. ასათიანი რ. პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბილისი, “სიახლე”, 2005.

45. ასათიანი რ. სახელმწიფო როგორც ეკონომიკური განვითარებისა და ეროვნული თანხმობის გარანტი. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-

ეკონომიკური კონფერენციის მასალების კრებული „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

46. ასათიანი რ. ზოგადი ეკონომიკური თეორია და მისი სწავლების აღდგენის აუცილებლობა. თბილისი, “სხივი”, 2013.

47. ბალცეროვიჩი ლ. თავისუფლება და განვითარება, თბ., 2004. სიახლე, 2005.

48. ბალცეროვიჩი ლ. სახელმწიფო გარდამავალ პერიოდში. თბილისი, 2002.

49. ბასარია რ. ეკონომიკური პოლიტიკის საერთო მიმართულება – “ვექტორის” საკითხისათვის. წიგნში: გარდამავალი პერიოდის საფინანსო-ეკონომიკური პრობლემები საქართველოში. ტ. IV. თბილისი, ფსკი.

50. ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ. პოსტ-კომუნისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თბ., 2001.

51. ბედიანაშვილი გ. ქვეყნის გრძელვადიანი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია: მეთოდოლოგიის საკითხები. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

52. ბერიშვილი ხ. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების როლი საქართველოს ბიზნესის განვითარებაში. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკურიკონფერენციის მასალების კრებული „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

53. ბერიძე თ. “შოკური თერაპია” თუ ევოლუციური ტრანსფორმაცია: დეფინიციები და რეალობა. წიგნში: სოციალურ-ეკონომიკურ გარდაქმნათა სტრატეგია და ტაქტიკა გარდამავალ პერიოდში. თბილისი, “ფრიდრიხ ერბერტის ფონდი”, 1997.

54. ბერიძე თ. “შოკური თერაპია” თუ ევოლუციური ტრანსფორმაცია: დეფინიციები და რეალობა. კრებულში: “სოციალურ-ეკონომიკურ გარდაქმნათა სტრატეგია და ტაქტიკა გარდამავალ პერიოდში”. საერთაშორისო სამეცნიერო სიმპოზიუმის მასალები, “ფრიდრიხ ერბერტის ფონდი”, 1997.

55. ბერულავა გ. გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების ინსტიტუციური ასპექტების შესახებ. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

56. ბერულავა გ. საქართველოში ბიზნესგარემოს ფორმირების კანონზომიერებები და მისი სრულყოფის პერსპექტივები. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

57. ბერუჩაშვილი თ., ეთერია ე. „ევროკავშირის სავაჭრო პოლიტიკის თანამედროვე ტენდენციები და პრიორიტეტები“, ჟ., „საქართველოს ეკონომიკა“, № 9, 2009.

58. ბერუჩაშვილი თ. „ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკა: არსი, მიზნები, გამოწვევები“, თბ., 2009.

59. ბრეგვაძე გ. მშენებლობის განვითარების პრობლემები საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

60. ბურდული ვ. განვითარების ნეონდუს ტრიულ ტიპზე გადასვლა. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ზოგიერთი მიმართულება. თბ., თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2013.

61. ბურდული ვ. საქართველოს ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურის ნაკლოვანებები და მისი გაუმჯობესების გზები. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

ნომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტომი 6. თბილისი: 2013.

62. ბურდული ვ. საქართველოს რეგიონული განვითარების სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფის გზები. „ეკონომისტი“, 2011, №4.

63. ბურდული ვ.საქართველოს ეკონომიკის სტრუქტურა ეკონომიკური საქმიანობის სახეების მიხედვით და მისი სრულყოფის პერსპექტივები. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

64. ბურდული ვ. სოციალური და ეკონომიკური განვითარების კოორდინაცია რეგიონულ და ლოკალურ დონეებზე. თბ., “მერიდიანი”, 2006.

65. ბურდული ვ. ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების მექანიზმი და მისი პრაქტიკული რეალიზაციის გზები (საქართველოს მაგალითზე). თბილისი. “მეცნიერება”, 2004.

66. გელაშვილი ს. ლოკალური ეკონომიკური კრიზისების სტატისტიკური პროგნოზირების მეთოდების სისტემა. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

67. გენბაია ბ., დევაძე ა. საქართველოს გლობალური კონკურენტუნარიანობა თანამედროვე პირობე

ბში პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის მასალების კრებული „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

68. გველესიანი მ. ეკონომიკური კრიზისი: თეორია და რეალობა, პარადიგმა და პარადოქსები. წიგნში: ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები თანამედროვე ეტაპზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საქართველოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2009.

69. გველესიანი რ., გოგორიშვილი ი. ეკონომიკური პოლიტიკა. წიგნი I. თბილისი, “უნივერსალი”, 2008.

70. გველესიანი რ., გოგორიშვილი ი. ეკონომიკური პოლიტიკა. წიგნი II. თბილისი, “უნივერსალი”, 2009.

71. გველესიანი რ. მცირე და საშუალო მეწარმეობის წარმატების სტრატეგია და კულტურა. თბილისი, “სამშობლო”, 1999.

72. გოგიაშვილი შ. კონკურენციის ეკონომიკური პოლიტიკის რეტროსპექტივა და მისი სრულყოფის პერსპექტივა საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული

კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

73. გოგიაშვილი შ., ფეტვლავა ს. დემონოპოლიზაცია და კონკურენციის ეკონომიკური პოლიტიკა. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია” მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

74. გოგოხია რ. შერეული ეკონომიკური სისტემის საკითხისათვის მსოფლიო გლობალური ეკონომიკის ფორმირების პროცესში. კრებულში: “საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები”. ტ. 2. თბ., “სიახლე”, 2001.

75. გოგოხია რ. ეკონომიკური თეორიის როგორც მეცნიერების გენეზისის საკითხისათვის.

76. გოცირიძე რ. ეკონომიკა, პოლიტიკა, ცხოვრება. თბილისი, “ფავორიტი”, 1999.

77. გრიშიაშვილი ა. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები და ევროპული ინტეგრაცია. თბილისი, 2005.

78. გრიშიაშვილი ა. საქართველო გლობალურ სამყაროში. თბილისი, “ცის ნამი”, 2010.

79. დათუკიშვილი ვ. საბაზრო ეკონომიკის არსისა და მისი ჩამოყალიბების კანონზომიერებების შესახებ. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის განვითარე-

ბის კანონზომიერებები საქართველოში. ტ. I. თბილისი, “მეცნიერება”, 2000.

80. დათუნაშვილი ლ. სიღარიბე და მისი გამომწვევი მიზეზები საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. V. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

81. დათუნაშვილი ლ. საქართველოში სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების განვითარების დონე და უმუშევრობა. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

82. დათუნაშვილი ლ. გლობალიზაციის გავლენა სოფლის მეურნეობის დარგობრივი სტრუქტურის სრულყოფაზე. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

83. ეკონომიკური განვითარებისა და სიღარიბის დაძლევის პროგრამა. თბილისი, 2003.

84. ერქომაიშვილი გ. მეწარმეობის ფორმირებისა და განვითარების თავისებურებანი საქართველოში.

თბილისი, “თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა”, 2004.

85. ერქომაიშვილი გ. საქართველოს საგადასახადო პოლიტიკა და მეწარმეობა. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

86. ვეშაპიძე შ. ილია ჭავჭავაძე გლობალიზაციისა და ეროვნული ღირებულებების შესახებ. წიგნში: ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები თანამედროვე ეტაპზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საქართველოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2009.

87. ზარნაძე ბ. ქართული ბიზნესის განვითარების მიმართულებები. წიგნში: საქართველოს რეგიონებში მეწარმეობის განვითარებისა და ხელშეწყობის მიმართულებები. ბათუმი-თბილისი, “ლეო”, 2002.

88. ზურაბიშვილი ვ. საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტი საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის პირობებში. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტ. 2. თბილისი, “სიახლე”, 2001.

89. თეთრაული ა. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისა და ბიზნესის განვითარების კანონზომიერებანი საქართველოში. თბილისი, “მაცნე”, 1992.

90. თოდუა ნ. საქართველოს აგროსასურსათო ბაზრის განვითარების ტენდენციები სოციალური მარკეტინგის გამოყენების საფუძველზე. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

91. თოქმაზიშვილი მ. რეფორმები საქართველოში: მოკლე მაკროეკონომიკური და ინსტიტუციონალური ანალიზი. თბილისი, კეპეკც, 1997.

92. თოქმაზიშვილი მ. საფინანსო-სავალუტო კრიზისები და საქართველო. თბილისი, ფონდი ტრანსკავკასია, 2004.

93. იაკობიძე დ. საქართველო და მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი. თბილისი, “კომენტარი”, 2009.

94. ისმაილოვი ე., პაპავა ვლ., ცენტრალური ევრაზია: ახლებური გეოპოლიტიკური გააზრება. თბილისი, “ინტელექტი”, 2012.

95. კაკაბაძე ვ., ჟვანია ი., კალმახელიძე ჯ., ჩუგოშვილი და სხვ. ცოდნის ეკონომიკა. თბილისი, “ინოვაცია”, 2008.

96. კაკულია მ. სავალუტო სისტემის განვითარების პრობლემები საქართველოში. თბილისი, სესპსკი, 2001.

97. კაკულია მ. ომის შემდგომი საქართველოს მაკროეკონომიკური პარადიგმა. წიგნში: საქართველო – 2009. თბილისი, დამოუკიდებელ ექსპერტთა კლუბი. 2010.

98. კაკულია ე. მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებაზე გლობალიზაციის გავლენის კანონზომიერებები. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. V. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 20012.

99. კაკულია ე. მცირე ბიზნესის განვითარების მდგომარეობა და პერსპექტივები საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

100. კაკულია ე. მეწარმეობის განვითარების კანონზომიერებები საქართველოში. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

101. კაკულია ე., ლაზარაშვილი თ. ტექნოლოგია, როგორც ინოვაციის საფუძველი და მისი გავლენა დასაქმებაზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე და აკად. პ. გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი სა-

ერთაშორისო კონფერენციის მასალების კრებული „ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები განვითარების თანამედროვე სტადიაზე“, 2010.

102. კაკულია ნ. ინსტიტუციური პრობლემები და ნეკროეკონომიკა. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. I. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2008.

103. კაკულია ნ., ჩიქობავა მ. მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ფორმირების თავისებურებანი პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

104. კახნიაშვილი ჯ. ეკონომიკური უსაფრთხოების პრობლემები სამთავრობო ეკონომიკის ჩარჩოებში. უ. “ეკონომიკა”, 1997, №1-3.

105. კვარაცხელია დ. გლობალიზაცია. სუვენერული სახელმწიფო. ეროვნული ეკონომიკა. თბ., “უნივერსალი”, 2003.

106. კვარაცხელია დ. მსოფლიოს განვითარებულ ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის ტემპების ცვლილებების მიზეზები. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული.

თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

107. კვარაცხელია მ. პოსტკომუნისტური ეპოქის თავისებურებანი და გარდამავალი პერიოდის ეროვნული ეკონომიკა. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

108. კვარაცხელია მ. გლობალიზაცია და ეროვნული ეკონომიკის პრობლემები საქართველოში. როფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

109. კოდუაშვილი პ., მარგველაშვილი გ. აგრარული წარმოება მეცნიერებაზე დაფუძნებული ინდუსტრია – ასე მიაჩნიათ ევროპაში, საქართველოში? პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

110. ლაზარაშვილი თ., გოგონია თ. საჯარო ფინანსების ფორმირების ზოგიერთი თავისებურების შესახებ. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

111. ლაზარაშვილი თ., მელაშვილი მ. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების გავლენა ქვეყნის ეკონომიკაზე. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

112. ლეიაშვილი პ. ეკონომიკური თეორია და პრაქტიკა გარდამავალ ეტაპზე. თბილისი, 2002.

113. ლემონჯავა პ. ბუნების გამოყენების ეკონომიკა. თბ., “თსუ გამომცემლობა”.

114. მაღაშხია გ. კრიზისი და განვითარება. ჭიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტ. 8. თბილისი, “სიახლე”, 2010.

115. მაღაშხია გ. ეკონომიკური ზრდისაგან კეთილდღეობის დაცვილების მიზეზები. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული

კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

116. მანაგაძე ი. საქართველოს საბანკო სისტემა XXI საუკუნის მიჯნაზე. ჟ. “ბანკი”, № 1.

117. მასურაშვილი ი. სახელმწიფოს როლი ინოვაციების მენეჯმენტში. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

118. მელაშვილი მ. საქართველოს საბიუჯეტო სისტემის შექმნის ეტაპები და სრულყოფის გზები. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

119. მენჭიუ გ. ეკონომიკის პრინციპები. თბ., “დიოგენე”, 2000.

120. მესხია ი. მურჯიკნელი მ., ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., “თსუ გამომცემლობა”, 1996.

121. მესხია ი. საქართველოს ეკონომიკური უსაფრთხოების კონცეპტუალური საკითხები. ჟ. “ეკონომიკა”, 1996, №. 1.

122. მესხია ი., გაბელაშვილი კ. მოსახლეობის ცხოვრების დონე. თბილისი, 2004.

123. მესხია ი. ეკონომიკური ზრდის შენელების ძირითადი მიზეზები და ფაქტორები. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

124. მექვაბიშვილი ე. ეკონომიკის გლობალიზაცია: მიმართულებები, გამოწვევები, პერსპექტივები. თბილისი, “ინოვაცია”.

125. მუჩიაშვილი მ. ბიუჯეტის საშუალოგადიანი დაგეგმვის რეფორმები საქართველოში. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

126. მუჩიაშვილი მ. განათლებისა და მეცნიერების დაფინანსების პრობლემები საქართველოში. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

ტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტ-კომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

127. ნათელაური ი. საქართველოს საგარეო ვაჭრობის მოდელირების ზოგიერთი ასპექტი. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია” მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

128. ნათელაური ი. საქართველოს კონკურენტუნარიანობის ამაღლების ძირითადი მიმართულებები და გზები. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

129. ნოზაძე ზ. გლობალიზაციის პროცესები და გლობალური ეკოლოგიური პრობლემები. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

130. ნიდლი დ. ბიზნესი კონტექსტში. BGC business, 2003.

131. პავლიაშვილი ს. პრივატიზაციის ფენომენი და პრობლემები საქართველოში. თბილისი, “ტექნიკური უნივერსიტეტი”, 2009.

132. პავლიაშვილი ს. სახელმწიფო ქონების პრივატიზაციის თავისებურებები და მისი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები საქართველოში. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლის თავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

133. პაიჭაძე ნ. თანამშრომლებთან უკონფლიქტოდ მუშაობის ხელოვნება. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

134. პაიჭაძე ნ. ორგანიზაციაში ცოდნის მართვის სრულყოფის ზოგიერთი საკითხი. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013

135. პაპავა გ. საბაზრო ეკონომიკის გამოჯანსაღების და ნორმალიზაციისათვის საქართველოში. თბ., “ფინანსები”, 2000.

136. პაპავა გ. საბაზრო ეკონომიკის კონცეფცია საქართველოში. თბილისი, “სიხსლე”, 2003.

137. პაპავა გ. ეკონომიკის საბაზრო ტექნოლოგია. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

138. პაპავა გ. ეკონომიკის საბაზრო ტექნოლოგიის ნორმალური მორფოლოგიისათვის. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

139. პაპავა გ. მორფოლოგიური მიდგომა ეკონომიკური რეალობის მიმართ. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

140. პაპავა ვლ. საქართველო საბაზრო ეკონომიკის გზაზე. თბილისი, “მეცნიერება”, 1995.

141. პაპავა ვლ. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა, თბ., “პდპ”, 2002.

142. პაპავა ვლ. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თეორია და პოლიტიკა. თბ., “თსუ გამომცემლობა”, 2004.

143. პაპავა ვლ. ფინანსური კრიზისი და ეკონომიკის ზომბირების საფრთხე. „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული“. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“. 2009.

144. პაპავა ვლ. ეკონომიკის ზომბირება. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2010.

145. პაპავა ვლ. მონეტარული პოლიტიკის ზეგავლენა ნეკონომიკაზე. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

146. პაპავა ვლ. „პოსტვარდისფერი“ საქართველოს ეკონომიკური პოლიტიკის თავისებურებანი. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

147. პაპავა ვლ. “პოსტვარდისფერი” საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ძირითადი გამოწვევები. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშო-

რისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი, ექსპერტის აზრი, № 4, 2013.

148. პაპავა ვლ., თაფლაძე თ. "საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ძირითადი ტენდენციებისა და პესპექტივის შესახებ". „ეკონომისტი“, № 2, 2013.

149. პაპავა ვლ., ხადური ნ. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ინსტიტუციური ანალიზი. “მეცნიერება და ტექნიკა”, № 1-3, 1998.

150. პაპავა ვლ. პოსტკომუნისტური საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ვექტორის შესახებ. თბილისი, საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი, ექსპერტის აზრი, № 7, 2013.

151. პაპავა ვლ., საქართველოს ეკონომიკის პოსტკომუნისტურ ტრანსფორმაციაში ბრეტონ-ვუდსის ინსტიტუტების როლის შეფასება. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული, IV. თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

152. პაპავა ვლ. ბრეტონ-ვუდსის ინსტიტუტების როლი საქართველოს ეკონომიკის პოსტკომუნისტურ ტრანსფორმაციაში. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

153. პაპავა ვლ. ოთხი წელი “ვარდისფერ” პარლამენტში. თბილისი, “სიახლე”, 2009.

154. რევიზიელი ზ. სიღარიბის პრობლემა საქართველოს სასოფლო შინამეურნეობებში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

155. რევიზიელი ზ. საქართველოს აგრარული პოლიტიკის მოდელისა და სტრატეგიის დადგენისა და განხორციელების აქტუალური საკითხები. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

156. სადარევიელი ო., ხარაიშვილი ე. ბიზნესის ორგანიზაცია, მართვა და ანალიზი. ნაწ. 1. თბილისი, “დავითი”, 2004.

157. სამადაშვილი უ. მცირე ღია ეკონომიკა, როგორც საქართველოს საერთაშორისო ბიზნესში ჩართვის საშუალება. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

158. სანაძე ს. ეკონომიკური განვითარების დინამიკისა და სტრუქტურის სახელმწიფოებრივი რეგულირების საკითხები. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში. ტ. IV. თბილისი, სესპსკი, 1999.

159. სანთელაძე ნ. საქართველოში ადმინისტრაციული რეფორმის შუქრდილები და მსოფლიო გამოცდილება. წიგნში: “საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები”, ტ. 4. თბ., 2004.

160. სართანია ვ., თოქმაზიშვილი მ., მაღლაკელიძე შ. განათლების ეკონომიკის პრინციპები, თბ., 2004.

161. სარჩიმელია რ. სინერგიული პარადიგმების გავლენა ცოდნის ეკონომიკაზე. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში” თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

162. სარჩიმელია რ., თაფლაძე თ. საგარეო ვალის რისკი გლობალიზაციის პირობებში.

163. საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ზოგიერთი მიმართულება: მოსაზრებები. წინადადებები. რეკომენდაციები. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

164. სილაგაძე ა. ეკონომიკური დოქტრინები. თბილისი, “ინოვაცია”, 2010.

165. სილაგაძე ა., თვალჭრელიძე ა. საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პროგრამა. თბილისი, “ნეკერი”, 2011.

166. სილაგაძე ა. საქართველოში ბიზნესის რეგისტრაციის გამარტივება და რეალობა. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

167. სილაგაძე ა. „პოსტსაბჭოური ეკონომიკის“ განვითარების ზოგადი ასპექტები. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

168. სისვაძე ა. ცოდნა, როგორც ბიზნესის ინტელექტუალური რესურსი. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

169. სიჭინავა დ., ნაკაშიძე გ. ინტერნეტის, ხელოვნური გონისა და ადამიანთა საზოგადოების ახალ ეპოქაში გადასვლის შესახებ. ე.: “ეკონომიკა და ბიზნესი”, 2011, № 1.

170. ქურდაძე თ. საგადასახადო სისტემის სრულყოფის საკითხისათვის თანამედროვე ეტაპზე საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

171. ტიკიშვილი მ., მიქიაშვილი ნ. ინფორმატიზაცია, როგორც ეკონომიკური გლობალიზაციის აუცილებელი პირობა. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

172. ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი. (ფორმირება და განაწილება), თბილისი, თსუ, 1998.

173. ქავთარაძე თ. სოფლის მეურნეობის განვითარების ტენდენციები საქართველოში აგრარული რეფორმების გატარების პირობებში. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

174. ქველაძე ქ. ინოვაციების პოლიტიკა ტურიზმის განვითარებაში. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერ-

თაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

175. ქისტაური ნ. საგადამხდელო ბალანსზე გლობალიზაციის გავლენის თავისებურებების განსაზღვრა. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

176. ყორღანაშვილი ლ. ინოვაციების როლი მსოფლიო ეკონომიკის განვითარებაში. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტ. 4. თბ., “სიახლე”, 2004.

177. ყორღანაშვილი ლ. გლობალიზაციის პროცესები საერთაშორისო ტურიზმში. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

178. ყუფუნია გ. საქართველოს მრეწველობის სტრუქტურული გარდაქმნის საკითხები. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირე-

ბის პრობლემები საქართველოში. ტ. IV. თბილისი, სესპსკი.

179. შათირიშვილი ჯ. საქართველოს რესპუბლიკის ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის კონცეპტუალური საკითხები. წიგნში: გარდამავალი პერიოდის საფინანსო-ეკონომიკური პრობლემები საქართველოში. ტ. I. თბილისი, ფსკი.

180. შევარდნაძე კ., ჩეჩელაშვილი რ., ჩოჩელი ვ., ხადურია ნ. საგადასახადო კორუფციის პაპავას ინდექსები. თბილისი, “კომპანია იმპერიალი”, 2000.

181. შენგელია თ. ინოვაციური პროცესები. თბ., 1997.

182. შენგელია თ. გლობალიზაციის ზეგავლენა საქართველოს ეროვნულ ეკონომიკაზე. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

183. შუბლაძე გ. ბიზნესისა და მენეჯმენტის შესახებ. თსუ შრომები – ეკონომიკა №1-2, (332), 2001.

184. ცუცქირიძე მ. ბიზნესის დივერსიფიკაციაზე გლობალიზაციის გავლენის თავისებურებები. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი,

“თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

185. ჩაგელიშვილი ლ. ცოდნის მართვა და თანამედროვეობა. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

186. ჩიკვაძე თ. საქართველოს მდგრადი და უსაფრთხო განვითარების პროგრამა XXI საუკუნისათვის: არსი, შინაარსის ძირითადი პრობლემები. წიგნში: “საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობ-ლემები საქართველოში”. ტ. 1, თბ., 1996.

187. ჩიკვაძე თ. საქართველოს ახალი პარადიგმა: მდგრადი და უსაფრთხო განვითარების სტრატეგია XXI საუკუნისათვის. კრებულში: “საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში”, ტ. 2, თბ., 1997.

188. ჩიქავა ლ. ცოდნა, როგორც სპეციფიკური საქონელი და მისი გადამწყვეტი როლი ინოვაციურ ეკონომიკაში. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტ. 4., თბ., “სიანხლე”, 2004.

189. ჩიქავა ლ. ინოვაციური ეკონომიკა. თბ., “სიანხლე”. 2006.

190. ჩიქავა ლ. დასაქმება და უმუშევრობა საქართველოში. თბილისი “უნივერსალი”, 2012.

191. ჩიკვილაძე მ. პირების საშემოსავლო გადასახადის ზოგიერთი ასპექტი. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

192. ჩიქობავა მ. ინფლაციის პერმანენტულობის მიზეზები და მისი ნეგატიური შედეგები. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

193. ჩიქოვანი ე. შრომითი ურთიერთობების რეგულირება საქართველოში: გამოწვევები, პრობლემები და სამომავლო ამოცანები. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

194. ჩომახიძე დ. საქართველოს ენერგეტიკული უსაფრთხოება. თბილისი, 2003.

195. ჩხარტიშვილი ი. მეწარმეობის არსი მეწარმეობის თეორიის რეტროსპექტიული ანალიზის კონტექსტში. "ეკონომიკა", № 3-4, 2002 და სხვ.

196. ჩხეიძე თ. სასურსათო უსაფრთხოება, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური პრობლემა. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: "ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში", თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

197. ჩხეიძე თ. უმუშევრობა სოფლად, მიზეზები და პერსპექტივები. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, "თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა", 2012.

198. წერეთელი გ. გარემო ბუნების დაცვის ეკონომიკური პრობლემები. თბ., "მეცნიერება", 1987.

199. წერეთელი გ. საქართველო საბაზრო ეკონომიკურ ურთიერთობათა ჩამოყალიბების გზაზე. "ეკონომიკა", №8-9, 1992.

200. წერეთელი გ. საქართველოს ეროვნული ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობის განვითარების ზოგადი მოთხოვნები და პერსპექტივები. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტ. II. თბილისი, "მეცნიერება", 2002.

201. წერეთელი გ. საქართველოს მწარმოებლურ ძალთა განვითარების სტრატეგიული მიზნები და მათი რეალიზაციის მიმართულებები. საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტ. II. თბილისი, “მეცნიერება”, 2002.

202. წერეთელი გ., აბესაძე რ. ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირების და გამოყენების პრობლემები საქართველოში. ჟ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის “მაცნე”. ეკონომიკის სერია. 2004 № 3-4.

203. ჭითანავა ნ. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. ნაწილი I. თბილისი, სესპსკი, 1997.

204. ჭითანავა ნ. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები (ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება). ნაწილი II. თბილისი, სესპსკი, 1999.

205. ჭითანავა ნ. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. ნაწილი III. თბილისი, სესპსკი, 2001.

206. ჭითანავა ნ. საქართველოს ეკონომიკის მემორფოზები და პერსპექტივები. თბილისი, “ივერიონი”, 2012.

207. ხადური ნ. საქართველოს კონკურენტუნარიანობის ანალიზი და პერსპექტივები. თბილისი, USAID, 2010.

208. ხადური ნ. ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები თანამედროვე ეტაპზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საქართველოს ეკონომისტთა

სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2009.

209. ხადური ნ. ეკონომიკური ზრდა – რეალობა და პერსპექტივები. წიგნში: პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე და აკადემიკოს პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალების კრებული. თბ., “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2010.

210. ხადური ნ. ომისშემდგომი საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეები. “ეკონომისტი”, № 4, 2009.

211. Xადური ნ. კონკურენციის შეზღუდვის მაკროეკონომიკური შედეგები. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

212. ხადური ნ. საქართველოს ეკონომიკა: მძიმე რეალობა და შემდგომი რეფორმირების ძირითადი მიმართულებები. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედ-

როვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

213. ხარაიშვილი ე. ინოვაციური განვითარების პრობლემები საქართველოს ფერმერულ მეურნეობებში. როფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია” მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

214. ხარაიშვილი ე., ჩავლეიშვილი მ. აგრარული სექტორის განვითარების მდგომარეობისა და სურსათით უზრუნველყოფის დონის შეფასება საქართველოში. წიგნში: პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

215. ხუსკივაძე მ. ეკოლოგიური პოლიტიკის სრულყოფის საკითხები საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

216. ხუსკივაძე მ. მდგრადი ეკონომიკური განვითარების პრობლემები და პერსპექტივები გლობალიზაციის პირობებში საქართველოში. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

217. ხუსკივაძე მ., დვალიშვილი ლ. საქართველოში მდგრადი ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივები ბუნების კვლავწარმოების პროცესებთან შესაბამისობაში. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

218. ჯავახიშვილი რ. ადამიანისეული ფაქტორი და მისი აქტივიზაცია პოსტინდუსტრიულ ეპოქაში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

219. ჯავახიშვილი რ. გლობალიზაციის ისტორიული წინამძღვრები. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნუ-

ლი ეკონომიკები და გლობალიზაცია” მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

220. ჯავახიშვილი რ. საქართველოს საგარეო ვაჭრობის დივერსიფიკაცია გლობალიზაციის პირობებში. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

221. ჯიბუტი ა. საბაზრო ეკონომიკური სისტემის ფორმირებისა და განვითარების ეკონომიკური და სოციალური პრობლემები საქართველოში. “ინოვაცია”, 2008.

222. ჯიბუტი მ. მსოფლიო ეკონომიკაში საქართველოს ეკონომიკის ინტეგრირების უახლესი ისტორია და პერსპექტივები. ეკონომიკის აქტუალური საკითხები ტ. XVI, თბ., “თსუ გამომცემლობა”, 2001.

223. ჯიბუტი მ. საქართველოს ფასიანი ქაღალდების ბაზარი. თბილისი, “სიახლე”, 2003.

224. ჯულაყიძე მ. ადამიანური კაპიტალი და გლობალიზაცია. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია” მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

225. Abesadze R. Some theoretical aspects of economic development. Journal “The Caucasus & Globalization”, CA&CC Press®, SVEDEN, Volume 3, Issue 4, 2011.

226. Abesadze R. On sustainable economic development. VIII საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასშალათა კრებული: “EDUCATION AND ECONOMY”. Włocławek. 2010 (პოლონეთი)

227. Abesadze R., Bburduli V. Innovative Activities and Their Coordination Under Advancing Globalization. Journal “The Caucasus & Globalization”, CA&CC Press®, SVEDEN, Volume 3, Issue 4, 2009.

228. Abesadze R., Kakulia E. The problems of state regulation of small business in georgia. Journal: “Central Asia and the Caucasus”. No 6(60), 2009.

229. Ahlstrom, D. (2010). "Innovation and Growth: How Business Contributes to Society". *Academy of Management Perspectives* 24 (3): 11–24

230. Antonelli, C. (2003). *The Economics of Innovation, New Technologies, and Structural Change*. London: Routledge.

231. Badinger, Harald (2008). “Technology- and investment-led growth effects of economic integration: a panel cointegration analysis for the EU-15 (1960-2000).” *Applied Economics Letters*. Vol. 15 Issue 7, pp. 557-561.

232. Bardhan, Pranab and Khristopher Udry. Development Mikroeconomics. New York, Oxford University Press, 2000.

233. Becker Gary S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago, University of Chicago Press. 1964.

234. Bell D. The social framework of the information society. In M. Dertouzas & J. Moses (Eds), Cambridge: MIT Press, 1976.

235. Berend Tibor Ivan. An Economic History of Twentieth-Century Europe. — Cambridge University Press, 2005.

236. Bibilashvili N. The Necessity of Formation of Innovative Entrepreneurship in Postsoviet Countries Particularly of Georgia. In the book "New Economy and the Society". Poland, Warsaw-Lublin, 2006 (in English and Russian, co-author).

237. Blanchard O., Daniel L. Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers. IMF Working Paper, January 2013.

238. Blanchard O. The Economic Future of Europe NBER Working Paper No. 10310, Issued in March 2004 NBER Program(s): EFG

239. Burduli V., Abesadze R. Sectoral, technological, and institutional-organizational structures of the Gorgien economy: development issues in the konteqst of globalization. "The Coucasus & Globalization", CA&CC Press®, SVEDEN, Volume 7, Issue 1-2, 2013.

240. Caselli F., Coleman J. On the Theory of Ethnic Conflc. Journal of the European Economic Association, 2013 (decennial issue).

241. Caselli F., Cennaioli N. Economics and Politics of Alternative Institutional Reforms). Quarterly Journal of Economics, 2008.

242. Caselli F. Technological Revolutions. American Economic Review, 1999.

243. Collier Paul, Dollar David. Globalization, Growth, and Poverty: Building an Inclusive World Economy. Oxford University Press, USA, ISBN 0195216083, 2002.

244. Cunha, Flavio, and James Heckman. "The Technology of Skill Formation." American Economic Review 97 (2): 31–47, 2007.

245. Debraj Ray. Wha's New in development economics? New York University, Januari, 2000.

246. Drucker P. Innovation and Enterepreneurship. L., "Pan Books", 1986.

247. Forbes, Kristin. A Reassessment of the Relationship Between Inequality and Growth.

248. Frédéric Koessler, Ariane Lambert-Mogiliansky. Committing to transparency to resist corruption. Journal of Development Economics, Volume 100, Issue 1, January 2013, Pages 117–126.

249. Froomkin M., The Next Economy. April 1997. American Economic Review, 90(4), 869-887. [JSTOR].

250. Graff Zivin, Joshua, and Matthew Neidell. "Environment, Health, and Human Capital" Journal of Economic Literature, 51(3): 689-730, 2013.

251. Hirst P., Thompson G. Globalization and the Future of the Nation State // Economy and Society. 1995. Vol. 24. №3.

252. Ingham B. Economics Development. McGraw-Hill, Business & Economics, 1995.

253. Jeffrey A. Frankel., Carlos A. Vegh, Guillermo Vuletin. On graduation from fiscal procyclicality. Journal of

Development Economics, Volume 100, Issue 1, January 2013, Pages 32–47.

254. Kelly K., New Rules for the new Economy, WIRED September, 1997.

255. Krugman P. The Return of Depress on Economics and the Crisis of 2008. New York, W. W. Norton Company, 2008.

256. Lewis W. A., Barker T. E., Downes A. S., J. A. Sackey. Perspectives on economic development: essays in the honour of W. Arthur Lewis. Published on behalf of the Dept. of Economics, University of the West Indies, Cave Hill Campus, Barbados [by] University Press of America, Business & Economics, 1982.

257. Malthus Thomas Robert. An Essay on the Principle of Population, as it affects the Future Improvement of Society with remarks on the Speculations of Mr. Gjlwin, M. Condorcet,, and Other Writers.LONDON: PRINTID FOR J. JOHNSON. 1798.

258. Masuda Y. The information society as post industrial society. Washington, DC: The Worrld Future Society, 1988.

259. Meier Gerald M., James E. Rauch. Leading Issues in Economic Development. New York, Oxford University Press, 2004.

260. Mincer J. The Production of Human Capital and The Lifcyclyc of Earnings: Variations on a Theme. — Working Paper of the NBER, No 4838 (Aug. 1994).

261. Moss D., Cisternino J. New Perspectives on Regulation. Cambridge, MA; The Tobin Project, 2009.

262. Mulligan C.B. X.Sala-i-Martin. Measuring Aggregate Human Capital. — Working Paper of the NBER, No 5016 (Feb. 1995).

263. Pavliasvili S. Zigzags of Inflation in Post-soviet Georgia. Printed in USA, 2011.

264. Papava V. Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism. iUniverse, Inc, 2005

265. Papava V. Economic Reforms in Post-Communist Georgia: Twenty Years After. Nova Science Pub Inc, 2013.

266. Papava V. Pachinski V. Energizing EU-FSU Relations: Challenges and Opportunities. In *EU Eastern Neighborhood: Economic Potential and Future Development*, M. Dabrowski, and M. Maliszewska, eds. Heidelberg, Springer, 2011 (germania).

267. Papava V. The Essence of Economic Reforms in Post-Revolution Georgia: What about the European Choice? Georgian International Journal of Science and Technology, Vol. 1, Issue 1, 2008 (aSS).

268. Papava V., Tokmazishvili V. Becoming European, Georgia's Strategy for Joining the Eu. „Problems of Post-Communism“, 2006, Vol. 53, No. 1 (aSS).

269. Papava V. Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism. New York, iUniverse, 2005.

270. Payne, Stanley G. A History of Fascism, 1914-1945. — Routledge, 1995. — ISBN 1-857285-95-6

271. Perkins D. H. Economics of Development. W. W. Norton & Co., Business & Economics, 2001

272. The Economics of Sustainable Development. Sisay Asefa (Editor). W. E. Upjohn Institute for Employment Research. Kalamazoo, Michidan, 2005.

273. Sharaev Y. The theory of economic growth. M.: Higher School of Economics, 2006.

274. Schultz T. W. . Capital formation by education. Journal of political economy.- Chicago, Ill : Univ. Press, ISSN 0022-3808, ZDB-ID 30260. - Vol. 68.1960, 6, p. 571-583

275. Schults T. W. The Economic Value of Education. New York, Columbia, 1963;

276. Shultz T. W. Investment in Human Capital. N.Y., London, 1971, p. 26-28;

277. Shultz T. W. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. — N.Y., 1968, vol. 6.

278. Silagadze a., TokmaziSvili M. Challenges of the Post-Communist Financial-Currency Policy.

279. Silagadze A. Economic Perspectives in Post-Soviet Georgia. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

280. Silagadze A. Aspects of economic doctrines in georgia. California (USA), 2010.

281. Simon J. The Ultimate Resource 2. Princeton, New Jersey: Princeton university Press, 1996.

282. Skousen Mark. The making of modern economics. USA, 2001.

283. Spolaore, Enrico, and Romain Wacziarg. "How Deep Are the Roots of Economic Development?" *Journal of Economic Literature*, 51(2): 325-69, 2013.

284. Stiglitz, J.E. Globalization and Its Discontents. W.W. Norton & Company, ISBN 978-0393051247, 2002.

285. Stiglitz Joseph E. Making Globalization Work. New York, W. W. Norton & Company Ltd., Castle House, 2006.

286. Stanley G. Becker. Human Capital, Columbia University Press, 1964.

287. Tanzi V. Corruption around the world. // IMF Staff Papers. — 1998. — Vol. 45, No. 4. — P. 559.

288. Thompson W., Joseph H. Society in Focus. Boston, 2005

289. Todaro, Michael P., Stephen C. Smith. Economic Development (11th Edition), 2013.

290. Schumpeter A. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Berlin, 1911.

291. World Statistics Pocket book 2008. United Nations, NewYork, 2009.

292. Абесадзе Р. Сетевая экономика и основные направления ее формирования в Грузии. წიგნში: "SPOŁECZEŃSTWO SECF", საერთაშორისო კონფერენციის მასალები (პოლონეთი, ქ. ლუბელსკი), 2011.

293. Абесадзе Р. Глобализация мировой экономики и проблемы экономического развития. წიგნში: Modern Tendencies of Menagement (Papers of science). Vilnius. ISBN 978-9955-423-69-0, 2008.

294. Абесадзе Р. Экономическое развитие и его измерение. წიგნში: E – gospodarka, E – spoleczenstwo, სა-

ერთაშორისო კონფერენციის მასალები (პოლონეთი, ქ. ლუბელსკი), 2009.

295. Абесадзе Р. Некоторые теоретические аспекты экономического развития. წიგნში: Высшее гуманитарное образование XXI века: проблемы и перспективы. Поволжская Государственная Академия, Т. 2, საქრთაშორისო კონფერენციის მასალები (რუსეთი), 2009.

296. Абесадзе Р., Бурдули В. Некоторые аспекты развития экономики посткоммунистической Грузии. წიგნში: Teorie kryzysu. Lublin, “Wydawnictwo KUL”, 2013 (საერთაშორისო კონფერენცია, პოლონეთი, ლუბელსკი).

297. Абесадзе Р., Бурдули В. Государственная координация инноваций в бизнесе в свете современных задач модернизации экономики. წიგნში: «Инновации в бизнесе», Тбилиси, «Универсал», международная научно-практическая конференция, посвящённая к 75-летию Государственного Университета им. Ш. Руставели, 2010.

298. Абесадзе Р., Бурдули В. О некоторых причинах современного кризиса и проблемы совершенствования теоретической базы регулирования экономических процессов. წიგნში: “KRYZYS FINANSOWY”, Lublin, “Wydawnictwo KUL”, 2012. საქრთაშორისო კონფერენცია, პოლონეთი, ლუბელსკი.

299. Алле М. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. М., ТЕИС, 2003.

300. Ананишвили Ю., Папава В. Налоги, технология производства и экономический рост, «Общество и экономика», N 4/5, 2011.

301. Анищик В.М., Русецкий А.В., Толочко Н.К. Инновационная деятельность и научно-технологическое развитие. М.:Мн.: Изд. центр БГУ, 2005.

302. Архангельская И.Б. Теория коммуникации в трудах Х. А. Инниса и Г. М. Маклюена, Нижегородский коммерческий институт, 2007

[http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990201_West_soc_2007_3\(8\)/24.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990201_West_soc_2007_3(8)/24.pdf)

303. Бальцерович Л. Социализм, капитализм, трансформация. М., 1999.

304. Бандурин В. В., Раич Б. Г., Чатич М. Глобализация мировой экономики и Россия. – М.: «Буквица», 1999.

305. Бекетов Н. Государственная политика инноваций. «Общество и Экономика», 2004, №9. Гохберг Л. Национальная инновационная система России в условиях «новой экономики». «Вопросы экономики», 2003, №3.

306. Бердсолл Н. Усиление неравенства в новой глобальной экономике // Вопросы экономики. 2006. № 4.

307. Березин И. Краткая история экономического развития. Учебное пособие. — М.: Русская Деловая Литература, 1999.

308. Беридзе Т., Исмаилов Э. Центральный Кавказ и экономика Грузии. Баку, «Нурлан», 2004.

309. Бибилашвили Н. Особенности определения уровня безработицы в посткоммунистических странах. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრე-

ბული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

310. Бибилაშვილი Н. Формирование инновационного предпринимательства в постсоветских странах, в частности в Грузии. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე წლისთავისადმი და აკადემიკოს პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები განვითარების თანამედროვე ეტაპზე”. თბ., “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2010.

311. Бланшар, Оливье. Трещины в системе: ремонт поврежденной глобальной экономики. Ж.: Финансы и развитие, декабрь, 2008.

312. Большой экономический словарь (Под общ. ред. **Азрилияна А. Н.**), М., «Институт новой экономики». 2011.

313. Большая экономическая энциклопедия. М., Эксмо, 2008

314. Бродман Г., Риканатини Ф. Корни коррупции: важны ли рыночные институты? / Пер. с англ. — М. 20000.

315. Валлерстайн, Иммануэль. Канец знакомого мира. М.: «Логос», 2004.

316. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма: Избр. произв. М.: Прогресс, 1990.

317. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем., М.: Прогресс, 1990.

318. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – М.: Айрис-пресс, 2007.

319. Вифлемский А. Роль образовательного комплекса постиндустриальном обществе. «Вопросы экономики», 2002, №8.

320. Вольчик В. В. Институциональная и эволюционная экономика. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2011.

321. Вульф А. Н. Краткая история мира. М.: АСТ, Астрель, 2010.

322. Гайгер, Линвуд Т. Макроэкономическая теория и переходная экономика. М., ИНФРА-М, 1996.

323. Глухов В. В., Коробко С. Б., Маринина Т. В. Экономика Знаний. Питер, 2003.

324. Голанд Ю. Опыт индустриализации при непе и его использование в современных условиях. Ж.: «Вопросы Экономики», № 106 2013.

325. Государственное регулирование рыночной экономики. М., «Экономическая литература», 2002.

326. Государственное регулирование рыночной экономики (под общей редакцией доктора экономических наук, профессора В. И. Кушлина). М., «РАГС», 2003.

327. Грейсон Д. К. О'Делл К. Теория экономического развития: системно-синергетический подход. 1990.
kuchaknig.ru/show_book.php?book=183244&page=6

328. Гугушвили П. Фабрично-заводская статистика в Закавказье. Ч. I. Труды Института Экономики. Т. X. Тбилиси, 1961.

329. Гукасян Г. Экономическая теория: проблемы «новой экономики», М. «Питер», 2003.

330. Гэлбрейт Д. Новое индустриальное общество. Пер. с англ. / Дж. Гэлбрейт. — М.: «АСТ», 2004.

331. Давлашериძე Н. Нобелевский лауреат джозеф е. стиглиц о причинах и путях преодоления глобального экономического кризиса. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში” თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

332. Дворецкая А. Е. Рынок капитала в системе финансирования экономического развития. М., «Анкил», 2007.

333. Денисон Э. «Анализ экономического роста США с 1929 по 1969» (Accounting for United States Economic Growth, 1929-69; 1974), 2006.

334. Денисон Э. «Анализ замедленного экономического роста США в 70-е гг.» (accounting for Slower Economic Growth: The United States in the 1970's; 1979).

335. Дин Жуджунь, Ковалев М.М., Новик В.В. М.: Исследовательский центр БГУ, 2008.

336. Долан, Эдвин Дж., Дэйвид Е. Линдсей. АОЗТ «Литера плюс», 1994.

337. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. М., ИНФРА-М, Изд. Московского Университета, 1997.

338. Друкер П. Рынок. Как выйти в лидеры. Практика и принципы. М., 1998.

339. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем., М.: Прогресс, 1990.

340. Егоров С. Человеческий фактор и экономический рост в условиях постиндустриализации. «Вопросы экономики», 2004, №5.

341. Завелкий М. Институциональные изменения и экономическое развитие. «Экономика и математические методы», т. 34, выпуск 3, 1998.

342. Зингалес Л., Раджан Р. Спасение капитализма от капиталистов: Скрытые силы финансовых рынков — создание богатства и расширение возможностей / Пер. с англ. — М.: Институт комплексных стратегических исследований; ТЕИС, 2004.

343. Зомбарт В. Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека. М.: Наука, 1994.

344. Зотова Л., Эременко О. Инновации как объект государственного регулирования. «Экономисты», 2004, №7.

345. Исмаилов Э., Папава В. Центральный Кавказ: от геополитики к геоэкономике. Стокгольм, «СА&СС Press», 2006.

346. Исмаилов Э., Папава В. Центральный Кавказ. История, политика, экономика. М., «Мысль», 2007.

347. История мировой экономики. Под ред. Г. Б. Поляка, А. Н. Марковой. - М.: «ЮНИТИ», 2002.

- 348.** История экономики. М.: «ИНФРА-М», 2002.
- 349. Истерли, Уильям.** В поисках роста. М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2006.
- 350. Канке В. А.** Философия экономической науки. Москва, «ИНФРА-М», 2009.
- 351. Кейнс, Джон Мейнард.** Общая теория занятости, процента и денег. М.: «Гелиос АРВ», 2002.
- 352. Кемпбелл П. Макконелл, Стенли Л. Брю.** Экономикс. М. «Республика», 1992.
- 353. Кендрик Дж.** Совокупный капитал США и его функционирование. — М.: Прогресс, 1976.
- 354. Колташов В.** Кризис глобальной экономики. М.: «ИГСО», 2009.
- 355. Кондратьев Н. Д.** Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Ред. Яковец Ю., Абалкин Л.: М.: Экономика, 2002.
- 356. Козонов Э. Ю., Жукаев А.** Коррупция: истоки и пути преодоления. М.: МАКС Пресс, МГУ им. М.В.
- 357. Комаров Д. И.** Экономическая эффективность образования. «Вопросы экономики», № 9, 1977.
- 358. Кондратьев Н. Д.** Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Ред. Яковец Ю., Абалкин Л. — М.: Экономика, 2002.
- 359. Коновалов В.Н.** Экономика и политика. Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1995.
- 360. Корнаи Я.** Дефицит. М., «Экономика», 1990.
- 361. Корчагин Ю. А.** Широкое понятие человеческого капитала, 2009.
- 362. Коуз П.** Фирма, рынок и право. М., 1993.

363. Коуз Р. Фирма. Рынок и право. М.: Новое издательство, 2007.

364. Кудров В. Крах советской модели экономики Московский общественный научный фонд, 2000.

365. Кузнецов Е. Механизмы запуска инновационного роста Грузии. «Вопросы экономики», 2003, №3.

366. Кураташвили А. Теоретические основы возникновения и преодоления современного мирового экономического кризиса. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

367. Кураташвили А. Капитализм и глобальные кризисы. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

368. Линвуд Т. Гайгер. Макроэкономическая теория и переходная экономика. М., ИНФРА-М, 1996

369. Льюис Генри Морган. Древнее общество. М., «Институт народов севера». 1935.

370. Макаров В. Контуры экономики знания. «Экономист», 2003, №3.

371. Маевский В., Кузык Б. Условия развития высокотехнологического комплекса, «Вопросы экономики», 2003, №2.

372. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс. М., «Республика», 1992.

373. Малашиха Г. Экономика человеческая. Санкт-Петербург, Тбилиси, «Универсал», 2009.

374. Марцинкевич В., Соболева И. Экономика человека. — М.: Аспект пресс, 1995.

375. Маршалл А. Принципы политической экономии, т. 1, М., «Прогресс», 1983.

376. Менкью Н. Грегори. Макроэкономика. М., Изд. Московского Университета, 1994.

377. Мечников Л.И. Цивилизация и великие исторические реки. Южно-Русское Книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1899.

378. Меньшиков С. Глобальная экономика вожнейший феномен современности. «Вопросы экономики», 2004, №1.

379. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Менеджмент. М., «Дело», 1992.

380. Мизес Е. Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность. М.: «Дело». 1993.

381. Миропольский Д. Будущее мировой экономики: соотношение рыночных и плановых основ. «Экономист», №8.

382. Мировая экономика (под. ред. проф. Булатова А.) М., «Юристь», 1999.

383. Морган, Льюис Генри. Древнее общество. М., «Институт народов севера». 1935.

384. Морис А. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. М.: «ТЕИС», 2003.

385. Морозенская Е. Развивающиеся страны Африки: модели социально-экономического развития. «Общество и экономика», 2004, № 11-12.

386. Несторенко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории. «Вопросы экономики», 1997, №3.

387. Новиков В. Влияние Российского антимонопольного законодательства на экономическое развитие. «Вопросы экономики», 203, №9. Нуриев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. М.: «ИНФРА-М», 2001.

388. Олейник А. Сценарии институционального развития переходного общества. «Вопросы экономики», №20.

389. Олейник А. Институциональная экономика. М., «ИНФРА-М», 2000.

390. Папава В. Экономика Грузии: в поиске модели развития. Мир перемен, № 3, 2013.

391. Папава В. Проблемы инновационно-инвестиционной политики в Грузии. თბ., “ჯგჯ”, 2003.

392. Папава В., Месхия Я. Проблемы активизации инновационно-инвестиционной политики в Грузии. В кн.: Инновации и экономический рост. Под ред. К. Миккульского. М., Наука, 2002.

393. Папава В. Социально-экономическое развитие Инновации и экономический рост. Под ред. К. Миккульского. М., Наука, 2002. Грузии: взгляд на среднесрочную перспективу. Интернешенел Алерт, январь, 2013.

394. Папава В. Проблема эффекта быстрого старта и пространственное сравнение показателей экономического

роста (на примере стран восточного партнерства). Экономика Украины, № 1, 2013.

395. Папава В. Об экономике коррупции в посткоммунистических странах. Общество и экономика, № 9, 2001.

396. Папава В. О теории посткоммунистической трансформации экономики. Общество и экономика, № 7, 2000.

397. Папава В. Финансовый кризис и посткоммунистический капитализм. Мировая экономика и международные отношения, № 8, 2009.

398. Папава В. Экономические успехи постреволюционной Грузии: реальность и мифы. Вестник института Кеннана в России, № 19, весна, 2011.

399. Папава В. Экономический рост в странах Центральной Кавказии в условиях нивелирования эффекта “быстрого старта”. Центральная Азия и Кавказ, Том 15, № 4, 2012.

400. Папава В. К вопросу о первом поколении посткоммунистических реформ в экономике Грузии (ретроспективный анализ). Кавказ&Глобализация, Том 5, Вып. 3-4, 2011.

401. Папава В., Беридзе Т. Очерки политической экономики посткоммунистического капитализма. «Дело и сервис», 2005.

402. Папава Г. Методология познания качеств реалий смешанной рыночной экономики и паралогизмы, Стокгольм, С&АСС, 2009.

403. Паршаков Е. Экономическое развитие общества /Концепция кооперативного социализма/ : Историческое исследование. - Запорожье: « Дикое Поле», 1997.

404. Подшиваленко Г.П., Лахметкина Н.И., Макарова М.В. Инвестиции. М.: Кнорус, 2006.

405. Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. Современный экономический словарь. 2-ое изд., М., ИНФРА-М. 1999, с. 479.

406. Романенко О., Белоконь С. Влияние экономической культуры на экономику посткоммунистических стран (пример украины). პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

407. Рудый К. В. Финансовые кризисы: теория, история, политика. М.: «Новое знание», 2003.

408. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия. М., ИНФРА-М, 2008

409. Румянцева Е. Е. Стратегия преодаления бедности. Минск, “Армита – Маркетинг, Менеджмент”, 2001.

410. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход. М., Дело, 1996

411. Серыгин А. В. Мировая экономика. М.: «Экзамен», 2004.

412. Силагадзе А. Некоторые вопросы экономических доктрин в Грузии. М.: «Взфэи»б 2010.

413. Сирополис Н. Управление малым бизнесом. М., 1997.

414. Соловиов В. П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике. Киев, «Феникс», 2006.

415. Спицын А. Инновационные приоритеты развития. «Экономисты», 2004, №5.

416. Сулаберидзе А. Особенности межтипового демографического перехода в Грузии. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

417. Тодаро М. Экономическое развитие. Москва, «Юнити», 1997.

418. Уайт Л. Избранное: Эволюция культуры. — М.: «РОССПЭН», 2004.

419. Филипенко А. С. Экономическое развитие. М.: «Экономика», 2001.

420. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. М., «Дело», 1997.

421. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономическая теория. — М., Юнити, 2002.

422. Фридман М. Капитализм и свобода. М.: Новое издательство, 2006.

- 423. Фукуяма Ф.** Конец истории? // Вопросы философии.-1990.-№3.
- 424. Фукуяма Ф.** Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. М.: «АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004.
- 425. Хайек Ф.** Погубная самонадеянность. М., 1991.
- 426. Хизрич Р., Питерс М.** Предпринимательство. Вып. 1. М., «Медия», 1991.
- 427. Церетели Г., Абесадзе Р.** Состояние энергосектора Грузии и некоторые аспекты ее энергетического сотрудничества с Россией. Ж. “Экономическая Наука Современной России”, №1(28), 2005.
- 428. Шумпетер Й.** Капитализм, социализм и демократия. 1949
- 429. Шумпетер Й.** Теория экономического развития. М. "Эксмо", 2007.
- 430. Эдвин Дж. Долан, Дэйвид Е. Линдсей.** АОЗТ « Литера плюс», 1994. с. 7
- 431. Экономика развития: модели становления рыночной экономики.** М., «ИНФРА-М», 2001.
- 432. Якунин В.И., Сулакшин С. С., Багдасарян В. Э., Нетесова М. С.** Образование как фактор экономического развития. М.: « Научный эксперт», 2008.

შინაარსი

წინასიტყვაობა	6
თ ა ვ ი I	
ეკონომიკური განვითარების არსი	10
1.1. ეკონომიკური განვითარება და ეკონომიკური ზრდა	10
1.2. ეკონომიკური განვითარება, სახელმწიფო წყობა და ეკონომიკური სისტემა	19
1.3. განვითარების თეორიები	21
თავი II	
ეკონომიკური განვითარების ფუძემდებლური ფაქტორები	31
2.1. მიწისმოქცევა	31
2.2. მიწისმოქცევა, გამომწვევა, ინოვაცია	41
2.3. ბუნებრივ-რესურსული პროდუქცია	45
2.4. ფინანსური კაპიტალი	47
2.5. ტექნოლოგია და ტექნოლოგიური ცვლადი	48
2.6. “მოახლოვნი” ტექნოლოგიები ეკონომიკაში	56
2.7. სტრუქტურული ცვლილებები ეკონომიკაში	58
2.8. ადამიანისუფლები კაპიტალი	60
2.9. განათლება	67
2.10. ინსტიტუციები	72
2.11. ენერგეტიკული ფაქტორი	74
თავი III	
ეკონომიკური განვითარების სოციალურ-დემოგრაფიული ფაქტორები	84
3.1. უმუშევრობა	84
3.2. მოსახლეობის ცხოვრების დონე	99
3.3. სიღატაკი	107
3.4. კორუფცია	119
3.5. მოსახლეობის ზრდა	128
თავი IV	
მდგრადი ეკონომიკური განვითარების პრობლემები	136
4.1. ეკონომიკური განვითარების ეკოლოგიური ფაქტორი	136
4.2. მდგრადი ეკონომიკური განვითარება	150
თავი V	
ეკონომიკური განვითარება და გლობალიზაცია	154
თავი VI	
ეკონომიკური განვითარების ინდიკატორთა სისტემა	171

თავი VII	
ეკონომიკური რეზრვისი	177
7.1. კონსოლიდირებული ეკონომიკა	177
7.2. ეკონომიკური რეზრვისი	179
7.3. ეკონომიკური რეზრვისის წყაროები	183
7.4. სახელმწიფო რეზრვად ეკონომიკის "მესაჯე"	196
თავი VIII	
ეკონომიკური განვითარების თავისებურებები	
თანამედროვე მსოფლიოში	200
8.1. განვითარებული ქვეყნები	200
8.2. განვითარებადი ქვეყნები	203
8.3. პოსტკომუნისტური ქვეყნები	205
8.4. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ეტაპები	
და თავისებურებები საქართველოში	206
ლიტერატურა	234

Contents

PREFACE	6
CHAPTER I	
THE ESSENCE OF ECONOMIC DEVELOPMENT	10
1.1. ECONOMIC DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH	10
1.2. ECONOMIC DEVELOPMENT, STATE STRUCTURE AND ECONOMIC SYSTEM	19
1.3. THE DEVELOPMENT THEORIES	21
CHAPTER II	
FUNDAMENTAL FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT	31
2.1. ENTREPRENEURSHIP	31
2.2.SCIENCE, INVENTIONS, INNOVETION	41
2.3.NATURAL-RESOURCE POTENTIAL	45
2.4.PHYSICAL CAPITAL	47
2.5.TECHNOLOGY AND TECHNOLOGICAL KNOWLADGE	48
2.6.THE EPOCH OF “THINKING” TECHNOSPHERE	56
2.7.STRUCTURAL CHANGE IN ECONOMY	58
2.8.HUMAN CAPITAL	60
2.9.EDUCATION	67
2.10.INSTITUTIONS	72
2.11.ENERGY FACTORS	74
CHAPTER III	
SOCIAL-DEMOGRAPHIC FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT	84
3.1. UNEMPLOYMENT	84
3.2. LIVING STANDARD OF POPULATION	99
3.3. POVERTY	107
3.4. CORRUPTION	119
3.5. POPULATION GROWTH	128
CHAPTER IV	
THE PROBLEMS OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT	136
4.1. ECOLOGICAL FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT	136
4.2. SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT	150
CHAPTER V	
ECONOMIC DEVELOPMENT AND GLOBALIZATION	154
CHAPTER VI	
THE SYSTEM OF INDICATORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT	171

CHAPTER VII	
ECONOMIC REGRESS	177
7.1. CONSOLIDATED ECONOMY	177
7.2. ECONOMIC REGRESS	179
7.3. THE SOURCES OF ECONOMIC REGRESS	183
7.4. THR STATE AS “THE RUDDER” OF ECONOMY	196
CHAPTER VIII	
THE PECULARITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN	200
MODERN WORLD	
8.1.DEVELOPED COUNTRIES	200
8.2.UNDEVELOPED COUNTRIES	203
8.3.POSTCOMMUNIST COUNTRIES	205
8.4.THE STAGES AND PECULIARITIES OF POSTCOMMUNIST	
TRANSFORMATION IN GEORGIA	206
LITERATURE	234